

**МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 574:349(575.3)

ТКБ: 67.3(2 точик)

Қ-76

ҚОДИРЗОДА МИРЗОҚОДИР АЮБ

**ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ
МУОСИР: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛӢ**

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

РОҲБАРИ ИЛМИЙ:
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
ҒАФУРЗОДА АБДУХАЛИЛ ДАВЛАТАЛӢ

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

ИХТИСОРОТ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-23
БОБИ 1. АСОСХОИ НАЗАРИЯЙ-ХУҚУКИИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ.....	24-88
1.1. Ташаккул ва рушди функцияи экологии давлат.....	24-44
1.2. Мафҳум ва хусусиятҳои функцияи экологии давлат.....	44-66
1.3. Мавқеи функцияи экологии давлат дар низоми функцияҳои давлат.....	66-88
БОБИ 2. МЕХАНИЗМҲОИ АМАЛИШАВИИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ.....	89-158
2.1. Шакл ва усулҳои амалишавии функцияи экологии давлат.....	89-118
2.2. Экологиунонии қонунгузорӣ ҳамчун механизми амалишавии функцияи экологии давлат.....	118-132
2.3. Нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар амалишавии функцияи экологии давлат.....	132-158
ХУЛОСА.....	159-164
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲКИҚОТ.....	165-167
РӮЙХАТИ АДАБИЁТ.....	168-188
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ.....	189-191

НОМГҮИ ИХТИСОРАХО:

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДМТ – Доғишгоҳи миллии Тоҷикистон

КГ ҶТ – Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИЧШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ

ҶМШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии
Тоҷикистон

КМ ҲҚИШ – Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди
Шӯравӣ

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

СҲШ – Созмони ҳамкории Шанхай

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – сарҳат

С. – саҳифа

млн. – миллион

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар замони ҳозира яке аз масъалаҳои мубрами сатҳи давлатӣ ва байналхалқиро ҳаллу фасли проблемаҳои экологӣ ташкил медиҳад. Албатта барои ҳаллу фасли масоили экологии мавҷуда дар доҳили давлат мақомоти ваколатдори давлатӣ ва соҳторҳои мусоидаткунанда дар ин самт фаъолият менамоянд ва функсияи экологии давлатро ба амал мебароранд. Дар баробари ин, барои ҳалли масоили экологӣ ташкилотҳои байналхалқӣ дар минтақа ва ҷаҳон фаъолияти худро дар ин самт роҳандозӣ менамоянд.

Ифлосшавии ҳаво, кам шудани захираҳои об, масоҳати ҷангалаҳо, шикори гайриқонуний намудҳои нодири ҳайвонот ва парандаҳо, истифодаи номаҳдуди сарватҳои табиӣ, буҳрони экологӣ, ки ба муҳити зисти одамон, олами набототу ҳайвонот зарар мерасонанд, зарурати амалий намудани функсияи экологиро талаб мекунанд. Бинобар ҳамин, таҳқиқи масъалаи функсияи экологии давлат дар шароити муосир ва паҳлӯҳои дигари он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҶТ) беш аз пеш мубрам мебошад.

Оқилона ва самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист аз ҷумлаи мубрамтарин вазифаҳои ҷомеа маҳсуб мешаванд. Ҳалли мусбати масъалаҳои соҳаи мазкур дар навбати худ ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар муносибати инсоният бо табиат ва сарватҳои табиӣ бо қонунҳо муайян гашта, идора карда шавад. Муносибати инсон бо муҳити зист як соҳаи таркибӣ ва ҷудонопазири низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад ва бо ин назардошт бояд мисли дигар соҳаҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим ёбад.

Дар замони имрӯза рушди бемайлони иқтисодиёти ҷаҳонӣ, илму техника, соҳаи саноату кишоварзӣ боиси афзудани партовҳо ва дигар омилҳои таъсиррасонии инсон ба муҳити зист мешавад, ки ба ташаккул ва инкишофи функсияи экологии давлат мусоидат менамояд. Таҳлили амиқи илмии масъала метавонад мушкилоти мазкурро бартараф созад.

Масъалаҳои экологӣ яке аз мушкилоти муҳимми сатҳи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбанд. Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир масъалаҳои экологӣ на танҳо дорои аҳамияти дохилидавлатӣ, балки минтақавӣ ва байналмилалиро қасб намудаанд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк намудааст, ки ҳалли масъалаҳои экологӣ танҳо дар мавриди фаъолияти дастаҷамъонаи давлатҳо натиҷаи самаранок медиҳад. Ҳамзамон ҳифзи муҳити зист вазифаи ҳар як шаҳс мебошад.

Таъсиррасонии фаъолияти ҳочагидорӣ ва дигар навъи фаъолият ба муҳити зист, тағиیرёбии иқлим, истифодаи гайриоқилонаи захираҳои табиӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми экологии замони муосир маҳсуб мешаванд. Ҳолати муҳити зист талаб менамояд, ки асосҳои ҳуқуқии муносибати байниҳамдигарии инсон, ҷомеа ва табиатро муайян намоем.

Таҷдиди назар ба қонунгузории соҳаи экологӣ имрӯз ногузир буда, амалишавии ҳарчи зудтари он барои пешрафти иқтисодиёти мамлакат ва мустаҳкамгардии сиёсати ҳифзи муҳити зисти кишвар аҳамияти қалон дорад. Бинобар ин, сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар ба ин масъала маҳсус равона шуда, дар кишвар як қатор барномаҳо ва концепсияҳо таҳия ва қабул карда шудааст.

Маҳсусан, дар Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030 ба масъалаҳои муҳити зист (банди 4.5) диққати маҳсус дода шудааст¹. Вобаста ба ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд менамоянд, ки «зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва бо ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузории соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳолӣ муносибати ҷиддӣ зоҳир кунем»². Вобаста ба

¹ Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1 декабря соли 2016, №636 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.08.2022).

² Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 декабря соли 2018 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088> (санаи муроҷиат: 13.08.2022).

ин, аз нигоҳи илмӣ-назариявӣ таҳқиқоти мазкур мубрам ба ҳисоб меравад.

Зарур аст, ки ба ҳалли масъалаҳои экологӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, чунки меҳвари асосии амалишавӣ ва таъмини ҳуқуқҳои инсон аз муҳити зисти солим вобастагии зич дорад. Танҳо дар мавриди таъмини муҳити зисти мусоид инсон имконияти истифода намудани дигар ҳуқуқҳои худро пайдо менамояд. Ҳамзамон муҳити зист тамоми шароити барои зиндагии инсон заруриро фароҳам меоварад.

Аз ин лиҳоз, яке аз муҳимтарин соҳа дар ҳаёти ҷомеа, ки зарурати таҳияи консепсияи нави функсияи давлат ва механизми амалишавии онро ҳангоми рушди устувор таъмин менамояд, соҳаи табиатистифодабарӣ ба шумор меравад.

Бояд тазаккур дод, ки дар фазои муносибатҳои экологӣ мавҷуд набудани функсияи экологии давлат, ки заманаи асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ташкил менамояд, бисёр ҳатарнок мебошад. Дар ҳолати ба таври даҳлдор амалӣ нагардидани функсияи экологии давлат метавонад боиси нобудшавии бемайлони захираҳои табиӣ, ифлосшавии муҳити зист, гармшавии иқлим, обшавии пиряҳҳо ва дар умум, бухрони экологӣ гардад.

Масоили ташвишовари экологии сайёра аҳли ҷомеа ва олимонро водор намудааст, ки роҳҳо ва механизмҳои муташаккили роҳандозӣ кардани тадбирҳои беҳдошти вазъи экологӣ амалӣ гардонида шаванд, ки дар маҷмӯъ ба сифати фаъолият дар самти рушди устувор баҳогузорӣ мешавад.

Дар баробари ин, проблемаҳои мавҷудаи экологӣ ба монанди истифодаи самаранок ва оқилонаи сарватҳои табиӣ, гармшавии бесобиқаи иқлими сайёра, аз ҳадди муқаррарӣ барзиёд обшавии пиряҳҳо, биёбоншавӣ, вазъи ногувори эпидемиологии сайёра, норасогии об, рахнашавии барзиёди қабатҳои озонии ҳавои атмосферӣ, ифлосшавии ҳаво ва монанди инҳо дар маркази диққати ҷиддии ҳуқуқшиносон, экологҳо, иқтисодчиён, файласуфон, сиёsatшиносон,

географҳо ва намояндагони дигари донишҳои илмӣ ва намояндагони ҳокимияти давлатӣ қарор доранд. Бинобар ҳамин, таҳқиқи илмии масъалаи мазкур аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ барои рушди низоми хукуқӣ ва иқтисодии кишвар нақши муҳим дошта метавонад.

Бевосита дар илми хукуқшиносӣ вобаста ба масъалаҳои мазкур таваҷҷуҳи асосиро масъалаҳои идоракуни давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, проблемаҳои истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ, функсиияи экологии давлат, татбиқи қонунгузории амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии хукуқӣ ташкил менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки вазъи экологӣ сол аз сол ташвишовар шуда, ояндаи кору зиндагонии мӯътадили инсонро дар рӯи замин зери хатар мегузорад. Ифлосшавии табиат «сарҳадҳои миллӣ»-ро намедонад ва ба муҳити атроф паҳн мегардад. Ин гуна вазъият фаъолияти ба ҳам мутобиқ, мақсадноки функционалии ҳамаи давлатҳоро талаб мекунад. Бо дарназардошти ин, таҳқиқи масъалаи мазкур аз лиҳози илми назария ва таърихи ҳукуқ ва давлат мубрам маҳсуб мейёбад.

Сарфи назар аз ин, дар ҶТ то ҳол таҳқиқоти комили илмӣ дар самти функцияи экологии давлат анҷом дода нашудааст. Ҳарчанд баъзе таҳқиқотҳо дар шакли мақола, маърӯза ва дигар навъи пажӯҳишҳо рӯйи кор омада бошанд ҳам, аммо дар онҳо масъалаи функцияи давлат дар умум баррасӣ шудааст, на функцияи экологии давлат. Аз ин рӯ, аз нигоҳи илмӣ-назариявӣ таҳқиқоти диссертационии мазкур мубрам ба ҳисоб меравад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар асоси омӯзиши адабиёти ҳукуқӣ дар соҳаи экология муайян мегардад, ки масъалаҳои функцияи экологии давлат таваҷҷуҳи олимони ҳукуқшиносро ба худ ҷалб кардааст. Қисматҳои алоҳидай мавзуи мазкур аз ҷониби олимони ватани Р.Ш. Шарофзода³, С. Ҳасанов⁴, Э.С. Насриддинзода⁵, М.З. Раҳимзода⁶, У.А.

³ Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – №2/7. – С. 213-223.; Сативалдыев Р.Ш. Функция государства – актуальная проблема юридической науки // Правовая жизнь. – 2016. – №4(16). – С. 6-24.; Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.). Асосҳои ҳукуқии таъмини амнияти санитарию эпидемиологӣ ва биологӣ // Ҳаётӣ ҳукуқӣ. – 2020. – №2. – С. 6-12.; Сативалдыев Р.Ш. Актуальные направления функциональной деятельности современного государства на фоне глобальных вызовов и угроз // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – №7. – С. 88-96.; Сативалдыев Р.Ш.

Азиззода⁷, А.Д. Фафурзода⁸, А.Ф. Холиқзода⁹, Р.Ч. Ҷабборов¹⁰, М.М. Соҳибзода¹¹, Д.Қ. Иброҳимзода¹², С.Ш. Шарифзода¹³, Ш.Х. Ҳафizzода¹⁴, олимони рус А.М. Архипов¹⁵, Д.С. Велиева¹⁶, Н.А. Карпович¹⁷, А.Е. Кадомцева¹⁸, В.В. Королева¹⁹, Ю.Б. Кравченко²⁰, В.Н. Кузмин²¹, М.М.

Противодействие информационной войне как предметное содержание информационной функции государства // Правовая жизнь. – 2017. – №1(17). – С. 5-29.; Сативалдыев Р.Ш. Динамика функциональной деятельности государства в условиях новых информационных вызовов и угроз // Ҳаёти ҳукуқӣ. – 2017. – №2. – С. 6-14.; Сативалдыев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. – №4 (20). – С. 6-25.; Сотиволдиев Р.Ш. Назария давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. профессора Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назария давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ: чилди 1. – Душанбе: «Империал-Групп», 2010. – 484 с.

⁴ Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назария давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

⁵ Насридинзода Э.С. Назария давлат ва ҳукуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрона-2017», 2019. – 204 с.; Насридинзода, Э.С. Мушкилоти обии сайёра ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли онҳо // Ҳаёти ҳукуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 13-20.

⁶ Тағсири Қонуни ҶТ «Дар бораи хифзи муҳити зист» // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳукуқшиносӣ, профессор Раҳимзода М.З. – Душанбе: «Империал-Групп», 2015. – 292 с.

⁷ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 368 с.

⁸ Фафурзода А.Д., Рашидов Ҷ.Қ. Ташаккулӣӣ ва инкишофи танзими ҳукуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳукуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таъриҳӣ // Идоракунни давлатӣ. – 2021. – №2 (51). – С. 129-136.; Исмоилов Ш.М., Шонардиҷинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Фафуров А.Д. Ҳукуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2013. – 400 с.; Фафуров А.Д., Боев М.Ф. Тағсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ». – Душанбе: «Бухоро», 2013. – 70 с.

⁹ Ниг.: Ҳоликов, А.Г. Правовая система зороастризма: автореф. дис.... докт. юрид. наук. – Душанбе, 2004. – 44 с.

¹⁰ Ҷабборов Р.Ч. Ҳукуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – 198 с.

¹¹ Соҳибзода М.М. Ҳукуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Сайдзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 584 с.; Соҳибзода М.М. Ҳукуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Сайдзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 400 с.; Соҳибов М.М., Қодиров М.А. Фарҳанг муҳтасари истилоҳоти ҳукуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Промэкспо, 2015. – 200 с.; Соҳибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои ҳукуқҳои экологии инсон ва хифзи муҳити зист дар Эъломияи умумии ҳукуқи башар / Поси ҳукуқи инсон чун дастоварди умунибашарӣ // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ баҳшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эъломияи умумии ҳукуқи башар / Зери таҳрири н.и.ҳ., Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 112-117.

¹² Ибрагимов Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 228 с.

¹³ Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусоир: диссертатсияи номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – 233 с.

¹⁴ Ҳафizzода Ш.Х. Функсияи хифзи ҳукуқии давлати соҳибистиқлони Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амали: диссертатсияи номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – 215 с.

¹⁵ Архипов А.М. Экологическая функция российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 52 с.

¹⁶ Велиева Д.С. Конституционно-правовые основы экологической безопасности в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, 2011. – 51 с.

¹⁷ Карпович Н.А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. – Минск, 2012. – 47 с.

¹⁸ Кадомцева А.Е. Развитие экологической функции российского государства и правовые формы ее осуществления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 44 с.

Меркулов²², В.С. Миронов²³, Р.Х. Гиззатулин²⁴, Б.А. Мухамеджанов²⁵, В.Е. Сизов²⁶, А.С. Шестерюк²⁷ ва дигарон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар илми ҳуқуқшиносии ҶТ профессор Р.Ш. Шарофзода доир ба функцияи давлат ва функцияи экологии давлат дар китоби «Назарияи давлат ва ҳуқуқ»²⁸ ва монографияи «Функцииҳои давлати Тоҷикистон дар шароити дигаргунсозии чомеа, таҳқими ҷолишҳо ва таҳдидҳои ҷаҳонишавӣ»²⁹ андешаҳои бунёдиро иброз намудаанд, ки барои таҳқиқ ва омӯзиши масоили мазкур муҳим арзёбӣ карда мешаванд. Инчунин, профессор А.Д. Faфурзода дар таҳқиқотҳои худ «Таҳқиқоти назариявӣ-ҳуқуқии амалишавии функцияи экологии давлат»³⁰, «Ташаккулёбӣ ва инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таърихӣ»³¹ роҷеъ ба рушди қонунгузории экологӣ ва амалишавии функцияи экологии давлат таҳлилҳо анҷом додаанд.

¹⁹ Королева В.В. Экологическая функция российского государства и роль органов внутренних дел в ее реализации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 289 с.

²⁰ Кравченко Ю.Б. Охрана окружающей природной среды как функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1978. – 38 с.

²¹ Кузьмин В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2001. – 44 с.

²² Меркулов М.М. Проблемы экологической функции современного государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – 232 с.

²³ Миронов В.С. Экологическая функция государства: ионятие, содержание, формы и методы осуществления (сравнительный анализ напримере России Германии): дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – 169 с.

²⁴ Гиззатулин Р.Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации (Электронный ресурс): дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2014 (Из фондов Российской государственной библиотеки). – 442 с.

²⁵ Мухамеджанов, Б.А. Экологическая функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1990. – 40 с.

²⁶ Сизов В.Е. Экологическое функция государства и механизм ее реализации: теоретико-правовой аспект (Электронный ресурс): дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2006. – 367 с.

²⁷ Шестерюк А.С. Экологическое право: проблемы методологии: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб. 2000. – 257 с.

²⁸ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 786 с.

²⁹ Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. профессора Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.

³⁰ Faфурзода А.Д., Қодирзода М.А. Таҳқиқоти назариявӣ-ҳуқуқии амалишавии функцияи экологии давлат // Қонунгузорӣ. – 2021. – №2(43). – С. 13-18.

³¹ Faфурзода А.Д., Рашидов Ҷ.Қ. Ташаккулёбӣ ва инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таърихӣ // Идоракуни давлатӣ. – 2021. – №2 (51). – С. 129-136.

Ҳамчунин, С.Ш. Шарифзода дар монографияи худ «Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон: масъалаҳои назарияйӣ-амалӣ»³² доир ба мағҳум, таснифот ва механизмҳои амалишавии функцияи давлат таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидааст, ки нисбат ба функцияи экологии давлат низ истода гузаштааст.

Дар баробари ин, масъалаҳои умуминазариявии функцияи экологии давлатро олимони ватанӣ профессор Э.С. Насриддинзода дар китоби «Назарияи давлат ва ҳуқуқ»³³, С.Ҳ. Ҳасанов дар китоби «Назарияи давлат ва ҳуқуқ»³⁴ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

Мавриди зикр аст, ки Р.Ҷ. Ҷабборов дар китоби «Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон»³⁵ ва М.М. Соҳибзода низ дар китоби «Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон»³⁶ паҳлӯҳои алоҳидай функцияи экологӣ ва механизмҳои алоҳидай амалишавии онро мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додаанд. Зикр намудан ба марид аст, ки ҳуқуқи экологӣ аз ҷониби аксарияти олимони илми ҳуқуқшиносӣ ба сифати соҳаи комплексии ҳуқуқ пазируфта шудааст, ки истифодай ғояҳои он самти таҳқиқи мавзуи мазкурро ҳалалдор намесозад. Албатта истифода аз асарҳои болозикр ба мо имконият медиҳад, ки ба таври мукаммал онро таҳқиқ намуда, ба ҳадафҳои пешгузошташуда ноил гардем.

Дар баробари он ки аз ҷониби олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ масъалаи функцияи давлат ва ҳам функцияи экологии давлат мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, лекин то ин дам ҳамаи паҳлӯҳои мавзуи мазкур ҳалли ҳудро наёфтаанд ва ё норавшан бокӣ мондаанд. Ба ғайр аз ин, бо пешрафт кардани муносибатҳои иқтисодӣ ва

³² Ниг.: Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон: масъалаҳои назарияйӣ-амалӣ: монография / Зери таҳрири Сотиволдиев Р.Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуки факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2020. – 240 с.

³³ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехронавишиш», 2019. – 204 с.

³⁴ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

³⁵ Ниг: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – 198 с.

³⁶ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Сайдзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 584 с.

рӯ ба афзоиш ниҳодани шумораи аҳолии давлатҳо аз нишонаи ниёзи бештар пайдо намудани одамон ба сарватҳои табӣ далолат медиҳад, ки ин ҳолат ишора ба такмил додани механизмҳои танзимкунандагӣ ва ҳам идоракунандай онро ифода мекунад.

Дар таҷрибаи ҶТ масъалаи функцияи экологии давлат бевосита аз ҷониби олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода нашудааст, ки ин ҳолат бисёр сариваҳтӣ будани таҳқиқи масоили мазкурро нишон медиҳад.

Робитай таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯъҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи корҳои илмии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ, аз ҷумла дар асоси Нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии Маркази миллии қонунузорӣ барои солҳои 2021-2025 вобаста ба мавзуи «Проблемаҳои назариявӣ ва амалии такмили қонунгузории замин, қишоварзӣ ва экологӣ» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертациониро омӯзиши ҳамаҷонибаи мағҳум ва моҳияти функцияи экологии давлат, механизмҳои амалигардонии функцияи экологӣ дар замони ҳозира, пешниҳодҳои дақиқ оид ба такмили қонунгузории экологии ҶТ ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои ишорагардида ба таҳқиқоти диссертационӣ **вазифаҳои** зерин гузошта мешавад:

- муайян намудани асосҳои таърихии рушд ва эътироф гардидани функцияи экологии давлат дар байни низоми функцияҳои амалкунандай давлатӣ;

- омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи мағҳуми функцияи экологии давлат бо такя ба доктринаҳои исботгардидаи назариявии илми назарияи давлат ва ҳуқуқ, дар муқоиса дақиқ намудани мазмуни функцияи экологии давлат дар мутобиқат бо меъёрҳои миллии амалкунандай Тоҷикистон;

- таҳлили ҳамаҷониба ва муқаррар намудани вазифаҳои функсиияи экологии дохилӣ ва беруни давлат;
- муайян намудани механизмҳои бартариятдоштаи баамалбарории функсиияи экологии давлат дар замони ҳозира;
- баррасии масъалаи мавқеи функсиияи экологии давлат дар байнин дигар функсияҳои давлат;
- таҳлили нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар амалишавии функсиияи экологии давлат.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро таҳқиқи назариявӣ-хуқуқӣ ва таърихӣ-хуқуқии раванди амалӣ намудани функсиияи экологии давлат, роҳҳои густариш додани механизмҳои баамалбарории функсиияи экологии давлат дар замони ҳозира, ояндабинии эътиборноки соҳаи танзими хуқуқии истифода ва ҳифзи муҳити зист дар ҶТ ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ масоили рушди функсиияи экологии давлат, мағҳум ва мавқеи функсиияи экологии давлат, таҳлили механизимҳои амалишавии функсиияи экологии давлатро дар бар мегирад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири се марҳилаи рушди функсиияи экологии давлат мебошад: 1) давраи то шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат; 2) давраи шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат; 3) давраи муосири инкишофи функсиияи экологии давлат. Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ проблемаҳои амалишавии функсиияи экологии давлат баррасӣ гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2018-2022 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии диссертатсијро корҳои илмӣ-назариявии олимони ватанию хориҷӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни функсиияи экологии давлат ташкил менамояд. Асоси таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои хуқуқшиносону муҳаққиқони шӯравӣ ва пасошӯравӣ, инчунин асарҳои илмӣ дар соҳаҳои назарияи умумии хуқуқ

ва давлат, таърихи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи замин, ҳуқуқи кишоварзӣ ва ғ., ташкил медиҳад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар диссертатсия усулҳои умумиилмӣ ва маҳсуси илмӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла, усулҳои умумиилмӣ: диалектиқӣ, функционалӣ, таҳлили низомнок, пешгӯии илмӣ ва усулҳои мантиқии мушоҳида, таҳлил ва синтез дар таҳқиқоти мазкур истифода шудаанд. Аз усулҳои маҳсуси илмӣ бошад, усули шаклӣ-мантиқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ бештар ба кор бурда шудаанд. Тавассути усули диалектиқӣ ташаккул ва инкишофи функцияи экологии давлат дар сарзамини таърихии тоҷикон аз аҳди қадим то замони муосир мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, шароитҳои таърихӣ ва дигар омилҳое, ки ба ташаккул ва инкишофи падидаи мазкур мусоидат намудаанд, муайян карда шудааст.

Дар заминаи усули мантиқӣ-забонӣ истилоҳ ва ибораҳои мавҷуда оид ба муқаррарномоии мағҳуми функцияи экологии давлат таҳлил гардида, истифодаи истилоҳи ягонаи аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ дуруст пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон тавассути усули мантиқӣ-забонӣ мавзуи мазкур таҳқиқ шуда, воқеияти амалишавии он дар замони муосир инъикос гардидааст. Дар раванди таҳқиқи мавзуи мазкур бо истифода аз усули оморӣ шумораи объектҳои экологӣ муайян гардидааст. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ функцияи экологии давлат ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ баррасӣ шуда, мағҳум ва унсурҳои таркибии он муайян карда шудааст.

Инчунин, тавассути усули шаклӣ-ҳуқуқӣ қонунгузории амалқунандай ҶТ ва давлатҳои хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузории ҶТ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ дар бахши функцияи экологии давлат омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Усули таърихӣ-ҳуқуқӣ имконият фароҳам намуд, то мавзуи рисола на танҳо ҳамчун падидаи муосири ҳуқуқӣ, балки таърихӣ низ омӯхта шавад.

Дар натиҷаи таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии мавзуи рисола муайян гардид, ки функцияи экологии давлат марҳилаҳои гуногуни таърихиро паси сар

намудааст ва аз лиҳози ҳуқуқӣ таъмин намудани онҳо ҳанӯз дар сарзамини таърихии тоҷикон мавҷуд будааст, ки чунин ҳулоса танҳо дар натиҷаи васеъ ба роҳ мондани усули таърихӣ-ҳуқуқӣ рӯйи кор омада метавонад. Усулҳои ишорашуда дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд то мавзуи таҳқиқшаванд ҳамаҷониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирӣ. Дар раванди таҳияи диссерватсия муаллиф бо мақсади дуруст амалишавии функсияи экологии давлат дикқати асосиро ба маълумотҳои омории расмӣ равона намудааст.

Навгонии илмии таҳқиқот дар он аст, ки мавзуи мавриди таҳлил ва омӯзиш қарордода шуда, дар фазои илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон бори аввал ба қалам дода мешавад. Ҳамчунин мавриди зикр аст, ки мавзуи таҳқиқшаванд дар замони ҳозира нафақат барои давлати мо актуалӣ аст, балки барои тамоми манотики дунё масъалаи экологӣ яке аз муаммоҳои аввалинда рача маҳсуб мегардад. Ба андешаи муаллиф ин ҳолати мураккаб боз садсолаҳои минбаъда низ давом ҳоҳад кард, ки ин равандро метавон барҳӯрди иқтисодиёт ва ҳифзи муҳити зист номид.

Дар рисолаи илмии мазкур масъалаҳо бо дарназардошти талаботи замон ва илми ҳуқуқшиносӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода мешаванд: - оид ба мағҳум ва моҳияти функсияи экологии давлат; - таърихи бавуҷудоӣ ва инкишофи функсияи экологии давлат байни дигар функсияҳои давлат; - маҳсусиятҳои амалишавии функсияи экологии давлат ва таъмини ташкилий-ҳуқуқии онҳо; - нақши ҳокимияти давлатӣ дар амалишавии функсияи экологии давлат.

Масъалаҳои муҳимме, ки барои таҳқиқоти диссерватсионӣ ишора шудааст, натиҷаҳои онро метавон ба сифати навгонии илмӣ ҳисоб намуд.

Нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванд. Ба ҳимоя нуктаҳои илмии зерин пешниҳод мегарданд, ки онҳо навгонҳои таҳқиқоти диссерватсиониро ифода месозанд:

1. Бо дарназардошти ҳолатҳои дар боло зикргардида, барои ба таври равшану возех мавриди омӯзиш қарор додани марҳилаҳои рушди функсиияи экологии давлат, ба мо зарурият пеш меояд, ки ин марҳилаҳоро ба таври шартӣ ба се давраи асосӣ ҷудо намоем:

- давраи то шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат;
- давраи шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат;
- давраи муосири инкишофи функсиияи экологии давлат.

2. Функсиияи экологии давлат - яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат (мақомоти салоҳияти умумидошта ва соҳавӣ) мебошад, ки ҷиҳати ҳифз, истифода, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардида, дар асоси меъёрҳо ва принципҳои байналмилаӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории дохиридавлатӣ муайян ва бо мақсади таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон амалӣ карда мешавад. Ҳусусиятҳои функсиияи экологии давлат аз инҳо иборат аст:

- функсиияи экологии давлат яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат мебошад;
- функсиияи экологии давлат аз ҷониби мақомоти салоҳияти умумидошта ва соҳавӣ амалӣ карда мешавад;
- функсиияи экологии давлат дар асоси меъёрҳо ва принципҳои байналмилаӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории дохиридавлатӣ муайян ва амалӣ карда мешавад;
- функсиияи экологии давлат ҷиҳати ҳифз, истифодаи мақсаднок, самараноку оқилона ва азnavбарқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардидааст;
- функсиияи экологии давлат бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист, кафолати ҳукуқи инсон ба муҳити зисти мусоид, пешгирии таъсири номатлуби фаъолияти хоҷагидорӣ ва таъсири дигар шаклҳои фаъолият ба муҳити зист, идоракунии давлатӣ, ҳукуқу уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ дар соҳаи экологӣ, танзими ҳукуқии давлатии соҳаи экологиро муайян

намуда, ба таъмини сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои экологӣ, асосҳои экологии рушди устувор, таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон равона карда шудааст.

3. Таснифоти функцияи экологии давлат ин раванди низомноки фаъолияти илмӣ-назариявӣ вобаста ба ҳадаф, мақсад ва дурнамои сиёсати давлатии экологӣ бо дарназардошти самтҳои асосии фаъолияти дохилӣ, минтақавӣ, берунӣ ва байналхалқӣ оид ба таъмини муҳити солиму мусоиди экологӣ ба наслҳои имрӯзаю ояндаи инсоният, роҳандозӣ намудани механизми созгори муносибати одамон ба табиат, амалисозии ҳадафҳои созанда барои истифодаи самаранок, нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ ва таъмини рушди низомноки қонунгузории соҳаи экологӣ мебошад.

4. Рафти таҳқиқи масоили таснифоти функцияи экологӣ собит намуд, ки функцияи экологӣ ба дохилӣ, берунӣ ва минтақавӣ таснифбандӣ карда мешавад.

Функцияи берунии экологӣ ин маҷмӯи тадбирҳои сатҳи байналхалқии татбиқшаванде, ки барои беҳтарсозии вазъи экологии сайёра, минтақа ва кишвари алоҳида равона гардидааст, фахмида мешавад. Ҳолати экологии минтақаи муайян сарҳадбандӣ карда намешавад ва ба ҳамдигар пайвандии бевоситаро доро мебошанд, ки ҳолати мазкурро дар общавии пиряҳҳо, олудашавии ҳавои атмосферӣ, норасогии сартосарии захираҳои оби нӯшокӣ ва ғ., мушоҳида намуданамон имконпазир мебошад.

Дар баробари ин, таҳлилҳо ва таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳоло масоили экологӣ на фақат таваҷҷуҳӣ ташкилотҳои умуничаҳонӣ, балки давлатҳои минтақаи муайянро барои масъалагузорӣ ба ҳам овардааст. Ҳолати мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки амалияи ҳолати функционалии ҳифзи муҳити зист ва ҳолати захираҳои табиӣ хислати минтақавиро пайдо намудааст.

Аз ин хотир функцияи минтақавии экологии давлатҳо рӯйи кор омадааст, ки мақсади асосии он ҷорӣ намудани тадбирҳои созишиномавӣ

ва амалӣ бо ҳамбастагии ташкилотҳои байналмиливи чомеаи шаҳрвандӣ вобаста ба кам кардани хатари ногувор ба вазъи муҳити зист ва истифодаю барқарорсозии сарватҳои табиӣ мебошад.

Механизми минтақавии амалисозии функсияи экологии давлат барои ҳаллу фасл намудани масоили муҳимми экологӣ, ба монанди гармшавии иқлим, норасоии ҳавои барои инсоният мусоиди беолоиш, обшавии пиряҳҳо аз меъёри пешгӯишаванда барзиёд, сӯзиши пайдарҳами ҷангалзор ва чакалакзорҳо, фурӯравии қитъаҳои замин, ботлоқшавии заминҳо, бодлесшавии заминҳо ва монанди инҳо аз ҷониби иттиҳоди давлатҳои минтақаи муайян роҳандозӣ карда мешаванд.

Ҳамин тарик, маълум мегардад, ки ба функсияи минтақавии экологии давлат он тадбирҳои амалишаванде дохил мешаванд, ки барои нигоҳдорӣ, истифодаи самаранок ва барқарорсозии неъматҳои табиӣ ва фароҳамоварии шароити арзандай экологӣ ба муҳити зисти инсонҳо ва наслҳои оянда нигаронида шудаанд.

Функсияи дохилии экологии давлат фарогири тамоми тадбирҳои дохили давлатӣ дар асоси қонунгузории амалкунанда ва уҳдадориҳои байналхалқии ҶТ оид ба эҳтиром ва риояи арзишҳои ҳукуқии экологӣ вобаста ба истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ мебошад. Аз андешаву натиҷаи таҳқиқотҳои болозикр маълум мегардад, ки функсияи дохилии экологӣ метавонад ба сифати таснифоти нави умуминазарияйӣ баромад намояд, ки гояву андешаҳои манзургардидаи назарияи мавҷудаи илми ҳукуқшиносӣ низ ин ҳолатро собит намудааст.

5. Дар такя ба гояҳои илмии соҳавӣ оид ба экологикунонии қонунгузорӣ метавон чунин мағҳуми онро пешкаш намуд: «экологикунонии қонунгузорӣ» гуфта, раванди ифодаёбии мақсади қонунгузории экологӣ, моҳияти аслии ҳадафҳои ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегии ба ҳифзи муҳити зист вобастабуда, доктринаҳои мавҷуда дар қонуну дигар санадҳои меъёрии ҳукуқие фаҳмида мешавад, ки мақсади асосии он мукаммал намудани низоми қонунгузории мавҷуда вобаста ба

талаботҳои экологӣ бо ҳадафи таъмини расмии ҳолати мұтадили ҳифзи мұхити зист барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсоният мебошад».

Бобати мукаммал гардонидани қонунгузорӣ ворид намудани **тәғийир** иловахои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

1. Бо мақсади пурра амалишавии функцияи экологии давлат ва нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар рушди функцияи мазкур ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи мұхити зист” моддаи нав дар таҳрири зерин пешниҳод карда мешавад.

Моддаи 82¹. Афзалиятҳои ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи экологӣ

1. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалинамоии ҳамкориҳои байналмилалии экологӣ ба чунин афзалиятҳо асос меёбад:

1) мұхимияти ҳифзи мұхити зист барои устувории ҳаёт ва саломатии инсон;

2) афзалияты манфиатҳои давлатӣ дар соҳаи экологӣ;

3) коҳишидҳии ҳарчи бештари ифлосшавии фаромарзӣ;

4) ташак्�кул додани муносибатҳои сармоягузориву иҷтисодӣ бо назардошти манфиатҳои экологӣ;

5) дар ҳолатҳои фавқулоддаи экологӣ амалинамоии ёрии башардустона;

6) мавриди истифода қарор додани меъёрҳои байналмилалӣ барои ҳалли мушкилоти минтақавиу байналмилалӣ;

7) қобили таваҷҷуҳ нигоҳдории ташаббусҳои байналмилалӣ дар самти ҳифзи мұхити зист.

2. Вазифаҳои афзалиятноки ҳамкориҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи экологӣ дар заминаи ҷаҳонӣ (глобалий), фаромарзӣ, минтақавӣ ва дучониба ҳал карда мешаванд.

2. Пешниҳод мегардад, ки дар моддаи алохидаи Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» принсипҳои амалӣ намудани экспертизаи экологӣ бо тартиби зерин муқаррар карда шаванд:

– усули афзалият доштани шароити мусоиди зисти инсон;

- таъмини бехатарии мутахассисони экспертиза ҳангоми ичрои ваколатҳояшон;
- баҳисобигирии вобастакуни манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии инсон, ҷамъият ва давлат ба мақсади таъмини рушди устувору муносиби муҳити зист;
- бартарӣ доштани ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табии;
- афзалият дар ҳифзи гуногуни биологӣ, аз он ҷумла агробиогуногунӣ ҳангоми гузаронидани экспертизаи биологӣ;
- инкишоф додани маърифати экологии аҳолӣ оид ба экспертизаи экологӣ;
- тақвияд додани ҳамкории байналмилалӣ вобаста ба ташкил ва амалинамоии экспертизаи экологӣ;
- ҳусусияти ҳатмӣ доштани маблағгузории экспертизаи экологӣ аз ҷониби субъектони фаъолияти ҳочагидорие, ки ба муҳити зист таъсиргузоранд;
- ба талаботҳои мавҷудаи рушди самтҳои қобили таваҷҷуҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат.

3. Амалияи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва механизмҳои татбиқи он ишора ба он менамояд, ки барои самтҳои муҳими фаъолияти давлатиро танзим ва идора намудан дар баробари қабули қонунгузории алоҳида, ҳамчунин ҳуччатҳои барномавӣ низ нақши меҳвариро дорост. Аз ин хотир, амалишавии функсияи экологии давлат низ дар баробари доштани хислати илмӣ-назариявӣ ҷабҳаҳои амалиро низ ба ҳуд касб намудааст. Аз ин рӯ, зарур шуморида мешавад, ки барои дақиқ, ҳадафмандона бо дарназардошти муайян намудани ҳолати кунунӣ, муаммо ва дурнамои самти амалишавии функсияи экологии давлат вақти он расидааст, ки «Стратегияи рушди функсияи экологии давлат» таҳия ва қабул карда шавад. Албатта ҳолати мазкур имкон медиҳад, ки роҳҳои нави такон додани амалинамоии қонунгузории амалкунанда, ҳадафҳои пешгузоштаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурнамои

сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист муайян ва ба амал бароварда шаванд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот аз хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳо оид ба асосҳои назариявӣ ва амалиявии амалишавии функсияи экологии ҶТ иборат мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ метавонад боиси такмили меъёрҳои амалкунандаи қонунгузории экологӣ гардад; барои дуруст ва бенуқсон амалишавии функсияи экологии давлат оварда расонад; барои боз ҳам мукаммал гардидани механизми фаъолияти соҳторҳои амаликунандаи функсияи экологӣ мусоидат намояд.

Ҳамчунин нуктаҳои асосии рисолаи илмии мазкур барои инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологии Тоҷикистон ва рушд кардани функсияи экологии давлат заминагузорӣ менамоянд. Дар баробари ин, ба ҳазинаи назариявии ҳуқуқшиносони тоҷик як саҳифаи нав бо навгонии хос, яъне бо забони давлатӣ – масоили мубрами соҳаи назарияи ҳуқуқи экологӣ зам мегардад.

Дар баробари ин, қисматҳои алоҳидаи кори илмии таҳқиқшаванда метавонад барои такмил додани барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои дарозмуддати қабулшавандаи соҳаи ҳифзи муҳити зист нақши худро гузорад. Аз тарафи дигар, он барои инкишоф додани қонунгузории экологии ҶТ то андозае бошад ҳам, таъсири худро хоҳад расонд. Дар баробари соҳаи илм натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур метавонад ба раванди таълим низ барои пешрафт кардани соҳаҳои ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи кишоварзӣ, ҳуқуқи замин, ҳуқуқи об ва то андозае институтҳои алоҳидаи илми назарияи давлат ва ҳуқуқ саҳми худро гузорад.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафай пажӯҳишҳои назарӣ ва амалии марбут ба паҳлуҳои гуногуни функсияи экологии Тоҷикистон дар шароити мусир: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ, таҳлили натиҷа ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мағҳумҳо, ақидаҳо ва тавсияҳои назарию амалии муаллиф, нуктаҳои илмии таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳқиқи

ҳолати кунунӣ, дурнамо ва рушди функсияи экологии давлат асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи функсияи экологии Тоҷикистон дар шароити муосир: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестаціонии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навғонии илмии таҳқиқоти диссертационӣ, нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърӯзаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилаӣ асоснок карда мешавад. Ҳамчунин тарзи навишт, гузориши масъала, сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳад. Илова бар ин, аз тарафи муаллифи диссертатсия дар мақола ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилаӣ пешниҳодҳо ҷиҳати такмили қонунгузории экологии ҶТ ва механизми муосири амалигардонии функсияи экологии давлат пешниҳод гардидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсияи мазкур дар шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи Маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ ичро, муҳокима ва тавсия шудааст. Оид ба мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ унвонҷӯ дар чандин семинар, конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилаӣ бо маърӯзаҳо баромад намудааст. Чунончи:

- конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии «Форуми II-юми ҳуқуқшиносони ҷавон» – маърӯза дар мавзуи «Асосҳои ҳуқуқии функсияи экологии давлат» (Душанбе, 2018);

- конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Масоили мубрами илми ҳуқуқшиносии муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо: назария ва амалия» – маърӯза дар мавзуи «Моҳияти ҳуқуқии функсиияи экологии давлат» (Хуҷанд, 2019);
- конференсияи ҷумҳурӣвии илмию амалӣ дар мавзуи «Механизмҳои муосири ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд: масъалаҳо ва дурнамои он» – маърӯза дар мавзуи «Нақши ҳуқуқи байналмилалии экологӣ дар замони муосир» (Хуҷанд, 2019);
- конференсияи ҷумҳурӣвии илмию амалӣ дар мавзуи «Мушкилоти ҳимояи ҳуқуқи инсон дар шароити мураккабшавии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва дигар ҷолишҳои асри XXI» – маърӯза дар мавзуи «Таъмини ташкилӣ-ҳуқуқии амалишавии функсиияи экологии ҶТ: масъалаҳои назариявӣ» (Душанбе, 2020);
- конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Ислоҳоти низоми идоракуни давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муосири самараноки он» – маърӯза дар мавзуи «Баъзе аз масъалаҳо оид ба инкишофи функсиияи экологии ҶТ» (Душанбе, 2021);
- конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Низоми миллии ҳуқуқии ҶТ ва кишварҳои ИДМ: таҳлили тамоюл ва дурнамои рушд» – маърӯза дар мавзуи «Функцияи экологӣ дар давраи зардуштӣ ва давлатдории Сомониён: ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқии он» (Душанбе, 2021);
- конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «IV Международная научно-практическая конференция «Илм ва технология» – маърӯза дар мавзуи «Нақши Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои функционалии давлат дар соҳаи ҳифзи муҳити зист» (Алмато, Қазоқистон, 2022).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 20 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 13 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандай тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти ҶТ ва 7 мақола дар нашрияҳои дигар ба табъ расонидааст.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Рисола аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат мебошад, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот асос ёфтаанд. Ҳачми умумии диссертатсия 191 саҳифаро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСХОИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚИИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ

1.1. Ташаккул ва рушди функцияи экологии давлат

Масъалаҳои экологӣ яке аз мушкилоти муҳимми сатҳи ҷаҳонӣ маҳсуб мейбанд. Дар замони мусир масъалаҳои экологӣ на танҳо дорои аҳамияти дохилидавлатӣ, балки минтақавӣ ва байналмилалиро касб намудаанд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк намудааст, ки ҳалли масъалаҳои экологӣ танҳо дар мавриди фаъолияти дастаҷамъонаи давлатҳо натиҷаи самаранок медиҳад. Ҳамзамон ҳифзи муҳити зист ин вазифаи ҳар шахс мебошад³⁷.

Яке аз механизмҳои бисёр самарабахши ҳаллу фасли масоили экологӣ дар сатҳи дохилидавлатӣ ин функцияи экологии давлат мебошад, ки роҷеъ ба он дар илми назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат ғояҳои бисёре чой доранд.

Албатта ҳар як ғояи ҳуқуқӣ дар ҷои холӣ ба вучуд намеояд ва асоси иҷтимоии худро дар такя бо талаботи ҷомеа ва пешрафти он муайян менамояд. Аз ҳамин нуқтаи назар, функцияи экологии давлат низ яке аз падидаҳои заминавии умуминазариявии илми ҳуқуқшиносӣ буда, дар ҷавҳари худ фаъолияти комплексии давлатро вобаста ба истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ, ҳифз, таъмини амнияти ҳифзи муҳити зист ва сарватҳои табиӣ фарогир мебошад.

Дар баробари ин бояд аз мадди назар дур насоҳт, ки идоракуни истифодаи дуруст ва самараноки сарватҳои табиӣ ва танзими меъёри-ҳуқуқии муносибати мутақобилаи инсон ва табиат низ яке аз ҷузъҳои ҷудонопазири раванди функционалии давлатро ташкил менамоянд.

Функцияи экологии давлат ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ва умуминазариявӣ барои дар шакли имрӯза омада расидан якчанд

³⁷ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии ҶТ: нашри аввал: қисми умумӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 12.

марҳилаҳои рушд ва инкишофи таърихиро аз сар гузаронидааст. Барои пурра мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додани ин ё он падидай ҳуқуқӣ ба андешаи мо дуруст мешавад, агар ба давраҳои таърихии он назар таваҷҷӯҳ намоем.

Дар воқеъ, функсиияи экологии давлат таърихи худро дорад ва ба боварии комил метавон гуфт, ки ягон падидай дар ҷои ҳолӣ албатта ба вучуд намеояд. Бо дарназардошти ҳолатҳои дар боло зикргардида, барои ба таври равшану возех мавриди омӯзиш қарор додани марҳилаҳои рушди функсиияи экологии давлат, ба мо зарурият пеш меояд, ки ин марҳилаҳоро ба таври шартӣ ба се давраи асосӣ ҷудо намоем:

- давраи то шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат;
- давраи шӯравии инкишофи функсиияи экологии давлат;
- давраи муосири инкишофи функсиияи экологии давлат.

Ҳар як марҳилаи даврабандии болозикр барои рушд ва инкишоф ёфтани функсиияи экологии давлат нақш ва мақоми маҳсуси худро доро мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз, бавучудоӣ ва инкишофи ин падидай умуминазариявиро аз давраҳои қадим ва асрҳои миёна оғоз менамоем. Албатта барои ба риштаи таҳлил қашидани дилҳоҳ падидай ҳуқуқӣ аз нӯқтаи назари бавучудоӣ ва инкишофи он ба мо зарур аст, ки ба ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқии он назар афканем.

Роҷеъ ба масъалаи инкишофи функсиияи экологии давлат дар давраҳои таърихии давлатдорӣ таҳқиқоти мукаммал, ки тамоми паҳлуҳои масъалаҳои вобаста ба онро ифода намоянд, ҷой надорад. Дар баробари ин, аз тарафи таърихнигорон бештар ишора ба тарзи истифодабарии сарватҳои табиӣ ва механизмҳои ҳимоя ва поксозии онҳо равона мегардад, ки ин танҳо қисме аз вазифаҳои маъмурияти давлатҳои амалкунанда ва шахсони мансабдори алоҳида мебошад. Дар ин маврид танҳо мо пай бурда метавонем, ки сухан дар бораи механизми функционалии ҳифзи муҳити зист дар марҳилаи муайяни таърихӣ меравад.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки дар давраи давлатдории Ҳахоманишиён роҷеъ ба механизми истифодаи дурусти об, ки яке аз сарватҳои муҳимми табиат мебошад, тадбирҳои силсилавӣ андешида мешуд. Ҳолати мазкурро мо аз назорати қатъии самаранок ва мақсаднок истифодабарии он мушоҳида карда метавонем.

Ҳамин тавр, дар ҳамаи сарчашмаҳои таърихии мавҷудбуда шумораи дақиқ оварда нашудааст, ки то чӣ андоза асоси меъёрии ҳуқуқи экологӣ дар давраи муайян мавҷуд буданд, лекин заминаи асосии шаклгирии меъёрҳои соҳаи мазкурро аз давраи зардуштӣ ҳисобидан дуруст мебошад. Ба сифати исботи ин гуфтаҳо мо метавонем тамоми меъёрҳои Авесто роҷеъ ба экологияро мисол биёрем, ки мақсад ва моҳияти онҳо муносибати хуб бо объектҳои табииро ташкил менамояд.

Аз андешаҳои болозикр маълум мегардад, ки қонуниятҳои мавҷудаи давраи зардуштӣ ба он далолат менамоянд, ки дар тамоми муқарраротҳои меъёрҳои амалкунандай он принсипи инсондӯстӣ дар мадди аввал ба инобат гирифта шудааст.

Меъёрҳо вобаста ба ҳифз ва истифодаи сарватҳои табиӣ дар тамоми қисматҳои Авесто (Вандидод, Ясно, Яштҳо, Хурд Авесто, Виспарад) мавҷуд бошанд ҳам, лекин ба таври зиёдтар дар қисмати Вандидод ба назар мерасанд.

Ҳамчунин бояд таъкид намоем, ки дар баробари мавҷудияти дигар меъёрҳои танзимкунанда дар Авесто мавқеи ҳуқуқи обӣ ва ҳуқуқи экологӣ низ ҷудогона мавриди зикр қарор гирифтааст³⁸. Дар ҷунун маврид ба мо маълум мегардад, ки дар ҳамон давраи танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар баробари соҳаи экологӣ, ҳамчунин масъалаҳо вобаста ба истифода ва ҳифзи об низ ҳамчун объекти табиӣ ба эътибор гирифта мешуданд.

Мавзуи танзими Вандидод гуногунҷабҳа буда, меъёрҳои ҳуқуқии он ба соҳаҳои муҳталифи ҳуқуқшиносӣ дахл дорад. Дар байни онҳо

³⁸ Ниг.: Ҳоликов А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права. Электронный ресурс: Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschaya-harakteristika-avesty-kak-istochnika-zoroastriyskogo-prava> (дата обращения: 12.04.2022).

меъёрҳои ҳуқуқи обӣ, экологӣ ва ғайраро мушоҳида намудан мумкин аст. Ба вижа меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи истифодаи об, тозагии табиат, муносибатҳои гражданӣ доир ба шартномаҳо, паймонҳо, пешгирии чиноят ва ҳифзи саломатии инсон аз заرارҳои ҷисмонӣ дар пояти баланди танзими ҳуқуқӣ қарор дорад³⁹.

Дар қисматҳои алоҳидаи Вандидод об ҳамчун яке аз неъматҳои муҳими табиат зикр карда шуда, ҳифзи ва истифодаи самараноки он вазифаи муҳимтарини одамон новобаста аз мавқеи ҷамъиятияшон нишон дода шудааст. Оид ба талаботи истифодабарии об ҳусусияти самаранок истифода кардани он муқаррароти алоҳида баҳшида шудааст ва дар як маврид барои ғайримақсаднок истифодабарӣ ё ифлос намудани он ҷавобгарӣ пешбинӣ карда шудааст⁴⁰.

Дар баробари ин, ба андешаи мо яке аз давраҳои муҳимми давлатдории Тоҷикистон, ки таърих гувоҳ гардидааст, ин марҳилаи Зардуштии таърихи давлатдориамон мебошад. Дар ин давра, дар баробари танзими куллии муносибатҳо вобаста ба масъалаҳои экологӣ, ҳамчуни ин ба механизмҳои идоракунӣ ва функционалии давлат эътибори ҷиддӣ равона гардида буд, ки инро мо бевосита аз қашфиёт ва сарчашмаҳои мӯътамади ин давра баръало мушоҳида карда метавонем.

Дар ҳамин радиф, олими ҳуқуқшиноси ватани А.Ф. Ҳолиқзода оид ба арзиши баланд доштани сарватҳои табиӣ, маҳсусан замин ва обро дар давраи Зардуштий таъкид менамояд, ки ба сифати моликияти давлатӣ ва ҳалқ баромад мекарданд. Дар як маврид нисбати истифодаи онҳо бо мақсадҳои ҳадафрас ҷорабиниҳои давлатии муайян амалий карда мешуданд⁴¹.

³⁹ Ниг.: Ганцинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) // Муҳаррири масъул ва мураттиб А. Ҳолиқзода. Китоби 1. Ҳуқук дар аҳди бостон. қисми 1. Авасто; қисми 2. Вандидот. – Душанбе: «Эр-граф», 2016. – С. 298.

⁴⁰ Ниг.: Ғафурзода А.Д., Рашидов Ҷ.Қ. Ташаккулёбӣ ва инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштий: масъалаҳои назариявӣ-таъриҳӣ // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №2 (51). – С. 132.

⁴¹ Ниг.: Ҳаликов А.Г. Правовая система зороастризма: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 // Ҳаликов Абдураҳим Гафорович. – Душанбе, 2004. Электронный ресурс: Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/pravovaya-sistema-zoroastrizma> (санаси муроҷиат: 12.04.2022).

Ба назари мо андешаи мазкур хело таҳлили муҳим буда, барои инъикоси мавҷудияти раванди функционалии давлат дар самти истифодаи сарватҳои табиӣ заминаи илмӣ маҳсуб мегардад.

Давлати Сомониён барои давлатдории минбаъдаи ҳалқи тоҷик ҳамчун заминаи мустаҳками давлативу ҳуқуқиро дар тамоми соҳа гузоштааст. Маҳсусан дар соҳаи муносибатҳои экологӣ баҳшҳои алоҳидай фаъолияти давлатӣ барои идоракуни фаъолият вобаста ба истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ равона гардида буд. Барои дақиқ гардидани механизми танзим ва идораи давлатӣ дар самти экологӣ ба мо зарур аст, ки низоми пурраи идоракуни давлатиро дар давраи Сомониён дақиқ намоем.

Ба андешаи мо ҳолати мазкур гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар ин давраи давлатдории тоҷикон механизми идоракуни самтҳои муҳимми ҳаёти ҷамъиятиву давлатӣ ба таври даҳлдор ба роҳ монда шуда буд. Дар як маврид ба самтҳо ҷудо намудани салоҳият ва ваколатҳои девонсолорӣ аз механизми функционалий доштани раванди идоранамоии давлат шаҳодат медиҳад.

Инчунин, девони вакф низ буд, ки дар тобеият ва идораи он заминҳои муассисаҳои динӣ – мадорису масцидҳо қарор доштанд. Намояндагони девон истифодаи дурусти ин гуна заминҳо, ҳолати ҳуқуқии онҳоро назорат намуда, мартабаи ҳукумати Сомониёнро дар назди рӯҳониён нигоҳ медоштанд. Ҳамчунин, девони вакф ҳисобу китоби амволи манқул ва ғайриманқулро, ки мутааллиқ ба вакф буд, амалӣ менамуд.

Аз омӯзиш ва таҳлили зикргардида маълум мегардад, ки дар марҳилаи таърихии давлатдории тоҷикон нисбат ба самтҳои асосии фаъолияти давлат, ки функцияи онро ташкил медиҳад, дар рафти идоракуни давлат эътибори ҷиддӣ дода мешуд. Дар як маврид нисбат ба ҳаллу фасли масъалаҳо вобаста ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки неъматҳои табиӣ низ мақом ва шахсони мансабдори алоҳида

чалб гардида буданд, ки ҳолати мазкур аз сатҳи баланди эътибори давлат нисбат ба олами муҳити зист дарак медиҳад.

Мусаллам аст, ки пас аз заволи давлатдории Сомониён дар ҳудудҳои он давлатҳои нави турктабори Ғазнавиён ва Қараҳониён таъсис меёбад. Дар ин давра ҷангу ғоратгариҳо ва забткориҳои онҳо боиси ба ҳаробазор табдил додани аксари шаҳрҳову манотиқҳои муҳталиф мегардиданд. Яъне метавон гуфт, ки пас аз онҳо низ вазъ дар Мовароуннаҳру Ҳурросон дар ҳолати ногувор қарор мегирад.

Қобили зикр аст, ки функцияи экологии давлат дубора дар давраи ба ҳайати генерал-губернатории Туркистон ҳамроҳ гардидани қисмати шимолии Тоҷикистон ва ҳамзамон дар ин манотиқ ворид гардидани ҳуқуқи империявӣ барқарор гардид. Дар ин маврид Н.Б. Хотамов дуруст қайд менамояд, ки пас аз ҳамроҳ гардидани кишвар ба ҳукумати подшоҳӣ дигаргуниҳои куллӣ ба вуқӯъ пайваст⁴².

Яке аз ин дигаргуниҳо қабул гардидани «Низомнома оид ба идоракуни кишвари Туркистон» мебошад. Низомнома оид ба идоракуни кишвари Туркистон соли 1886 қабул гардид. Низомномаи мазкур аз муқаддима, чор фасл, 12 боб, 323 модда иборат аст. Ҳар як фасл ба се боб ҷудо шудааст. Фасли савум: «Низоми заминдорӣ» ном дорад ва он аз бобҳои зерин иборат аст: 1. Соҳтори заминдории аҳолии муқими; 2. Соҳтори заминдории аҳолии кӯчманҷӣ; 3. Соҳтори заминдории табақаҳои поёни округи ҳарбии Туркистон⁴³.

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар ин қисми Низомномаи мазкур масъалаҳо вобаста ба замин, об ва дигар сарватҳои муҳимми табиӣ танзими ҳуқуқии худро ёфтанд. Пас метавон зикр кард, ки бо қабул гардидани санади меъёрии ҳуқуқии мазкур амалишавии функцияи экологии давлат то андозае ҳам бошад, таъмин мегардад.

⁴² Ниг.: Хотамов Н.Б. История банков и предпринимательства в Средней Азии (60-е гг. 20 в. – 1917 г.). – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 53.

⁴³ Ниг.: Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқии гражданини иҷорат қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал / Зери таҳририFaюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: «Графика-83», 2020. – С. 38.

Барои ба таври пурра мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додани марҳилаҳои инкишофи функцияи экологии давлат зарур мешуморем, ки дар асоси сарчашмаҳои боэътиими ҳуқуқӣ ва таърихӣ давраи Шӯравии онро таҳлил намоем.

Аллакай дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ давлат дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ фаъолияти назаррас нишон дод. Аз ин лиҳоз, бо мақсади ба роҳ мондани функцияи экологӣ Кодекси замини РСФСР (1922), Кодекси ҷангали РСФСР (1923), декрети Шӯрои Комиссарони Ҳалқӣ «Дар бораи сарватҳои зеризамини», декрети Шӯрои Комиссарони Ҳалқии РСФСР «Дар бораи ҳифзи ёдгориҳои табиӣ ва паркҳо» ва ғайра қабул карда шуданд.

Таърихнори маъруфи амрикоӣ, профессори Донишгоҳи Аризона Дуглас Вайнер қайд намудааст: «Барои бисёриҳо таачҷубовар хоҳад буд, ки ҳанӯз дар солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юм Иттиҳоди Шӯравӣ дар пешрафти назария ва амалияи ҳифзи табиат қарор дошт. Онҳо яке аз аввалинҳо буданд, ки барои омӯзиши ҷамоаҳои экологӣ таъин кардани минтақаҳои маҳсус ҳифзшавандаро пешниҳод карданд ва аввалин шуда Ҳокимияти Шӯравӣ ин идеяро амалӣ кард. Ҳамчунин, онҳо аввалин шуда дарк карданд, ки банақшагирии минтақавии заминсозӣ ва барқароркуни манзараҳои ҳаробшуда бояд дар асоси омӯзиши экологӣ сурат гирад⁴⁴.

Дар он замон танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъияти оид ба табиат, муносибат бо захираҳои табиӣ бартарӣ дошт ва диққати асосӣ ба танзими истифодаи замин, об ва дигар захираҳои табиӣ дода мешуд. Дар мавриди муносибатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист аз ифлосшавӣ ва таъсири зааровар дар қонунгузории он давра меъёрҳо ба таври ҷузъӣ ва асосан дар сатҳи тобеъ танзим карда мешуданд.

Ба назари мо ҷорабиниҳои ҳифзи табиат воқеан на аз ҷониби давлати муосир амалӣ карда мешуданд, балки дар мавриди он ки

⁴⁴ Ниг.: Протасов В.Ф., Молчанов А.В. Экология, здоровье и природопользование в России / Под ред. В.Ф. Протасова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – С. 446-449.

унсурҳои ҳифзи муҳити зист дар давраҳои гуногуни таърихии рушди иҷтимоӣ ба амал омада буданд, маҳз функцияи давлати буданд. Ҳамчунин дар оғози марҳилаи шӯравии рушди давлати миллӣ ҳифзи табиат ҳамчун ҷузъи чудонопазир ва яке аз ҷанбаҳои муҳимми чунин вазифаҳои асосии давлати сотсиалистӣ маҳсуб меёфт.

Яке аз масъалаҳои дигари қобили таваҷҷуҳ ин бамаротиб зиёд гардидан барҳӯрди инсоният бо табиат мебошад, ки барои танзим ва идоракуни дурусти раванди мазкур механизми мукаммали меъёрии ҳуқуқӣ ва функционалий зарур мебошад. Дар баробари ин, чунин суръатёбии истеъмоли фазои экологӣ ва ҳама намудҳои захираҳо ба он оварда расонид, ки дар асри XX инсоният аз доираи истифодабарии фазои ҷоизии экологӣ берун баромад.

Ин боиси аз даст додани устуворӣ дар муҳити зист гардид, ки дар тағиироти бесобиқа, босуръат ва самтбахши концентратсияи моддаҳои дар иқтисодиёти инсон истифодашаванда дар ҳама сарватҳои табиӣ (атмосфера, об, хок) ва инчунин нобудшавии растаниҳо ва намудҳои зиёди олами ҳайвонот ифода ёфтааст, ки таърихи замин мислаш дида надида буд⁴⁵.

Ҳамин тарик, маҳз дар нимаи дуюми асри XX, вақте ки падидаҳои бухронӣ дар муҳити зист ҳусусиятҳои натиҷагирии глобалиро қасб карда, ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми инсон ва ҷомеа таъсир расониданд, эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ (манфиатҳои ҷамъиятӣ) на танҳо барои ҳифзи табиат, ки асосан дар шакли консервативӣ (ҳифзшуда) амалӣ карда мешавад, балки зарурати фаъолияти мақсадноки давлатӣ оид ба ҳифз ва барқарор кардани ҳолати мусоиди муҳити зист тавассути татбиқи чораҳои ҳуқуқӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва ғайра пайдо шуданд.

Пайдоиши чунин заруратро асосан тағиир ёфтани афкори ҷамъиятӣ ба самти арзёбии баландтари муҳити тозаву мусоид ҳамчун шарти комилан зарурии мавҷудияти мұттадил дар фаъолияти ҷомеа ташкил

⁴⁵ Ниг.: Данилов-Данильян В.И., Залиханов М.Ч., Лосев К.С. Экологическая безопасность. Общие принципы и российский аспект. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2001. – С. 11-12.

метод. Мавриди зикр аст, ки дар давраи хотимаи Чанги Дуюми Ҷаҳонӣ (01.09.1939-02.09.1945) ИМА дар ҷазираҳои Хиросима ва Нагасакии Ҷумҳурии Ҷопон аввалин яроқҳои ядрои худро озмоиш дод, ки он аз як тараф барои шикасти Ҷопони милитаристӣ ва аз тарафи дигар барои тарс додани ИЧШС тарҳрезӣ гардида буд. Аммо бадбахтии ин амал дар он мушоҳида мегардад, ки аз таъсири радиатсия ва моддаҳои химиявии саҳттаъсир, то ба имрӯз дар он сарзамин чизе намерӯяд ва аfkанишоти нурҳои уранӣ ба ҳаёт ва саломатии мардуми ин маҳалҳо то ба ҳол таъсири худро расонида истодааст.

Пайдоиши талаботи ҷамъиятӣ ба давлат барои татбиқи ҷорабиниҳои муқаммал оид ба ҳифзи муҳити зист бо мақсади таъмини ҳолати мусоиди он, ҳамчун шарти зарурии ҳаёт, фаъолияти инсон ва ҷомеа, омили аввалиндарачаест, ки эътирофи функсияи экологиро ҳамчун як функсияи мустақил муайян кард ва самти асосии фаъолияти давлат ҳисобида шуд.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки мавҷудияти эҳтиёҷоти иҷтимоӣ муҳимтарин аст, аммо на танҳо омиле, ки мустақилияти функсияи экологиро дар системаи функсияҳои давлатӣ муайян мекунад. Барои шинохтани ҳусусияти мустақили функсияи экологӣ, муҳимтар он аст, ки ҳуди давлат зарурати амалисозии ҷорабиниҳои маҳсусро, ки ба ҳалли мушкилоти экологии ба ҷомеа равона карда шуда, дарк кунад.

Нимаи дуюми асри XX дар таърихи башар солҳое буданд, ки лавозимоти ҷангии ҳастаии қатли ом бештар истеҳсол шуда, қисмҳои ҳарбии якчанд мамлакатҳо бо он мусаллаҳ гардиданд. Мутаассифона, ҳанӯз ҳам ҳавфу ҳатари истифодаи он боқӣ мондааст, бинобар ин ҷомеа ҳамеша тарафдори нест кардани ҷунин силоҳ буда, ҳаракати байналмилалии сулҳпарваронаро доир ба яроқпартой пурра дастгирӣ мекунад.

Инсоният таркиши бомбаҳои атомиро дар шаҳрҳои Хиросима, Нагасакӣ ва оқибатҳои даҳшатангези онро ҳаргиз фаромӯш наҳоҳад кард. Дар солҳои «ҷангӣ сард» истеҳсол ва озмоиши силоҳи ҳарбӣ,

хусусан ҳастай мардуми ҷаҳонро ба изтироб овард. Сарфи назар аз низомҳои гуногуни сиёсӣ дар ҷаҳон, хушбахтона қувваҳои солиме пайдо гардианд, ки кори сулҳро дар рӯйи замин таъмин намуданд⁴⁶.

Пас аз оне ки яроқҳои ядроии ИМА дар ҳудуди ҷазираҳои Ҷопон мавриди озмоиш қарор дода шуд, ИЧШС доштани чунин яроқи қатли омро пас аз он ҳодиса зарур шуморид. Ҳамин тавр, соли 1949 ИЧШС ҳам бо сардории химики машҳури рус И.В. Курчатов соҳиби яроқи ядроӣ гардид⁴⁷. Ногуфта намонад, ки ИЧШС низ барои санчиши таъсироти яроқи ядроии ҳуд, онро борҳо дар Уқёнуси яхбастаи шимолӣ ва аниқтараш дар ҳудуди Замини нав (Новая земля) аз озмоиш гузаронид. Ҳамин тавр, дар натиҷаи озмоишоти яроқҳои ядроии ҳуд, ба муҳити зист таъсироти манғӣ расониданд, ки ин дар як навбат барои амалинамоии функсияи экологии давлат ҳаракатҳои манғӣ арзёбӣ мегардад.

Танҳо дар охирҳои солҳои 50-ум ИЧШС ба масъалаи муҳофизати муҳити зист ба таври ҷиддӣ диққат медиҳад. Аниқтараш дар ин солҳо мавқеъ ва обруи СММ боз ҳам афзуд. Он дар ин солҳо барои нигоҳ доштани сулҳ ва роҳ надодан ба ҷанги нави ҷаҳонӣ ҷораҳои мушаҳҳас меандешид. Дар ин бора тадбирҳои зерини СММ шаҳодат медиҳанд: Қарори сессияи XVI Ассамблеяи Генералии СММ (с. 1961) оид ба минтақаи бидуни силоҳи ҳастай эълон шудани қитъаи Африқо; қабули Изҳорот дар хусуси манъи истифодаи силоҳи ҳастай ва термоядроӣ; қабули Аҳднома (с. 1969) оид ба манъи ҷойгиркунии силоҳи ҳастай ва дигар навъҳои силоҳи қатли ом дар зери баҳру уқёнус ва гайраҳо⁴⁸.

⁴⁶ Ниг.: Набиева Р.А., Зикриёев Ф. Таърихи ҳалқи тоҷик. – Душанбе: «Маориф», 2016. – С. 27.

⁴⁷ Ниг.: Курчатов И.В. Избранные труды в трех томах / под общей редакцией академика А.П. Александрова. Т. 3. Ядерная энергия. Изд-во «Наука». – М., 1984. – С. 72.

⁴⁸ Ниг.: Молодцова Е.С. Особенности регулирования безопасного для окружающей среды использования ядерной энергии. // Московский журнал международного права. – 2000. – №4. – С. 89-93.; Миронов В.С. Экологическая функция государства: понятие, содержание, формы и методы осуществления (сравнительный анализ на примере России и Германии): дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 28-29.; Меркулов М.М. Проблемы экологической функции современного государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – С. 102-103.

Далели дигари қадр накардани муносибати комплексй ба ҳифзи муҳити зист он буд, ки то охири солҳои 1960-ум шакли асосии ҳифзи табиат танҳо мамнӯъгоҳҳо ҳисобида мешуд.

Дар солҳои 1970 дар байни функцияҳои давлат яке аз функцияҳои мустақил ва асосӣ, функцияи экологии давлат ба вучуд омад. Дар баробари ин дар адабиёти илми ҳуқуқшиносӣ андешаҳое ҷой доранд, ки функцияи экологӣ қаблан низ барои давлат хос буд.

Масалан, И.А. Кушнаренко чунин мешуморад, ки функцияи экологии давлат дар тамоми давраҳои инкишофи таърихии давлат, аз замонҳои қадим вучуд дошт. Ҳамчунин таъкид менамояд, ки дар низоми ҳуқуқии давлатҳои қадима низ муқарраротҳои экологӣ амал мекарданд⁴⁹.

М.М. Бринчук ба омӯзиши рушди ҳуқуқӣ такя намуда, оид ба бавучудоӣ ва рушди функцияи экологии давлат ҳамчун функцияи мустақили давлат зикр менамояд, ки ин функция ба давлати муосир хос набуда, балки аз давраи инкишофи механизми идоракуни соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ маншаъ мегирад. Дар баробари функцияи экологии давлат ҳамчунин вазифаҳои экологии давлатро зикр менамояд, ки ба андешаи муаллиф ба таври якмаъно истифода карда шудаанд⁵⁰.

Таҳлил ва омӯзишҳо нишон медиҳад, ки функцияи экологии давлат дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ дар асоси тадбирҳои амалишавии декретҳои ленинӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ба вучуд омадааст.

Муддатҳои дароз мазмуни фаъолияти экологии давлат бо зарурати истифодаи захираҳои табиӣ барои рушди хочагии ҳалқ маҳдуд буд. Илова бар ин, мушкилоти ҳифзи муҳити зист аз ифлосшавӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба қадри коғӣ дарк карда нашудааст, аммо ин бо он далел шарҳ дода шуд, ки мушкилоти экологӣ ҳанӯз дар мадди аввал қарор нагирифтаанд.

⁴⁹ Ниг.: Вершило Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития // Экологическое право. – 2005. – №4. – С. 11-12.

⁵⁰ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 45.

Ба андешаи М.И. Байтин «инқилоби илмӣ ва техникиӣ омили объективие буд, ки ба тафтири бии чойгоҳ ва нақши фаъолияти экологии давлат дар низоми функсияҳои он ба таври қатъӣ таъсир расонд»⁵¹.

Ба андешаи муҳаққиқ В.В. Петров андешарониҳо оид ба мавҷудияти функсияи экологии давлат ҳамчун вазифаи мустақил то қабули Конституцияи ИҶШС дар соли 1977 мувоғиқи мақсад буд. Барои он, ки дар ҳамон давраи муайян низ роҷеъ ба истифодаи оқилона ва самараноки сарватҳои табиӣ муқарраротҳои меъёрии ҳукуқӣ ва механизмҳои амалишавии онҳо мавҷуд буданд.

Аз таҳлил ва омӯзиши самти мазкур олимони соҳаи ҳукуқ Н.В. Черноголовкина, Ю.И. Тютекин, Н.С. Макаревич⁵² ба хулосае омаданд, ки барои ҳифзи муҳити зистро ба яке аз вазифаҳои муҳимми давлат эътироф намудан асосҳои кофӣ мавҷуданд. Дар ин маврид онҳо муқарраротҳои танзимқунандаи санадҳои меъёрии ҳукуқиро дар марҳилаҳои муайяни рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун асос пешбинӣ намудаанд.

Инчунин оид ба зарурати ҳифзи табиат, дар маҷмӯъ ва пеш аз ҳама аз ифлосшавии он бо таъсири заравари кимиёвӣ, физикӣ ва биологӣ гояҳои мукаммали илмӣ вучуд надоштанд. То миёнаҳои асри гузашта дикқати асосии илми ҳукуқшиносӣ дар самти мазкур, инчунин таҳияи қонунгузорӣ ба рушди танзими захираҳои табиӣ низ равона шуда буд.

Ҳалли назариявии масъалаи танзими меъёрии муносибатҳо дар бораи ҳифзи муҳити зист ва қонунгузорӣ дар бораи замин, ҷангалҳо, обҳо, сарватҳои зеризаминӣ ва дигар объектҳои табиӣ нақши муҳимро барои рушди пай дар пайи қонунгузории муҳити зист бозиданд. То миёнаи солҳои 1960 илми ҳукуқшиносӣ чунин муқарраротро асоснок кард, ки ҳам соҳаҳои маҳсусгардонидашудаи қонунгузорӣ ва ҳам дар

⁵¹ Байтин М.И. Сущность и основные функции социалистического государства. Изд-во Саратовского университета, 1979. – С. 279.

⁵² Ниг.: Петров В.В. Конституционные основы охраны природы в СССР и проблемы совершенствования советского природоохранительного законодательства в условиях научно-технического прогресса // Научно-технический прогресс и правовая охрана природы // Под. ред. В.В. Петрова. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1978. – С. 30.

мачмӯъ меъёрҳои умумии ҳукуқӣ оид ба ҳифзи табиат бо дарназардошти дар ояндаи наздик ва ё дертар муттаҳид кардани қонунгузории экологӣ эҷод карда шаванд.

Бо вучуди ин камбудиҳо санадҳои меъёрии ҳукуқии мавҷуда оид ба ҳифзи табиат ва сарватҳои табиӣ дар он замон аз татбиқи он дар соҳаи ҳамкории байни чомеа ва табиат шаҳодат медиҳанд. Дар солҳои 1960-1970 пайдоиши ниёзҳои ҷамъиятӣ ба зарурати ҳифзи табиат аз таъсири манфӣ, ҳифз ва барқарор кардани ҳолати мусоиди номукаммалии қонунгузорӣ, ки ҳалли ин вазифаҳоро таъмин карда наметавонист, давлатро оид ба зарурати таҷдиди назари сиёсати экологии худ водор намуд.

Дар фармони Шӯрои Олии ИҶШС аз 20 сентябри соли 1972 «Дар бораи ҷорӯрои боз ҳам беҳтар намудани ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ» қайд карда шуд, ки дар шароити муосир ҳифзи табиат, истифодаи оқилона, ҳифз ва афзоиши сарватҳои табиӣ ба вазифаи муҳимми миллӣ табдил ёфта истодаанд.

Пас аз он қарори якҷояи КМ ҲҚИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 29 декабря соли 1972 «Дар бораи пурзӯр намудани ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани истифодаи захираҳои табиӣ» қабул карда шуд. Мутобиқи он талабот оид ба рушди ҳифзи муҳити зист – такмили танзими муҳити зист ва мониторинги муҳити зист, ҷорӣ намудани банақшагирии ҳатмии ҷорӯрои боз ҳам беҳтар намудани ҳифзи табиат ва истифодаи сарватҳои табиӣ ҳамчун қисми таркибии нақшаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ғ., пешбинӣ шуда буданд.

Баъдан дар моҳи декабря соли 1978 қарори дигари муштараки КМ ҲҚИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи ҷорӯрои иловагии пурзӯр намудани ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани истифодаи сарватҳои табиӣ» қабул карда шуд.

Бояд қайд намуд, ки дар шинохти функцияи экологӣ ҳамчун вазифаи мустақил ва асосии давлат нақши муҳимро Конститутсияи ИҶШС дар

соли 1977 бозид. Дар он муқаррароте мавҷуд буд, ки тадбирҳои зарурӣ оид ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи замин ва сарватҳои зеризамини он, захираҳои об, олами наботот ва ҳайвонот, нигоҳ доштани ҳавои тоза ва об, такрористехсолии захираҳои табиӣ ва беҳбудии муҳити инсон ба манфиати наслҳои ҳозира ва оянда дар ҳудуди ИҶШС-ро фаро мегирифт (моддаи 18).

Оғоҳии мақомоти олии давлатӣ дар бораи зарурати пурзӯр намудани фаъолият оид ба ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ низ бо тағиیر ёфтани муносибат ба ҳифзи муҳити зист дар сатҳи байналмилалӣ вобаста буд. Дар нимаи дуюми асри XX таҳди迪 бухрони экологӣ на танҳо мушкилоти хусусияти миллӣ, балки ҷаҳонӣ низ мегардад.

Дар маънои муосир, масъалаи ҳифзи муҳити зист бори аввал дар СММ дар Конфронси байниҳукуматии проблемаҳои биосфера, ки соли 1968 дар Париж гузаронида шуда буд, ба миён гузашта шуд. Пеш аз ин ҷорабинӣ масъалаҳои экологиро ба рӯзномаи СММ дар Конфронси ҳифзи табиат, ки моҳи августи соли 1949 дар Лейк Саффӣ (ИМА) баргузор шуда буд, дохил карданд. Соли 1962 бори аввал масъалаи ҳифзи муҳити зист дар сессияи Ассамблеяи Генералии СММ баррасӣ шуд⁵³.

Соли 1968 Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ бо ташабbusи даъват намудани Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи муҳити зист таҳти сарпастии СММ баромад кард⁵⁴. Тавре ки О.С. Колбасов қайд менамояд, яке аз сабабҳои асосии баргузории он зарурати таъчилии пурзӯр намудани ҷораҳо оид ба маҳдуд ва ба қадри имкон қатъ кардани ифлосшавии муҳити инсон дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ буд⁵⁵. Чунин конфронс моҳи июни соли 1972 дар Стокголм баргузор шуда буд.

⁵³ Ниг.: Петрова Г.В. Международные конференции по охране окружающей природной среды // Правовые проблемы экологии. – М., 1980. – С. 268.

⁵⁴ Ниг.: Вершило Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития // Экологическое право. – 2005. – № 4. – С 12.

⁵⁵ Ниг.: Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды. – М., 1982. – С. 20-21.

Натицаи кори он қабули Эъломияи принсипҳо ва Нақшай амалиёт буд, ки баъдан онро Маҷмааи Умумии СММ тасдиқ кард. Албатта раванди мазкур дар меҳвари амалигардии мақсадҳои функционалии давлат оид ба ҳифзи муҳити зист нақши муҳимро доро мебошад⁵⁶.

Эътирофи функцияи мустақили давлат дар илми ҳуқуқии ватаний аҳамияти калон дошт. Сабаб дар он аст, ки минтақаи мавзуии он муҳити зист мебошад, ки барои инсон ҳамчун ҷисми биологӣ аҳамияти аввалиндараваҷаро дорад. Ин функцияи давлат, дар маҷмӯъ ба олами табиӣ, ҳифзи манфиатҳои умумӣ, ки муҳити табиӣ мебошад, нигаронида шудааст. Он барои баргардонидани ҳамкории инсон бо муҳити зист нерӯи нав мебахшад, ки ба ҷаҳорҷӯбаи оқилона ва самараноки сарватҳои табиӣ оварда мерасонад.

Ғайр аз ин, эътирофи фаъолият оид ба манфиати чомеа ихтиёрдорӣ намудани сарватҳои табиие, ки ба давлат тааллук доранд, истифодаи оқилонаи онҳо бо мақсади пешгирии тамомшавии онҳо, ҳифзи муҳити зист аз таъсири манғӣ, риоя, ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои экологӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз функцияҳои асосии давлат, шарти муҳимтарин ва омили ташаккули шоҳаи ҳуқуки экологӣ гардиданд.

Дар баробари функцияи экологии давлат, ки дар байни дигар функцияҳои давлат мавқеи маҳсусро ишғол мекунад, ҳуқуқи экологӣ низ дар низоми ҳуқуқӣ мавқеи маҳсусро ишғол менамояд⁵⁷. Баръакси дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ки асосан барои танзими муносибатҳо дар бораи муҳити иҷтимоӣ ташаккул ёфтаанд, он муносибатҳоеро, ки нисбат ба муҳити табиӣ инкишоф мейбанд ба танзим медарорад ва ба ҳифзи манфиатҳои умумӣ, ки муҳити зист мебошад⁵⁸, равона карда шудааст.

⁵⁶ Ниг.: Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов. Под общ. ред. Академика РАН, доктора юрид. наук, проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – С. 641-643.; Бринчук М.М. Благоприятная окружающая среда как правовая категория // Труды Института государства и права. Актуальные проблемы развития экологического права в XXI веке. – 2007.– №5. – С. 60-63.

⁵⁷ Ниг.: Власенко А.И., Максимов М.В., Чистяков Н.М. Теория государства и права. – М.: Книжный мир, 2007. – С. 52-53.

⁵⁸ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право в правовой системе // Труды Института государства и

Бухрони хукуқи экологӣ дар гайрифаъолии доимии давлат барои ташкили қонунгузории таҳияшуда ва мукаммали экологӣ мутобики муқаррароти конститутсионӣ ва уҳдадориҳои байналмилалӣ, риоя накардани талаботҳои пешбинишуда аз ҷониби тамоми истифодабарандагони сарватҳои табиӣ ва субъектони ташаббускори раванди беҳсозии ҳолати мӯътадили он ба вучуд омад⁵⁹. Албатта барои бартараф намудани чунин ҳолати ногувор ҷиҳати беҳдошт баҳшидани ҳолати экологӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ корҳои муайян барои омӯзиш ва татбиқи самараноки механизмҳои муассири дигар мамлакатҳо бисёр манфиатовар арзёбӣ карда мешавад.

Зимнан, дар солҳои 70-80-ум ба ин масъала диққати бештар дода мешуд. Ҳамин тарик, дар адабиёти таълимӣ, одатан баҳшҳои функционалии экологии давлат ба таври доимӣ ҷой дода мешуданд. Масалан В.В. Петрова «Ҳифзи хукуқии табиат дар СССР» нашри соли 1984, «Ҳукуқи экологии Русия» нашри соли 1995, китоби дарсӣ; «Ҳукуқи захираҳои табиӣ ва ҳифзи хукуқии муҳити зист» (аз ҷониби В.В. Петров ва гурӯҳи муаллифон таҳия шудааст), нашри соли 1988 ва ғ. Ҳамзамон, муаллифон дар бораи мавҷуд набудани функсияи экологии давлат дар низоми функсияҳо шарҳе надодаанд ва ин падида дар таҳқиқоти онҳо то андозае норавшан боқӣ мондааст⁶⁰.

Г.В. Атаманчук ба он далел ишора мекунад, ки «... бухрони муҳити зист аз кам шудани сарватҳои табиии барқарорнашаванда парадигмаҳои нави рафтори иқтисодии ҷамъиятий ва хусусиро, ки ба гайр аз давлат, ба манфиатҳои тиҷоратӣ истифода мегарданд, вобаста медонад»⁶¹. Агар мо ин андешаро дуруст фаҳмем пас маълум мешавад, ки муаллифроҳи ҳалли мушкилоти рафъи бухрони муҳити зист ва кам шудани захираҳои

права РАН. Актуальные проблемы государства и права. – М., 2009. – № 3. – С. 137.

⁵⁹ Ниг.: Бринчук М.М. Трудные времена экологического права. [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.igpran.ru/public/publiconsite/Brinchuk>. – 2010.pdf (санаси муроҷиат: 08.06.2022).

⁶⁰ Ниг: Гиззатулин Р.Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации (Электронный ресурс): дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2014 (Из фондов Российской государственной библиотеки). – С. 84-87.

⁶¹ Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. – М.: Юрид. лит., 1997. – С. 48-52.

барқарорнашавандай табииро дар самти функцияи иқтисодии аз ҷониби давлат муайяншуда мебинад.

Эътирофи функцияи экологии давлат воқеан посух ба муносибати истеъмолкунандай ҷомеа ба табиат, мувозинати муқобил мебошад. Фаъолияти давлат, фаъолияти худ барои қонеъ кардани манфиатҳои ҷомеа дар рушди иқтисодӣ, ки баъзан истеъмоли беназорати экологӣ ва иқтисодии беасоси захираҳои табиӣ, инчунин таназзули муҳити табииро ба вучуд меорад.

Ба андешаи Р.З. Лившиц функцияҳои давлат зуҳуротҳои фарогир, ки фаъолияти давлат дар соҳаи муҳити зист (ҳифз, барқарорсозӣ ва ташаккули муҳити зисти инсон, танзими истифодаи оқилонаи экосистемаҳо) ва дигар вазифаҳои давлат мебошад⁶².

Ҳамзамон, дар баробари чунин вазифаҳо, ба монанди вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва мусоидат ба рушди фарҳанг, он мазмуни функцияи асосиеро, ки давлати муосири иҷтимоӣ нисбат ба ҷомеаи шаҳрвандӣ иҷро менамояд, муайян мекунад, ки моҳияти он аз нав тақсим кардани даромади миллӣ ба манфиати костаи иҷтимоӣ дар ҷомеаро фаро мегирад.

Бояд тазаккур дод, ки дар доираи объектҳои табиӣ, сарватҳои табиӣ үнсурҳои ҷудошавандай муҳити зист мебошанд, ки мавҷудияти онҳо шарти зарурии ҳастии инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ мебошад.

Ёдовар мешавем, ки функцияҳои давлатро эҳтиёҷоти объективии ҷомеа дар марҳилаҳои рушди он муайян мекунад, ки ҳолати мазкур дар нимаи дуюми асри гузашта, дар робита бо якбора бад шудани муҳити табиии зист, таназзули системаҳои табиии экологӣ дар минтақаҳои васеъ амалӣ карда шуд.

Бо дарназардошти тамоюли бад шудани вазъи табиат дар ҷаҳон ва қишварҳои алоҳидаи саноатӣ ҷунин зарурат ҳоло бештар аст. Гузашта аз ин, ҳолати дар боло ишорагардида ба таври ба худ хос дар ҳама

⁶² Ниг.: Лившиц Р. З. Современная теория права. Краткий очерк / Р. З. Лившиц. – М.: Прогресс, 2012. – С. 63-64 .

марҳилаи инкишофи чомеа хоҳад монд. Бар замми ин бояд аз мадди назар дур насозем, ки ин талаботи иҷтимоӣ манфиатҳои ҷамъиятиро нисбати табиат пурра намекунад. Инҳо ҳадди аққал аз ҷониби давлат таъмин кардани сатҳи муайяни қонеъгардонии ниёзҳои моддии чомеаро аз ҳисоби сарватҳои табиӣ, ки асоси зиндагӣ ва фаъолияти одамон мебошад, дар бар мегиранд.

Сарфи назар аз он, ки имрӯз функсияи экологии давлат муҳимтарин омили рушди ҳуқуқи экологӣ мебошад, ба андешаи мо, дар солҳои охир дар илмҳои экологӣ ва ҳуқуқӣ ба он диққати зарурӣ дода намешавад. Ҳамзамон, ҳолати мазкур дар тамоми асарҳои таҳияшаванд дар соҳаи экологӣ ба мушоҳида намерасанд, барои он ки баъзе дастовардҳои илмиву таълиmie ҳастанд, ки дар онҳо масъалаи функсияи экологӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Ҳолати боло ишорагардидаreso мо метавонем дар асарҳои олимони ватаниву хориҷӣ ба монанди Р.Ш. Шарофзода⁶³, А.Д.Faфурзода⁶⁴, А.Ф.Холиқзода⁶⁵, Р.Ҷ. Ҷабборов⁶⁶, М.М. Соҳибзода⁶⁷, С.Ш. Шарифзода⁶⁸, Ш.Х. Ҳафиззода⁶⁹, А.М. Архипов⁷⁰, Д.С. Велиева⁷¹, Н.А. Карпович⁷²,

⁶³ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Актуальные направления функциональной деятельности современного государства на фоне глобальных вызовов и угроз // Вестник ТНУ. – 2018. – № 7. – С. 88-96.; Сотиволдиев Р.Ш. Противодействие информационной войне как предметное содержание информационной функции государства // Правовая жизнь. – 2017. – № 1(17). – С. 5-29.; Сотиволдиев Р.Ш. Динамика функциональной деятельности государства в условиях новых информационных вызовов и угроз // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2017. – № 2. – С. 6-14.; Сотиволдиев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. – № 4 (20). – С. 6-25.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҶТ. Нашри 2. – Душанбе: Матбааи ДМТ: «Сино», 2018. – 786 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз. Монография / Под ред. профессора Р.Ш. Шарофзода. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ: чилди 1. – Душанбе: «Империал-гуруп», 2010. – 484 с.

⁶⁴ Ниг.: Faфурзода А.Д., Рашидов Ч.Қ. Ташаккулёбӣ ва инкишофи таизими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таъриҳӣ // Идоракуни давлатӣ. – 2021. № 2(51). – С. 129-136.; Исмоилов Ш.М., Шонасиридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Faфуров А.Д. Ҳуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 400 с.

⁶⁵ Ниг.: Холиков А.Г. Правовая система зороастризма: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Душанбе, 2004. (Электронный ресурс) Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/pravovaya-sistema-zoroastrizma> (дата обращения: 12.04.2021).

⁶⁶ Ниг: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – 198 с.

⁶⁷ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии ҶТ: нашри аввал. қисми умумӣ. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021. – 584 с.

⁶⁸ Ниг.: Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи муосир: автореферати диссертатсияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – 233 с.

⁶⁹ Ниг.: Ҳафиззода Ш.Х. Функсияи хиғзи ҳуқуқии давлати соҳибистиклои Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ: диссертатсияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – 215 с.

А.Е. Кадомсева⁷³, В.В. Королева⁷⁴, Ю.Б. Кравченко⁷⁵, В.Н. Кузьмин⁷⁶, М.М. Меркулов⁷⁷, В.С. Миронов⁷⁸, Р.Х. Гиззатулин⁷⁹, Б.А. Мухамеджанов⁸⁰, В.Е. Сизов⁸¹, А.С. Шестерюк⁸², Бринчук, А.О. Миняева, С.Н. Русин⁸³, Н.Д. Вершило⁸⁴, Р.Х. Гизатуллин⁸⁵ мушоҳида намоем. Дар ҳақиқат ҳам, дар рушди муносибатҳои экологӣ ва умуман механизми танзим ва идоракуни истифода ва ҳифзи сарватҳои табии нақши доктринаҳои илмиро дар қатори дигар сарчашмаҳои соҳаи мазкур муҳим арзёбӣ кардан мумкин аст.

Марҳилаи нави ташаккул ва ишқишлофёбии қонунгузорӣ оид ба функцияи экологии давлат ба давраи пош ҳӯрдани ИЧШС рост меояд. Бояд тазаккур дод, ки бъди пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ яъне дар марҳилаи солҳои 1990 то инҷониб дар ҶТ бо мақсади танзими ҳуқуқии

⁷⁰ Ниг.: Архипов А.М. Экологическая функция российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 52 с.

⁷¹ Ниг.: Велиева Д.С. Конституционно-правовые основы экологической безопасности в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, 2011. – 51 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissertcat.com/content/konstitutsionno-pravovye-osnovy-ekologicheskoi-bezopasnosti-v-rossiiskoi-federatsii> (дата обращения: 22.06.2021).

⁷² Ниг.: Карпович Н.А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства: автореф. дисс. ... док. юрид. наук. – Минск, 2012. – 47 с.

⁷³ Ниг.: Кадомцева А.Е. Развитие экологической функции российского государства и правовые формы ее осуществления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 44 с.

⁷⁴ Ниг.: Королева В.В. Экологическая функция российского государства и роль органов внутренних дел в ее реализации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 289 с.

⁷⁵ Ниг.: Кравченко Ю.Б. Охрана окружающей природной среды как функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1978. – 38 с.

⁷⁶ Ниг.: Кузьмин В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Москва, 2001. – 44 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissertcat.com/content/pravovye-formy-obespecheniya-ekologicheskoi-bezopasnosti> (дата обращения: 22.06.2021);

⁷⁷ Ниг.: Меркулов М.М. Проблемы экологической функции современного государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – 232 с.;

⁷⁸ Ниг.: Миронов В.С. Экологическая функция государства: понятие, содержание, формы и методы осуществления (сравнительный анализ напримере России и Германии): дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – 169 с.

⁷⁹ Ниг: Гиззатулин Р.Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации (Электронный ресурс): дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2014 (Из фондов Российской государственной библиотеки). – 442 с.

⁸⁰ Ниг.: Мухамеджанов, Б.А. Экологическая функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1990. – 40 с.

⁸¹ Ниг.: Сизов В.Е. Экологическое функция государства и механизм ее реализации: теоретико-правовой аспект (Электронный ресурс): дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2006 (Из фондов Российской государственной библиотеки). – 367 с.

⁸² Ниг.: Шестерюк А.С. Экологическое право: проблемы методологии: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб. 2000. – 257 с.

⁸³ Ниг.: Русин С.Н. Экологическая функция государства. Детерминанта развития // Экологическое право. – 2012. – № 6. – С. 9-13.

⁸⁴ Ниг.: Вершило Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития // Экологическое право. – 2005. – № 4. – С. 11-14.

⁸⁵ Ниг.: Гиззатуллин Р.Х. Теоретические аспекты экологической функции современного Российского государства // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 1. – С. 65-81.

муносибатҳои экологӣ ва умуман муқаррар намудани механизми баамалбарории функцияи экологии давлат як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд. Дар ин раванд бояд аз мадди назар дур насозем, ки аз солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатии ҶТ дар тамоми самтҳои ҳаётан муҳимми кишвар қонунгузории нав қабул ва мавриди амал қарор дода шуданд, ки дар соҳаи ҳифзи муҳити зист низ нақши муассир гузоштанд.

Дар ин марҳила, қабули Конститутсияи ҶТ нақши калидӣ дорад. Зоро тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандай муносибатҳои вобаста ба ҳифзи муҳити зист ва истифодай сарватҳои табиӣ аз он сарчашма мегиранд. Аз ҷумла, Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризамини» аз 20.07.1994, №983; Қонуни ҶТ «Дар бораи обуҳавошиносӣ» аз 02.12.2002, №86; Қонуни ҶТ «Дар бораи муҳофизат ва истифодай олами наботот» аз 17.05.2004, №31; Қонуни ҶТ «Дар бораи бехатарии биологӣ» аз 01.03.2005, №88; Қонуни ҶТ «Дар бораи олами ҳайвонот» аз 05.01.2008, №354; Қонуни ҶТ «Дар бораи маърифати экологӣ» аз 29.12.2010, №673; Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи навъҳои растани» аз 29.12.2010, №672; Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити экологӣ» аз 26.12.2011, №785; Қонуни ҶТ «Дар бораи маниторинги экологӣ» аз 25.03.2011, №707; Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 02.08.2011, №760; Қонуни ҶТ «Дар бораи худудҳои табиии маҳсус муҳофизатшаванда» аз 26.12.2011, №788; Қонуни ҶТ «Дар бораи иттилооти экологӣ» аз 25.03.2011, №705; Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16.04.2012, №818; Қонуни ҶТ «Дар бораи муҳофизати растаниҳо» аз 16.04.2012, №817; Қонуни ҶТ «Дар бораи карантин ва муҳофизати растаниҳо» аз 02.01.2019, №1567 ва монанди инҳоро ба танзими бевосита ва бавоситаи муносибатҳо дар самти ҳифзи муҳити зист равона гардидаанд.

Албатта мақсади асосии қабули қонунгузории болозикр ин аз як ҷониб танзими пурраи муносибатҳои экологӣ дар ҶТ бошад, аз ҷониби дигар барои муайян намудани сиёсати давлатӣ, салоҳият ва ваколатҳои

мақомоти солохияти умумидошта ва соҳавӣ, тартиби истифоданамойӣ, ҳамчунин механизмҳои ҳифзу ҳолати ҳуқуқии объектҳои табииро муқаррар мекунанд. Ҳолатҳои ишорагардида, мақсад ва ҳадафҳои давлатро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист инъикос менамоянд, ки дар маҷмӯъ функцияи экологии ҶТ-ро дар бар мегиранд.

1.2. Мағҳум ва хусусиятҳои функцияи экологии давлат

Функцияи давлат яке аз масъалаҳои мубрами назарияи умумии давлат буда, чун анъана мавриди таваҷҷуҳ ва таҳлили олимон қарор дорад, зоро омӯзиши он барои назария ва амалияи давлатӣ хело муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ миёни олимон нисбати истилоҳи (категорияи) «функцияи давлат» фикри ягона ҷой надорад. Дар зери ин мағҳум самтҳои асосӣ ва тарафҳои муҳимтарини фаъолияти давлат, кори амалии он ки хусусияти предметио сиёсӣ ва иҷтимоӣ дорад, самтҳои иҷтимоии фаъолият дар дохил ва беруни давлат дар назар дошта шудаанд. Бо вучуди ин, ҳама яқдилона эътироф менамоянд, ки дар функцияи давлат моҳият ва таъиноти иҷтимоӣ, мақсад ва вазифаҳояш таҷассуми худро мейбанд.

Дар адабиёти ҳуқуқии тоҷикӣ низ (мисли русӣ) истилоҳи «функция» (аз лотинии «functio»-иҷро намудан⁸⁶, амалӣ намудан) истифода мешавад. Мағҳуми функцияро ба илм файласуф ва олими олмонӣ Г.В. Лейбнитс (1646-1716) ворид намудааст.

Функцияи давлат масъалаи анъанавии илми ҳуқуқшиносӣ буда, то замони мо мубрамияти худро нигоҳ доштааст. Функцияи давлат нишондиҳандай самаранокии идоракуни давлатӣ мебошад. Моҳият ва таъиноти иҷтимоии давлатро аз рӯйи функцияҳои он муайян мекунанд. Функцияи давлат роҳи самараноки таъриҳан ташаккулёфтai расидан ба

⁸⁶ Ниг.: Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. – М.: «Аделант», 2012. – С. 726.

мақсадҳои стратегӣ ва ҳалли вазифаҳое мебошад, ки дар назди чомеа дар давраҳои гуногуни инкишофи таърихии он қарор доранд.

Дар марҳилаи мусири амиқан дигаргун шудани соҳтори ҷамъиятӣ, фаъол гардидани давлат ва боло рафтани аҳамияти идоракуни давлатӣ, масъалаи функцияи давлат мубрамияти худро нигоҳ медорад. Солҳои охир ба омӯзиши мафҳум ва ҳусусиятҳои функцияи давлат олимони ватани таваҷҷуҳи асосӣ зоҳир намуда, таҳқиқотҳои бунёдиро дар ин самт анҷом додаанд. Аз ҷумла, Р.Ш. Шарофзода, С. Ҳасанов, С.Ш. Шарифзода, Ш.Х. Ҳафizzода, Д.Қ. Иброҳимзода ва дигарон.

Функцияи давлат объекти омӯзиши бисёре аз таҳқиқотҳои мутахассисони соҳаҳои гуногун ба шумор меравад. Барои ба таври пурра ва ҳаматарафа мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додани функцияи давлат бояд ба таври комплексӣ мафҳум ва ҳусусиятҳои функцияи давлатро омӯҳт. Аз ҳамин нуқтаи назар бештар ба тариқи пурра масоили бавучудоӣ, амалишавӣ ва аз нав бавучудоии фуксияи давлат асосан дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Инкишофи давлат боиси тағирии функцияи давлат мегардад. Тағирии фаъолияти функционалии давлат бошад, таҳқиқотҳои навро металабад. Аз ин хотир дар илми ҷаҳонӣ, аз он ҷумла илми пасошӯравӣ таҳлили функцияи давлат бо дарназардошти дигаргуниҳои кулӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ идома дорад⁸⁷.

Аммо ҳамаи муҳаққиқони соҳаҳои илми ҳуқуқшиносӣ, чӣ замони шӯравӣ ва чӣ имрӯз, мафҳумҳои «функция» ва «вазифаро» аз ҳам фарқ мекунанд. Ба ақидаи умумӣ эътирофшудаи ҳамаи муҳаққиқони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ вазифаи давлат ба проблемаҳои ҳаётан муҳимми ҷомеа ишора мекунад, ки назди давлат дар ин ё он марҳилаи таърихӣ меистанд. Давлат баҳри иҷрои ин вазифаҳо дар самтҳои муҳталиф (иктисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ.) фаъолият мекунад. Ҳамаи

⁸⁷ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: «Империал-Гурупп», 2010. – С. 422.

самтҳои фаъолияти давлатро асосан хуқуқшиносон функцияи давлат меноманд.

Ҳамин тариқ, вазифаҳои давлат ин проблемаҳои ҳаётан муҳимми ҳалталаб мебошанд, ки назди давлат дар марҳилаи муайяни таърихӣ қарор доранд. Функцияҳои давлат ин самти муайяни фаъолияти давлат аст, ки баҳри иҷрои вазифаҳои дар пеш истодаи давлат, амалӣ гардонида мешавад⁸⁸.

Дар робита ба мағҳуми функцияи давлат С. Ҳасанов ва М. Ҳасанов дуруст қайд мекунанд, ки «функцияҳои давлат ин самтҳои асосӣ ва муҳимтарини фаъолияти он аст, ки моҳият ва таъиноти иҷтимоӣ, мақсад ва вазифаҳои давлатро доир ба идора кардани ҷамъият дар шаклу усулҳои хоси он ифода мекунад. Бо ибораи дигар, функцияҳои давлат ин ҷанбаҳои асосӣ ва ё самтҳои муҳимми фаъолияти давлат мебошанд, ки барои ба амал баровардани вазифаҳои асосии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологии он равона карда шудаанд. Онҳо моҳияти давлат, мавқеъ ва таъиноти онро дар ҳаёти ҷамъият таҷассум менамоянд»⁸⁹.

Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода «функцияҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошанд, ки моҳият ва таъиноти иҷтимоии давлатро ифода намуда, ҷиҳати иҷрои мақсад ва вазифаҳои давлат роҳандозӣ мешаванд»⁹⁰.

Дар асоси мағҳуми болозикр мо ба он андеша омадем, ки функцияи давлат хусусияҳои хоси худро дошта, бо дарназардошти инкишофи он дар шароити муосир чун мағҳуми илмӣ ва самти фаъолияти давлат дорои ҷунин хусусиятҳо мебошад: моҳият ва таъиноти иҷтимоии давлатро ифода мекунанд; хусусияти объективӣ ва субъективӣ дорад; объект ва мазмуни худро дорад; аз функцияи мақомоти давлатӣ фарқ мекунад; мазмуни бештар гуманитарӣ, миллӣ ва хусусияти комплексӣ дорад; бо шаклҳо ва усуслҳои маҳсус амалӣ мегардад.

⁸⁸ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 423.

⁸⁹ Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва хуқук: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 243.

⁹⁰ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва хуқук: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ. – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 190.

Ба андешаи Д.В. Терехин функцияҳои давлат самтҳои муҳимми фаъолияти давлатро баҳри ҳалли вазифаҳои ҳаётан муҳим ё вазифаҳои стратегии рушди чомеа ифода мекунанд⁹¹.

А.В. Мелихова дар зери мағхуми функцияҳои давлати муосир самтҳои асосӣ ё ҷанбаҳои фаъолияти аз ҷиҳати объективӣ муҳим ва мақсадноки давлатро мефаҳмад, ки дар соҳаи ҳаётан муҳимми муносибатҳои иҷтимоӣ амалӣ карда шуда, моҳият, таъиноти иҷтимоӣ ва асосҳои ҳукуқии фаъолияти давлатро ифода мекунанд⁹².

Ҳамзамон дар ин радиф олимӣ ватаний Э.С. Насриддинзода дуруст иброз менамояд, ки функцияҳои давлат ин самтҳои асосии фаъолияти давлат дар ҳалли масъалаҳои пешорӯи он вучуддошта мебошанд. Мағхуми функцияҳои давлатро бо мағхумҳои зерин набояд айният дод:

1) мақсад ва масъалаҳои давлат (агар мақсади чомеа он аст, ки давлат ба сӯяш саъӣ дорад ва агар функцияҳо мақсад ва василаҳои ба даст оварданаш бошанд, он гоҳ фақат самтҳои асосии фаъолияти давлат дар ҳалли масъалаҳои пешорӯяш истода функция ҳастанд; пас, мақсаду масъалаҳо муайянкунданаи функцияҳоянд);

2) функцияҳои мақомоти алоҳидаи он (дар тафовут аз функцияи мақомоти зиёди давлатии барои намуди муайяни фаъолият махсус таъингардида функцияҳои давлат фаъолияти онро бутунан фаро мегиранд, дар онҳо арзиши иҷтимоӣ ва моҳияти давлат ифода мейбад ва барои амаликунии онҳо ҳама кори дастгоҳи давлатӣ ва мақомоти чудогона дар алоҳидагӣ тобеъ мебошад)⁹³.

Тибқи ақидаи М.Т. Баймаханов функцияҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти давлат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти чомеа мебошанд, ки моҳият ва таъиноти иҷтимоии давлат, инчунин саъю қӯшиши давлатро

⁹¹ Ниг.: Терехин Д.В. Охрана международного правопорядка как функция современного Российского государства: дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2006. – С. 34.

⁹² Ниг.: Мелихова А.В. Функции советского и современного Российского государства: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2006. – С. 27.

⁹³ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳукуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 31.

дар чодаи рушд бо дарназардошти манфиатҳои давлат, ҷомеа ва аъзоёни он ифода мекунанд⁹⁴.

В.Е. Чиркин зери мағхуми функцияҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти давлатро оид ба ҳалли вазифаҳои мубрам дар давраҳои муҳталифи инкишофи ҷомеа мефаҳмад⁹⁵.

З.Х. Зокирзода қайд мекунад, ки функцияҳои давлат – самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошад, ки барои ҳалли вазифаҳои он равона гаштаанд⁹⁶.

Зимни таҳқиқоти диссертационӣ С.Ш. Шарифзода ба хулосае меояд, ки функцияи давлат ҳусусиятҳои хоси худро дорад. Аз ҷумла иброз медорад, ки «функцияҳои давлат самтҳои асосӣ (аввалиндарача, афзалиятнок ва зарурӣ)-и фаъолияти давлат мебошанд; мағхуми «функцияи давлат» аз мағхуми «вазифаи давлат» фарқ мекунад; ҳусусияти комплексӣ доранд; дар таъиноти иҷтимоӣ, заминаи мақсад ва вазифаҳои давлат муайян карда мешаванд; на танҳо моҳияти умуниҷтимоӣ ё синфӣ, балки мақсадҳо ва вазифаҳое, ки дар ин ё он марҳилаи инкишоф назди давлат қарор доранд, ифода мешаванд; моҳияти давлатро ифода мекунанд; аз функцияҳои алоҳидай мақомоти давлатӣ фарқ доранд; бо усулҳо ва шаклҳои гуногун амалий шуда, аз ҳамдигар тафовут дошта, бо соҳаҳои дигари фаъолият омехта намешаванд; ҳусусияти динамикӣ доранд; ҳусусияти объективӣ доранд; дар баробари ҳусусияти объективӣ ва субъективӣ доштанаш, объекти худро доранд; мазмуни миллӣ доранд; функцияҳои давлат асоси таъмини муташаккилии ҳаёти ҳуқуқӣ, инкишофи низоми ҳуқуқӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, устуворӣ, назму суботи ҷомеа, ваҳдати иҷтимоии аҳолӣ буда, чун воситаи созиши иҷтимоӣ хизмат мекунанд; функцияҳои давлати муосир бо мақсади роҳандозии стратегияҳо,

⁹⁴ Ниг.: Баймаханов М.Т. К разработке современной концепции функций государства // Избранные труды по теории государства и права. – Алматы: АЮ-ВШП, 2003. – С. 252.

⁹⁵ Ниг. Чиркин В.Е. Государственное управление. Элементарный курс. – М., 2001. – С. 135-136.

⁹⁶ Ниг.: Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқук (саволу ҷавобо): воситаи таълимӣ: нашри аввал. – Душанбе: «Ашуреён», 2021. – С. 20.

консепсияҳо, барномаҳои давлатӣ амалӣ карда шуда, бо сиёсати давлат, аз он чумла сиёсати ҳуқуқӣ робитай зич доранд»⁹⁷.

Дар робита бо хусусиятҳои болозикри функцияҳои давлат мағҳуми функцияи давлатро С.Ш. Шарифзода дар чунин шакл пешниҳод менамояд: «функцияҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошанд, ки дар робита бо талаботи объективии ҷомеа ташаккул меёбанд, моҳияти давлатро ифода мекунанд, баҳри иҷрои мақсадҳо ва вазифаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа бо истифода аз шаклҳо ва усулҳои маҳсуси ҳуқуқӣ ва ташкилий амалӣ карда мешаванд»⁹⁸.

Ба андешаи Г.С. Азизқулова ва И.И. Камолов функцияҳои давлат ин самтҳо (намудҳо)-и асосии фаъолияти давлат мебошад, ки баҳри амалишавии вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва гайра, ки дар назди давлат қарор доранд, ҳамчунин барои расидан ба мақсадҳои муайян вобаста аз моҳияти синфӣ, ҷамъиятий ва вазифаҳои иҷтимоӣ равона карда шудаанд⁹⁹.

Ҳамзамон Ш.Х. Ҳафizzода зимни таҳқиқоти диссертационӣ оид ба масъалаи мазкур ба хулосае меояд, ки «функцияҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти бо талаботи объективӣ муайяншуда, таърихан ивазшаванда, аз ҳадафу вазифаҳои давлат ҳосилшудаи давлат иборат мебошанд, ки зимни идоракуни давлатӣ ва тавассути воситаҳо, тарзу усулҳои таъсиррасонии давлатӣ-ҳуқуқӣ ба муносибатҳо ва равандҳои муҳталифи ҷамъиятий амалӣ мегарданд»¹⁰⁰.

Дар асоси мағҳуми мазкур муаллиф хусусиятҳои зерини функцияҳои давлатро тақсим намудааст: фаъолияти воқеии давлат мебошанд, ки аз талаботи объективии рушди ҷомеа дар марҳилаҳои муайяни инкишофи таърихӣ пайдо мешаванд; хусусияти комплексӣ доранд; таъиноти

⁹⁷ Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусоир: авторефеати диссертасияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 8.

⁹⁸ Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусоир: диссертасияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 35.

⁹⁹ Ниг.: Азизқулова Г.С., Камолов И.И. Теория государства и права: схемы определения и вопросы тестов. – Душанбе, 2013. – С. 125.

¹⁰⁰ Ҳафizzода Ш.Х. Функцияи хифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиколи Тоҷикистон: масъалаҳои назарияйӣ ва амалӣ: диссертасияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 36.

иҷтимоӣ ва моҳияти давлатро ифода мекунад; дорои объект (соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ) ва мазмун (намудҳои фаъолият) мебошанд; аз маҷмӯи омилҳои дохилӣ ва берунӣ иборатанд; ба ноил шудан ба мақсадҳои муайян ва ҳалли вазифаҳои мубрам нигаронида шудаанд.

Функцияи давлат - мағҳуми функционалӣ буда, ба фаъолияти давлат ишора мекунад. Ба мағҳуми «функцияи давлат» фаъолияти давлатро дар саитҳои чудогона ишора мекунанд.

Мағҳуми «функцияи давлат» хислати динамикӣ (инкишофёбанда) дорад, ба амалияи фаъолонаи давлат ишора мекунад, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давлат баҳри иҷрои вазифаҳои чудогона талош дорад. Иҷро нагаштани ин ё он вазифа, ё ин ки қисман, нопурра, нокифоя иҷро шудани ягон вазифа аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти функционалии давлат дар ин ё он самт суст ё фалаҷ гаштааст.

Фаъолияти давлатро маҳз ҳамин мағҳуми «функцияи давлат» муайян мекунад. Дар заминаи сатҳи иҷрои ин ё он функцияи давлат ба сифати фаъолияти давлат баҳо медиҳанд. Иҷрои пурра ва самараноки функцияҳои давлат заминаи ободиву пешрафти кишвар, афзудани боварии аҳолӣ ба ҳокимиюти давлатӣ мебошад.

Мағҳуми «вазифаи давлат» бошад, хислати бештар «статикӣ» дорад. Ин ё он давлат дар сатҳи Конститутсия демократӣ эълон мешавад, аммо вазифаҳои дар ин замина эълоншуда метавонад дар қоғаз монад, иҷро нашаванд. Вазифаҳо ҳамчунин метавонанд хислати шиорро гиранд. Чунин вазифаҳо метавонанд даҳсолаҳо дар шакли шиор бοқӣ монанд.

Бо назардошти ин гуфтаҳо аз ҳам ҷудо намудани мағҳумҳои «вазифаи давлат» ва «функцияи давлат» зарур ва мувофиқи мақсад аст.

Аксари муҳаққиқон функцияи давлатро ба маънои сатҳи фаъолияти давлат мефаҳманд. Тибқи андешаи дигар, функцияи давлат на танҳо моҳият, балки ҳадафу вазифаҳои давлат ё таъиноти давлатро низ ифода мекунад. Азбаски, функцияи давлат моҳияти давлат ва таъиноти иҷтимоии онро ифода мекунад, чунин таъриф низ истифода мешавад:

функцияи давлат - ин самтҳои фаъолияти давлат аст, ки моҳият ва таъиноти давлатро дар чомеа ифода мекунад.

Тибқи яке аз нуқтаҳои назар, ки бештар истифода мешавад, функцияҳои давлат - ин самтҳои фаъолияти давлат мебошанд, ки баҳри иҷрои вазифаҳои давлат амалӣ гашта, моҳият, таъиноти давлат, мақсаду вазифаҳои давлатро ифода мекунанд.

Функцияҳои давлат баҳри нигаҳдошт ва инкишифи фарҳанги миллӣ, забон, анъанаҳои миллӣ равона мешаванд, ҳамеша манфиатҳои миллиро ба мадди аввал мегузоранд, баҳри ҳимояи шаҳрвандони берунмарзӣ, ақалиятҳои миллӣ (агар давлат сермиллат бошад), манфиатҳои геополитикӣ амалӣ мешаванд. Аз ин нуқтаи назар, наздикии хислатҳои миллӣ ва умуниҷамъиятии функцияҳои давлат таъкид мешавад, аммо на омехтагии онҳо.

Дар баробари таҳлил ва омӯзиши функцияи давлат дар асоси сатҳи назарияи олимони ҳуқуқшиноси дохиливу хориҷӣ чунин критерияҳои функцияҳои давлатро вобаста ба маҳсусиятҳояшон метавон фарқиятгузорӣ кард:

- функцияи давлат - мағҳуми тағйирёбанда аст, вобаста ба пешрафти давлат тағйир меёбад;
- функцияи давлат - хислати комплексӣ дорад, баҳри ҳалли вазифаҳои муҳталифи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ ва дигар равона мегарданд, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт (иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва монанди инҳо) истифода мешаванд;
- функцияи давлат хислати объективӣ доранд, дар иртибот бо талаботи объективии чомеа пайдо мешаванд. Масъалаҳое ҷой доранд, ки давлат аз иҷрои онҳо худдорӣ карда наметавонад, аз қабили таъмин ва хифзи тартиботи ҳуқуқӣ (пешгирии ҷинояткорӣ, таъмини қоидаҳои ҳаракати нақлиёт ва ғ.), назди давлатҳои пасошӯравӣ вазифаҳои нав ба миён омаданд, ки ҳалли худро металабанд;
- функцияҳои давлат бо шаклу тарзҳои маҳсус амалӣ мешаванд.

Дар адабиёти пасошӯравӣ бинобар ба тағири функцияҳои давлатҳои пасошӯравӣ таснифҳои нави функцияҳои давлат пешкаш мешаванд, аз ҷумла функцияҳои нав (иттилоотӣ, ҳифзи моликияти зеҳнӣ, таъмину ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ф.) эътироф мешаванд.

Дар Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ функцияи давлатро чунин муайян кардаанд: «Функцияи давлат - самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошанд, ки барои ҳалли вазифаҳои давлат равона гаштаанд»¹⁰¹.

Бо дарназардошти ҳолатҳои болозикр ва таҳқиқотҳо вобаста ба функцияҳои давлат метавон гуфт, ки функцияҳои давлат ин самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошад, ки барои ҳаллу фасли масоили ҳаётан муҳими ҷомеа, баҳри рушд додани тамоми соҳаҳои бунёдии сатҳи давлатии дар қонунгузорӣ ва ҳуччатҳои барномавӣ мустаҳкамгардида, бо дарназардошти манфиатҳои наслҳои оянда равона гардидааст.

Аз мафҳуми овардашуда маълум мегардад, ки самтҳои асосии фаъолияти давлат гуногун шуда метавонанд, ки ин ҳолат асос барои бавучудоии намудҳои алоҳидай функцияҳои давлат, аз ҷумла функцияи экологии давлат мегардад.

Тавсифи умумии мафҳум ва хусусиятҳои функцияи экологии давлат. Мафҳуми «экология», чун бисёре аз мафҳумҳои умумиилмӣ, маҳсусан ҳуқуқӣ набуда, аз дигар илмҳо гирифта шудааст. Истилоҳи «экология» (аз ду қалимаи юнонӣ «oikos»-хона, манзил ва «logos»-илм, таълимот) аввалин маротиба соли 1866 аз ҷониби табиатшиносӣ олмонӣ Э. Геккел барои нишон додани илме, ки робитаи ҳамдигарии организмҳои зинда ва муҳити атрофи онро меомӯзад, пешниҳод шуда буд. Бо мурури гузашти вақт дар асри XX экология аз миқёси илмҳои биологӣ канор рафт ва дар натиҷаи чунин раванд популятсияи организмҳои зинда, экосистемаҳо, инсон ва умуман биосфера объекти он гаштанд.

Бо вучуди он ки шумораи зиёди илмҳои байнисоҳавии масъалаҳои экологиро таҳқиқунанда мавҷуд бошанд ҳам, робитаи «ҷамъият-давлат-

¹⁰¹ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳрири академики Академияи илмҳои ҶТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор М.А. Маҳмудов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2009. – С. 493.

табиат», ба қадри кофӣ танҳо дар «экологияи ҳуқуқӣ» мавриди омӯзиш қарор дода мешавад¹⁰². Дар баробари ин, инъикоси ҳама ҷанбаҳои сегонаи номбаршуда ва кушодани мағҳуми «функцияи экологӣ» танҳо бо ёрии ҳуқуқи экологӣ ба муаллиф имконпазир мегардад.

Бояд ба он аҳамият дод, ки дар муносибатҳои болозикр, дар як маврид фарқиятҳо дар мавқеъҳои монанд низ ҷой доранд, ки барои фаҳмидани категорияи таҳқиқшаванда «функцияи экологии давлат» муҳим мебошад. Яке аз чунин мавқеъҳоро тарафдорони ҳар ду муносибатҳо эътироф намудаанд, ки дар дохили соҳаи ҳуқуқи экологӣ (ҳуқуқи муҳити зист) мавҷудияти ду элементҳо: табиатҳифзкунӣ ва сарватҳои табиӣ, мавҷуд мебошанд.

Доир ба масъалаи дар боло ишора шуда, М.М. Бринчук чунин менависад: «муносибатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист предмети соҳаи мазкурро (яъне ҳуқуқи экологӣ)-ро ташкил медиҳад»¹⁰³. Чунин муносибат «ҳуқуқи муҳити зист» (ҳуқуқи экологӣ)-ро иловаи ҷамъбастӣ мекунад, ки вазифаи асосии он ҳамроҳшавии меҳаникии ду самти ҳуқуқӣ – табиатҳифзкунӣ ва сарватҳои табиӣ мебошад.

Нисбат ба зарурати таҳқиқи комплексии қисмҳои табиатҳифзкунӣ ва сарватҳои табиии ҳуқуқи экологӣ, Ю.А. Ежов низ чунин сухан меронад: «чудо кардани ду зерсохтор «табиатҳифзкунанда» ва «сарватҳои табиӣ» дар сохтори қонунгузории экологӣ пурра асоснок мебошад»¹⁰⁴.

Ҳамин тавр, мутобиқи мағҳуми таҳқиқшавандай «функцияи экологии давлат» ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳуқуқ функцияи таҳқиқшавандаро муайян карда, таркиби зерфункцияҳои онро инъикос намуда, чор қисми таркибӣ: ҳифз, истифодай оқилона, азnavбаркароркунӣ ва солимгардониро муқаррар менамояд.

¹⁰² Ниг.: Кузнецова Н.В. Экологическое право: учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 4.

¹⁰³ Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 23.

¹⁰⁴ Ежов Ю.А. Теоретические проблемы формирования законодательства об окружающей среде // Экологическое право. – 2001. – №1. – С. 25.

Доир ба масъалаи болозикр М.М. Бринчук менависад, ки «функцияи экологии давлат дар таркиби худ фаъолият оид ба идоракуни сарватҳои табиӣ ба манфиати ҷамъият, инчунина ғаъолияти ба таъмини истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ бо мақсади пешгирии ҳаробшавии он, ба ҳифзи муҳити зист аз пастшавии сифати он равона гардида дар бар мегирад»¹⁰⁵.

М.И. Марченко бошад, оид ба функцияи давлатии умумиҷтимоӣ сухан ронда, онро бо мазмуни экологӣ пурра менамояд: «Ин ғаъолиятест, ки ба истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, ба истеҳсолот ворид намудани технологияҳои нави бепартов, равона шудааст»¹⁰⁶.

Муҳаққики дигар М.И. Байтин пешниҳод мекунад, ки функцияи экологиро «функцияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ» номидан мумкин аст. Чунин тавсифот аз ҷониби ӯ ҳоло соли 1979 дар марҳилае, ки дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ва ҳам ҳуқуқи табиатҳифзкунанда (ҳуқуқи сарватҳои табиӣ, ҳуқуқи муҳити зист) муносибати дифференсиалий бартарият дошт, ки мавҷудияти ҳудмухтории ҳуқуқи табиатҳифзкунӣ ва ҳуқуқи сарватҳои табииро дар назар дорад, пешниҳод шуда буд¹⁰⁷.

Дар як маврид С.С. Алексеев ба андешаи М.И. Байтин розӣ шуда, менависад, ки «дар шароити муосир функцияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ мубрамияти ҳосаро доро мебошанд»¹⁰⁸.

Ю.Е. Винокурова оид ба таъиноти функцияи экологии давлат нуқтаи назари ҳудро баён карда, қайд менамояд, ки ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳои функцияи мазкурро муайянкунанда бо роҳи танзимкунии се

¹⁰⁵ Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для вузов. – М.: Юристъ, 1998. – С. 59-60.

¹⁰⁶ Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. Марченко М.Н. – М.: «Зерцало», 2004. – С. 102.

¹⁰⁷ Ниг.: Теория государства и права: учебник / Под ред. А.М. Васильева.-2-изд. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 58.

¹⁰⁸ Проблемы теории государства и права // Под ред. С.С. Алексеева – М.: Юрлит, 1987. – С. 118.

гурӯҳи муносибатҳои ҳуқуқӣ: дар соҳаи табиатистифодабарӣ, ҳифзи муҳити зист ва таъмини амнияти экологӣ имконпазир мебошад¹⁰⁹.

Муносибатҳои ҳуқуқии қайдшуда, аксаран бо ду қисми таркибии ҳуқуқи экологӣ танзим мешаванд, предмети ин муносибатҳо бо зерфункцияҳои даҳлдори функцияи экологии давлат мувофик меояд. Чунин мувофиқнамоӣ ба тарафдорони муносибати комплексии фаҳмиши «функцияи экологии давлат» мансуб донистани Ю.Е. Винокурова имконият медиҳад.

Нуқтаҳои назари овардашуда ба қадри кофӣ ягонагии таҳқиқотчиёнро нисбат ба таносуби се категория: «табиатҳифзкунӣ», «табиатистифодабарӣ» ва «функцияи экологӣ» тавсиф медиҳад.

Ба сифати қисми хulosавии муносибатҳои овардашуда м. 13 Конститутсияи ҶТ хизмат мекунад, ки дар он омадааст: «Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самаранокии онҳоро ба манфиати ҳалқ кафолат медиҳад»¹¹⁰. Тафсири моддаи зикргардида истифода ва ҳифзо ҳамчун ду қисми як зуҳороти функцияи экологӣ муайян мекунад.

Назарияи давлат ва ҳуқуқ дар навбати худ ба муаммоҳои механизми мағҳуми функцияи экологии давлат аҳамияти кофӣ намедиҳад. Ҳолати мазкур ба он оварда мерасонад, ки функцияи мазкур нодуруст тавсиф мешавад.

Дар робита ба моҳияти функцияи экологии давлат Р.Ш. Шарофзода чунин зикр менамояд, ки дар соҳаи муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, таъмини амнияти экологӣ бо мақсади ҳалли проблемаҳои экологӣ амалӣ мешавад. Муаллиф дар он андеша аст, ки маҳз омилҳои зерин амалӣ намудани функцияи экологиро талаб мекунанд. Аз ҷумла, ифлосшавии ҳаво, кам шудани захираҳои об,

¹⁰⁹ Ниг.: Винокурова Ю.Е. Экологическое право Российской Федерации: курс лекций. – М.: МНЭПУ, 1997. – С. 5.

¹¹⁰ Конститутсияи ҶТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июня соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.

масоҳати ҷангалҳо, шикори ғайриқонуни намудҳои нодири ҳайвонот ва парандаҳо истифодаи номаҳдуни сарватҳои табиӣ, бӯхрони экологӣ, ки бо муҳити зисти одамон, олами набототу ҳайвонот зарар мерасонанд¹¹¹.

М.М. Соҳибзода масъалаи функсияи ҳуқуқи экологиро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки функсияи ҳуқуқи экологӣ – самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқи экологӣ мебошад, ки бо мақсади танзими муносибатҳои экологӣ амалӣ карда мешавад. Функсияи зерини ҳуқуқи экологиро ҷудо мекунад: а) функсияи танзимнамоӣ (танзими динамикӣ ва танзими статикӣ); б) функсияи ҳифзкунанда¹¹².

Муаллиф зимни таҳқиқи масъалаҳои функсияи ҳуқуқи экологӣ дуруст ишора мекунад, ки амалишавии мақсади ҳуқуқи экологӣ аз ичрои самараноки функсияи экологии давлат, яъне таъмини саломатӣ ва муҳити зисти мусоиди наслҳои ҳозира ва оянда вобаста аст. Ҳама гуна мақсад ҷудо намудани самти муайянни фаъолиятро барои ба даст овардани он талаб менамояд, ки он вазифа (функсия) ном дорад¹¹³.

Ба андешаи В.М. Корельский «функсияи ҳифзи табиат ва муҳити зист дар даҳсолаи охир ба сатҳи вазифаҳои асосӣ баромадааст»¹¹⁴. Муаллиф функсияи аз ҳама муҳимми давлатро муайян карда, қисми «сарватҳои табиӣ»-ро тамоман ба назар нағирифтааст. Ин фаъолияти давлат дар соҳаи мазкур танҳо ба ҳифзи табиат (муҳити атроф) гузаронида шудааст, ки мувофиқи мақсад будан аз ҷониби муаллиф равшанкуни васеи муаммо ва баҳсҳои масъалаи мазкур, ки берун аз назарияи давлат ва ҳуқуқ, яъне маҳз дар ҳуқуқи экологӣ ҷой дорад, асоснок мекунанд.

Р.Ҷ. Ҷабборов функсияи экологии давлатро дар шароити муосири ҶТ таҳлил намуда чунин хулоса мекунад, ки функсияи экологии давлат начандон дер, бо сабаби тезутундшавии муносибатҳои экологӣ ба вуҷуд омад. То бавуҷудоии ин функсия масъалаҳои табиатистифодабарӣ ва

¹¹¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Империал-групп», 2014. – С. 205.

¹¹² Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии ҶТ: китоби дарсӣ: нашри аввал. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 242.

¹¹³ Ниг.: Соҳибзода М.М. Асари ишорагардида. – С. 242.

¹¹⁴ Корельский В.М. Общая теория социалистического государства. – Свердловск.: Свердловский юридический институт, 1970. – С. 142.

муҳофизати табиат дар доираи фаъолияти иқтисодии давлат ҳал карда мешуд ва ба вай ҳамчун зоҳиршавии функцияи иқтисодии давлат нигоҳ мекарданд. Тезутундшавии шароити экологӣ, баландшавии нақш ва аҳамияти соҳаи мутақобилаи ҷамъият ва табиат дар ҷомеа, дар қатори функцияҳои давлат зарурати пайдошавии функцияи мустақили экологӣ сабаб шуд, ки вай баробари функцияҳои дигари дохилии давлат ба вуҷуд омад¹¹⁵.

Таъиноти асосии функцияи экологии давлат дар таъмини илман асосноки муносибатҳои қонеъгардонии манфиатҳои экологию иқтисодии ҷамъият, сохтани кафолатҳои зарурӣ барои амалишавӣ ва экологии инсон барои зиндагӣ дар шароити табиии тозаю солим ва пурмаҳсули барои ҳаёти инсон бехатар мегардад.

Мавқеи В.Н. Дмитрук чунин аст: «Функцияи экологӣ ин гуногуншаклии функцияи дохилии давлатӣ оид ба таъмини низоми табиатистифодабарӣ мебошад». Агар В.М. Корелский аз функцияи экологӣ қисми «сараватҳои табиӣ»¹¹⁶-ро хориҷ карда бошад ҳам, В.Н. Дмитрук баръакс, «табиатҳифзкуни», ки боз ҳам натиҷаи давлат ва ҳукуқ ҷой надоштани мавқеи ягона оиди муаммои мазкурро нишон медиҳад.

Нуқтаи назари муҳаққиқ В.М. Сирих бештар кӯтоҳ ва муҳтасар буда, ба баҳсҳо оид ба «функцияи экологӣ» даҳолат накарда, онро чун «самти нисбатан нав дар фаъолияти давлат, ки зарурати он бо оқибатҳои манфии фаъолияти ҳочагии ҳалқ ба табиат пайдо шудааст», вобаста медонад¹¹⁷.

Б.А. Мухаммеджанов чунин меҳисобад, ки функцияи экологӣ ин «дар соҳаи экологӣ самти (тарафи) объективона зарур, мақсаднок, қонунан асоснокшудаи фаъолияти давлатӣ оид ба таъмини амнияти

¹¹⁵ Ниг.: Ҷабборов Р.Ч. Ҳукуқи экологии ҶТ. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 48.

¹¹⁶ Корельский В.М. Общая теория социалистического государства. – Свердловск.: Свердловский юридический институт, 1970. – С. 142.

¹¹⁷ Ниг.: Сырых В.М. Теория государства и права. – М.: Былина, 1998. – С. 26.

экологии чамъият мебошад»¹¹⁸. Бо ин нүқтаи назар розӣ шудан гайриимкон мебошад, чунки тавсифи пешниҳодшуда мазмун ва аҳамияти асосиро барои муносибати зухуроти «соҳаи экологӣ» ва амнияти экологӣ ба амал меорад, ки барои аз ҷиҳати методологӣ бедалел эътироф кардани чунин муносибат асос мешавад.

Ҳамин тариқ, муқоисаи донишҳои ҳам аз ҳуқуқи экологӣ ва ҳам аз назарияи давлат ва ҳуқуқ гирифташуда, функсияи экологиро ҳамчун самти конститутсионии фаъолияти давлат оид ба ҳифз, истифодаи оқилона, азnavбарқароркунӣ ва солимгардонии муҳити табиии зист, ки бидуни амаликуни он мавҷудияти давомдори давлати муосир гайриимкон мебошад, ифода менамояд.

Дар моддаи 44 Конститутсиияи ҶТ чунин муқаррар шудааст: «Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст»¹¹⁹.

Меъёри конститутсионӣ, ки дар боло ишора намудем, албатта ба таври умумӣ барои ҳифз намудани объектҳои табиӣ заминаи асосиро мегузорад ва барои тамоми субъектҳои муносибатҳои чамъиятий, ки ба истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ сару кор доранд, бевосита дахл дорад.

Соҳаи истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ аз ҳар ҷиҳати барои рушди бахшҳои ҳаётан муҳимми иқтисодиву иҷтимоии давлат нақши муҳимро дорад. Ин ҳолат боис мегардад, ки ба соҳаи экология бояд аз ҷониби давлату ҳукumat таваҷҷуҳи бештар дода шуда, барои дар амал татбиқ кардани қонунгузории соҳа ва меъёрҳои зерқонунии амалқунандай соҳавӣ тадбирҳои доимӣ амалий карда шавад.

ҶТ дар замони Истиқлолияти давлатӣ ҳамкории густурдаи минтақавиро воситаи муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иқтисодиву тиҷоратӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва таъмини амнияти субот дар Осиёи

¹¹⁸ Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1990. – С. 13.

¹¹⁹ Конститутсиияи ҶТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағириру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июня соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.

Марказӣ дониста, ҷонибдори таҳқими муносибатҳои байниҳамдигарии мардумони минтақа бар пояти дӯстӣ ва ҳусни эътимод мебошад¹²⁰.

Дар инҷо бояд зикр намуд, ки дар ҳақиқат ҳам, баробари дигар соҳаҳои ҳаётан муҳим гузоштани масъалаҳои экологӣ беасос набуда, таваҷҷуҳи бевоситаи Ҳукумати кишварро барои ҳалли масъалаҳои истифода ва ҳифзи муҳити зист нишон медиҳад.

Зимни омӯзиши адабиёти ҳуқуқӣ дар соҳаи экология муайян мегардад, ки масъалаҳои функсияи экологии давлат таваҷҷуҳи олимони ҳуқуқшиносро ба худ ҷалб кардааст.

Дар баробари он ки аз ҷониби олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ масъалаи функсияи давлат ва ҳам функсияи экологии давлат мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, лекин то ин дам ҳамаи паҳлуҳои мавзуи мазкур ҳалли худро наёфтаанд ва ё норавшан бокӣ мондаанд. Ба ғайр аз ин, бо пешрафт кардани муносибатҳои иқтисодӣ ва рӯ ба афзоиш ниҳодани шумораи аҳолии давлатҳо нишонаи ниёзи бештар пайдо намудани одамонро ба сарватҳои табиӣ нишон медиҳад, ки ин ҳолатҳо боз ҳам ишора ба такмил додани механизмҳои танзимкунанда ва ҳам идоракунандаи он мегардад.

Аввалин аз онҳо - ин набудани ягонагӣ дар истилоҳот оид ба функсияи экологии давлат мебошад. Дар адабиёти илмӣ ва таълими номгузориҳои гуногуни функсияи давлатии таҳқиқшаванда вомехӯранд: «функцияи экологӣ»¹²¹, «функцияи табиатҳифзкунӣ»¹²², «функцияи ҳифзи муҳити атроф»¹²³ ва ғ. Чун қоида, чунин номгузориҳои гуногун ба сифати муродиф (синоним) истифода бурда мешаванд.

Масалан, «яке аз функцияҳои асосии (самти фаъолияти) давлати муосири демократии ҳуқуқбунёд функцияи экологӣ ё функция оид ба

¹²⁰ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтаррам Эмомалий Раҳмон ба Маҷлиси Олий аз 22 декабря соли 2017. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/69> (санаси муроҷиат: 11.10.2022).

¹²¹ Ниг.: Вершило Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития // Экологическое право. – 2005. – №4. – С. 11-14.

¹²² Ниг.: Гиззатуллин Р.Х. О параметрах экологической функции государства // Экологическое право. – №2. – 2008. – С. 66-71.

¹²³ Ниг.: Макаревич Н.С. Социалистическое государство и охрана окружающей среды. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1982. – С. 33.

таъмини табиатистифодабарии оқилона ва самаранок ва ҳифзи муҳити атроф»¹²⁴, «функцияи экологӣ (табиатхифзкунӣ)»¹²⁵, «функцияи экологӣ ё функцияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ»¹²⁶ ва ғ., мебошад.

Ҳамзамон, баъзан фарқият дар номгузории онҳо хусусияти формалӣ надоранд. Дар заминаи онҳо муносибати гуногун ба муайянкуни фаъолияти самтноки давлат дар чорҷӯбаи амаликуни функцияи таҳқиқшаванд гузашта шудаанд. Ҳамин тавр, аз рӯйи ақидаи Ф.М. Раянов функцияи экологии давлат бояд ба самти табиатхифзкунӣ равона гардад ва барои фаҳмиши аниқ ҳамчун функцияи табиатхифзкунӣ номида шавад¹²⁷. Аз нуқтаи назари М.М. Бринчук бошад, функцияи экологии давлат, танҳо ба ҳифзи табиат оварда намерасонад, он хеле васеъ мебошад¹²⁸.

Фарқ кардани номгузориҳо дар марҳилаи асосноккунии дар давлат мавҷуд будани яке аз функцияи асосии нав пайдо шудаанд, ки фаъолияти он ба соҳаи ҳамкории ҷамъият ва муҳити табиии атроф паҳн мешавад.

Мавҷуд набудани ягонагии истилоҳӣ муаммоҳои маъмули дори хусусиятҳои назариявӣ ва амалиявиро ба миён меовард. Дар алоқамандӣ бо ин, зарурияти ба илм ва раванди таълимӣ ворид кардани истилоҳи унификацияшуда пайдо шуд, ки ба сифати номгузории функцияи мустақил ва функцияи асосии нави давлат истифода шавад.

Ба сифати истилоҳи унификацияшуда истилоҳи «функцияи экологии давлат» пешниҳод шуда буд. Аввалин маротиба дар соли 1980 ҷунин номгузорӣ аз ҷониби В.В. Петров пешниҳод шуда буд. Дар рисолаи «Муаммоҳои истилоҳоти экологӣ-ҳуқуқӣ» дар асоси таҳлили адабиёти экологӣ ва ҳуқуқӣ, инҷунин таҷрибаи танзими ҳуқуқӣ аз

¹²⁴ Ниг.: Экологическое право России: учеб. пособие для студентов вузов // Под ред. Н.В. Румянцева. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. – С. 13-14.

¹²⁵ Ниг.: Чиркин В.Е. Система государственного и муниципального управления: учебник. 3-е изд., перераб. – М.: Норма, 2008. – С. 184.

¹²⁶ Ниг.: Теория государства и права: учебник // Отв. ред. В.Д.Перевалов. 3-е изд., перераб. и. доп. – М.: Норма, 2009. – С. 76.

¹²⁷ Ниг.: Раянов Ф.М. Государственно-правовые «болезни»: исторический диагноз. – Уфа: НИИПП, 2005. – С. 157.

¹²⁸ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 44.

чониби ў хулосаҳои дахлдор оид ба доира ва мундариҷаи истилоҳоти дар илм ва амалияи экологӣ-хуқуқӣ истифодашаванда бароварда шудаанд.

Дар луғати муҳтасари истилоҳоти экологӣ-хуқуқӣ овардашуда истилоҳи «функцияи экологии давлат» низ вучуд дошт. В.В. Петров онро чун: «фаъолияти давлат дар соҳаи ҳифзи табиат, ташкили истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, ҳифзи муҳити атроф, ки ба барномаи экологии он асос карда шудааст ва манфиатҳои бахши аз ҷиҳати иқтисодиёт бартари доштаро инъикос менамояд»¹²⁹.

Ворид кардани чунин истилоҳ ба илми давлатӣ-хуқуқӣ ва экологӣ-хуқуқӣ, инчунин ба илми ҳуқуқӣ имконияти ноил шудан ба ягонагии истилоҳиро фароҳам меоварад. Гап сари он меравад, ки камбудии назарраси ҳамаи дигар номгузориҳои функцияи таҳлилшаванда дар он мебошад, ки онҳо дар номи худ танҳо тарафҳои алоҳидаи фаъолияти давлатро дар соҳаи робитаи дутарафаи ҷамъият ва табиатро инъикос менамояд, ба монанди ҳифзи муҳити зист ва ё таъмини истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ.

Доир ба бартарияти истилоҳи «функцияи экологии давлат» нисбат ба дигар истилоҳ, назари мо чунин мебошад. Якум, дар он зоҳир мегардад, ки он ҳаматарафа (универсалӣ) буда, ба пеш баровардани сунъии самти алоҳидаи фаъолияти давлатӣ, ки дар доираи функцияи мазкур ба роҳ монда мешавад, оварда намерасонад. Дуюм, чунин номгузорӣ ба муносибати васеъ барои муайянкунии андозаҳо (параметрҳо)-и функцияи таҳлилшавандаро нишон медиҳад, ҳамаи давраи бо талаботҳои ҷамъиятӣ, самтҳо ва намудҳои фаъолияти амалии давлат шарт гузошта шудааст.

Ба он нигоҳ накарда, ки истилоҳи «функцияи экологии давлат» дар илми ҳуқуқшиносӣ васеъ истифода гардидааст, ин муаммои ягонагии истилоҳиро нисбат ба функцияи таҳлилшаванда ҳал накардааст, оид ба

¹²⁹ Петров В.В. Проблемы эколого-правовой терминологии // Правовые проблемы экологии. – М.: 1980. – С. 104.

ин чун пештара, дар фазои илмӣ ва қонунгузорӣ истифода шудани номгузориҳои гуногуни он шаҳодат медиҳанд.

Дар яке аз асарҳои охирини худ О.С. Колбасов маҳсусан қайд мекунад: «ҳамдигарфаҳмии истилоҳотӣ ҳамчун талабот барои кори рафиқонаи олимон дар раванди инкишофи ҳуқуқи экологӣ зарур мебошад»¹³⁰.

Аз нигоҳи мо, манфиатҳои инкишофи шиддатёбандаи ҳуқуқи экологӣ дар ҳамаи шаклҳои зоҳиршавиаш (чун соҳаи ҳуқуқ, илм ва фанни таълими) зарурати дар илми ҳуқуқшиносӣ истифода бурдани истилоҳи ягона нисбат ба функсияи таҳлилшавандаро тақозо мекунанд. Бо дарназардошти андешаҳои дар боло овардашуда, истифода бурдани истилоҳи «функсияи экологии давлат» ҷонибдорӣ ва пешниҳод карда мешавад.

Дигар масъалаи назариявии муҳим, ки ҳангоми омӯзиши функсияи экологии давлат ҳалли худро талаб мекунад, ин муайян намудани андоза (параметр) ва ҳачми он мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ дар соҳаи мазкур қайд кардани ду муносибатро имконият медиҳад, ки ба онҳо фаҳмиши васеъ ва маҳдуди функсияи экологии давлат хос мебошанд.

Фаҳмиши маҳдуди функсияи мазкур дар назар дорад, ки дар чорҷӯбаи он аз ҷониби давлат танҳо фаъолияти табиатҳифзкунӣ ба роҳ монда шудааст. Масалан, О.С. Колбасов қайд мекард, ки ҳифзи муҳити атроф функсияи мустақили давлатро ифода мекунад ва ба нигоҳдорӣ, барқароркунӣ ва беҳтаркуни шароити мусоиди табиии ҳаёти одамон равона карда шудааст¹³¹.

Бояд қайд кунем, ки мавқеи овардашуда дар солҳои 1970 гуфта шуда буд, яъне дар он вақт, ки дар илми ҳуқуқшиносии ватаний масъалаи эътирофкуни функсияи экологӣ ба сифати яке аз функсияҳои асосӣ дар низоми функсияҳои давлат нав муҳокима мешуд.

¹³⁰ Ниг.: Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. – 1999. – №10. – С. 27.

¹³¹ Ниг.: Колбасов О.С. Экология: политика-право. – М.: Изд-во «Наука», 1976. – С. 60.

Аз ҳамон вақт тасаввуроти илмī оид ба мазмуни ин функцияи давлат воқеан тағиیر ёфтаанд, аммо фаҳмиши маҳдуди он то ҳол ҷой дорад. Махсусан, он дар мавқеи дар боло зикргардидаи Ф.М. Раинов инъикос гардидааст. Хотиррасон мекунем, ки ба андешаи ӯ функцияи экологии давлатии имрӯзҳо мавҷудбуда бояд мутобиқи параметрҳои ҳуқуқи экологӣ аз нав ташаккул ёбанд ва танҳо ба самти табиатҳифзкунӣ равона гардида, инчунин барои оммафаҳмии он ҳамчун «функцияи табиатҳифзкунӣ» номида шавад¹³².

О.А. Кичатова дар чорҷӯбаи функцияи табиатҳифзкунӣ (функцияи таъмини муҳити табиии мусоиди зист) чунин самтҳои фаъолиятро ба монанди хифзи замин ва қаъри он, сарватҳои обӣ, олами наботот ва ҳайвонот; истифодаи оқилонаи замин ва қаъри он; тоза нигоҳ доштани ҳаво ва об; таъмини аз нав ҳосилкунии сарватҳои табиӣ; бехтаркунии муҳити зисти инсонро қайд мекунад¹³³.

В.В. Петров таъиноти асосии функцияи экологии давлатро ҳамчун таъминоти илман асоснокшудаи таносуби манфиатҳои экологӣ ва иқтисодии ҷамъият, ташкили кафолатҳои зарурӣ барои амалишавӣ ва хифзи ҳуқуқҳои инсон барои ҳаёт дар муҳити табиии зисти тоза, солим ва мусоид муайян карда, онро дар чорҷӯбаи се шакли фаъолияти давлатӣ - танзими табиатистифодабарӣ бо мақсади ноил шудан ба оқилона истифода бурдани он, хифзи муҳити табиии зист ва таъмини амнияти экологӣ қайд карда буд¹³⁴.

Аз нуқтаи назари М.М. Бринчук «... функцияи экологии давлат ба таркиби худ фаъолиятро оид ба ихтиёрдории сарватҳои табиӣ ба манфиатҳои ҷамъият, ки моликияти давлат ба шумор мераванд, инчунин фаъолиятеро, ки барои таъмини истифодабарии оқилонаи сарватҳои табиӣ бо мақсади пешгирии нобудшавии онҳо, хифзи муҳити зист аз

¹³² Ниг.: Раинов Ф.М. Государственно-правовые «болезни»: исторический диагноз. – Уфа: НИИПП, 2005. – С. 157.

¹³³ Ниг.: Кичатова О.А. Природоохранительная функция социалистического государства. В кн. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР // Под ред. Н.Т. Осипова. – М., Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 11.

¹³⁴ Ниг.: Петров В.В. Экологическое право России: учебник для юридических вузов. – М.: Издательство БЕК, 1995. – С. 47-48.

таназзули ҳолати он, риоя, ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои экологӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ворид кардааст»¹³⁵.

В.Е. Сизов функсияи экологиро ҳамчун фаъолияти объективӣ шартгузоштаи давлатро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, табиатистифодабарии оқилона ва таъмини амнияти экологӣ мефаҳмад, ки ба амалишавии стратегияи экологӣ оид ба таъмини рушди устувор, ки манфиатҳои аксарияти аҳолиро инъикос мекунад, асос ёфтааст¹³⁶.

М.И. Байтин дар таркиби функсияи экологии давлат (инчунин, ӯ функсияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ меномид) чунин самтҳои фаъолият ба монанди идоракуни давлатӣ ва мутобиқ кардани фаъолият дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, танзими табиатистифодабарӣ, таъмини амнияти экологӣ, солимгардонӣ ва беҳтаркуни сифати муҳити зистро қайд мекунад¹³⁷.

Аз рӯйи андешаи В.М. Корелский функсияи таҳқиқшаванда аз ҷониби давлат ба самтҳои зерин ба роҳ монда шудааст, ки ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ мебошад¹³⁸.

М.М. Меркулов чунин меҳисобад, ки функсияи экологии давлат - ин самти (тарафи) конститутсионии фаъолияти давлат оид ба ҳифз, истифодаи оқилона, аз нав ҳосилкунӣ ва солимгардонии муҳити табиии зист дар дохил ва берун аз сарҳадҳои марзӣ мебошад, ки бидуни ба роҳ мондани он мавҷудияти экосистемаи сайёравӣ ва мувофиқан давлати муосири алоҳида низ, имконнопазир мебошад¹³⁹.

Гурӯҳи калони таҳқиқотчиён пешниҳод мекунанд, ки дар ҷорҷӯбай функсияи экологии давлат чунин самти фаъолият, ба монанди таъмини амнияти экологӣ қайд карда шавад. Ғайр аз ин, таҳлили асарҳои илмӣ бо масъалаҳои ҳуқуқии таъмини амнияти экологӣ нишон медиҳад, ки чунин фаъолият на танҳо ба сифати шакли мустақили фаъолият дар як зина бо

¹³⁵ Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. 4-е изд. – М.: Эксмо, 2010. – С. 42-43.

¹³⁶ Ниг.: Сизов В.Е. Экологическая функция государства и механизм ее реализации: теоретико-правовой аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2006. – С. 34.

¹³⁷ Ниг.: Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 1. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 344.

¹³⁸ Ниг.: Теория государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 207.

¹³⁹ Ниг.: Меркулов М.М. Проблемы экологической функции современного государства: Теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – С. 102-103.

хифзи муҳити зист ва таъмини табиатистифодабарии оқилона¹⁴⁰, балки ба сифати фаъолияти онҳоро ивазкунанда низ, дида баромада мешавад.

Масалан, «функция экологий» - ин дар соҳаи экологӣ самти фаъолияти давлатии объективии зарурӣ, мақсаднок, қонунан шартгузошташуда оид ба таъмини амнияти экологии чамъият ба роҳ мондашаванда мебошад»¹⁴¹ ва ё «функция экологии давлат - ин дар соҳаи экологӣ самтҳои асосии фаъолияти ҳар як давлат роҷеъ ба рушди устувор ва таъмини амнияти экологии муҳити атроф ба роҳ мондашаванда» мебошад¹⁴².

Дар ҳақиқат ҳам, масъалаи функция экологии давлат дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ бисёр баҳснок буда, дар баробари ин барои нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиии мавҷуда, муҳиммияти аввалиндараҷаро дорад.

Ба андешаи мо бо дарназардошти ғояҳои бештари ҳуқуқӣ ва бо такя ба муқарраротҳои қонунгузорӣ ва концепсияҳои назариявӣ-илмӣ метавонем чунин мағҳум ва хусусиятҳои функция экологии давлатро пешниҳод намоем: “Функция экологии давлат - яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат (мақомоти салоҳияти умумӣ ва соҳавидошта) мебошад, ки ҷиҳати ҳифз, истифода, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардида, дар асоси меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории доҳилидавлатӣ муайян ва бо мақсади таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон амалӣ карда мешавад”.

Хусусиятҳои функция экологии давлат аз инҳо иборат аст:

- функция экологии давлат яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат мебошад;
- функция экологии давлат аз ҷониби мақомоти салоҳияти умумӣ ва соҳавидошта амалӣ карда мешавад;

¹⁴⁰ Ниг.: Карпович Н.А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства. автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Минск, 2012. – С. 16.

¹⁴¹ Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция Советского государства: автореф. ... дис. ... канд. наук. – Алма-Ата, 1990. – С. 13.

¹⁴² Ниг.: Архипкин С.В. Понятие экологической функции государства // Правовое регулирование общественных отношений. Сборник научных трудов. – Оренбург, 1998. – С. 61.

- функцияи экологии давлат дар асоси меъёрҳо ва принсипҳои байналмилалӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории дохиридавлатӣ муайян ва амалӣ карда мешавад;
- функцияи экологии давлат ҷиҳати ҳифз, истифодаи мақсаднок, самараноку оқилона ва азnavбарқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардидааст;
- функцияи экологии давлат бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист, кафолати ҳукуқи инсон ба муҳити зисти мусоид, пешгирии таъсири номатлуби фаъолияти хоҷагидорӣ ва таъсири дигар шаклҳои фаъолият ба муҳити зист, идоракунии давлатӣ, ҳукуқу уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ дар соҳаи экологӣ, танзими ҳуқуқии давлатии соҳаи экологиро муайян намуда, ба таъмини сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои экологӣ, асосҳои экологии рушди устувор, таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон равона карда шудааст.

1.3. Мавқеи функцияи экологии давлат дар низоми функцияҳои давлат

Тавсифи умумии таснифи функцияи давлат. Таснифи функцияҳои давлат яке аз масъалаҳои маъмул ва дар айни ҳол мубрами назарияи давлат ва ҳуқук мебошад. Аксари муҳаққиқоне, ки ба таҳлили функцияҳои давлат машғул шудаанд, ба он аҳамияти маҳсус додаанд. Бо вучуди ин, таснифоти функцияҳои давлат бо дарназардошти рушди босуботи давлат ва фаъолияти функционалии он дар давраҳои муайяни инкишофи таърихӣ анҷом дода мешавад¹⁴³.

Илова бар ин, давраи имрӯзи инкишофи ҷомеаи ҷаҳон як қатор масъалаҳои глобалиро ба миён овард, ки ҳалли онҳо қӯшиши ҳамаи давлатҳои оламро металабад. Функцияҳои давлатҳои имрӯзаи ҷаҳон ба

¹⁴³ Ниг.: Ҳафиззода Ш.Х. Функцияи ҳифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиколи Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ: диссертатсияи номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 39.

ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳимми глобалий (экологӣ, демографӣ, энергетикӣ, захиравӣ ва ғ.) мутобиқ карда мешаванд.

Мафҳуми «таснифот» одатан системаи тақсими предметҳо ва ё мафҳумҳои ягон соҳа ба синфҳо, шуъбаҳо ва ғайраҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои умумӣ¹⁴⁴ ва муттаҳид намудани хусусиятҳои якхеладоштаи онҳо дар як гурӯҳ фаҳмида мешавад¹⁴⁵.

Таснифот (аз калимаи лотинии *classis* - дараҷа ва *facere* - тақсимот) ин «ҳолати маҳсуси истифодаи амалиёти мантиқии тақсими ҳаҷми мафҳум, ки маҷмӯи як навъи тақсимотро нишон медиҳад (тақсими як синф ба намудҳо, тақсими ин намудҳо ва ғ.)»¹⁴⁶.

Таснифот ин тақсимнамоии «баъзе предметҳо ва мафҳумҳои якранг ба синфҳо, шуъбаҳо ва ғайра аз рӯйи нишонаҳои умумӣ»¹⁴⁷ мебошад. Инчунин таҳти мафҳуми «таснифот» тибқи Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ «ба навъҳо ҷудо кардани ҷизҳо» фаҳмида мешавад¹⁴⁸.

Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода таснифи функсияҳои давлат яке аз масъалаҳои баҳсноки назарияи функсияҳо мебошад. Дар адабиёти шӯравӣ таснифи функсияҳои давлат баҳсҳои зиёдро ба миён намеовард. Бештар таснифи функсияҳо ба доҳилӣ ва ҳориҷӣ истифода мешуд. Ҳамчунин тасниф ба функсияҳои муваққатӣ ва доимӣ, инчунин ба асосӣ ва ғайриасосӣ истифода мешуд¹⁴⁹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳар гуна асосҳои таснифи функсияҳои давлат аз рӯи сабабҳои пайдоиш; аз рӯи самтҳои соҳаҳои фаъолият (аз ҷиҳати доираи амал); аз рӯи давомнокии таъсири амал; аз рӯи аҳамияти иҷтимоӣ ва аз рӯи намунаҳои шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ муайян карда шудаанд¹⁵⁰.

¹⁴⁴ Ниг.: Классификация // Словарь современного русского литературного языка. Т. 5 / Под ред. Ю.С. Сорокина. – М., 1956. – С. 995-996.

¹⁴⁵ Ниг.: Классификация // Большая энциклопедия. Словарь общеупотребимых сведений по всем отраслям знаний. Т. 11. – СПб, 1903. – С. 35.

¹⁴⁶ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

¹⁴⁷ Зивс С.Л. Источники права. – М., 1981. – С. 176-184.

¹⁴⁸ Ниг.: Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I- А-Н. – Душанбе, 2008. – С. 304.

¹⁴⁹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ: ҷилди 1. – Душанбе: «Империал-Групп», 2010. – С. 428.

¹⁵⁰ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 177.

Дар адабиёти илмии мусир маҳакҳои нави таснифоти функцияҳои давлат пешкаш мешаванд. Чунончи, А.С. Ибраева ва Н.С. Ибраев пешниҳод мекунанд, ки функцияҳои давлат аз рӯйи сабабҳои пайдоиш, зиддиятҳои синғӣ, талаботи ҷомеа, самт, давомнокии фаъолият ва аҳамият тасниф карда мешаванд. Дар асоси маҳакҳои мазкур функцияҳои дохилӣ ва хориҷӣ, доимӣ ва муваққатӣ, асосӣ ва иловагии давлат ҷудо карда мешаванд. Ба сифати функцияҳои дохилии давлат функцияҳои экологӣ ҷудо карда мешаванд¹⁵¹.

Э.С. Насридинзода ба он андеша аст, ки таснифи функцияи давлат вобаста аз давомияти амал ба функцияҳои доимӣ (дар ҳама марҳилаҳои рушди давлат ичро мешаванд) ва муваққатӣ (амали ҳудро бо ҳалли масъалаи муайяни чун қоида характеристи фавқулоддадошта қатъ мекунанд) тасниф карда мешаванд; вобаста аз аҳамиятнокӣ ин функцияҳо ба асосию ғайриасосӣ ва вобаста аз он ки онҳо дар қадом соҳаи ҳаёти ҷомеавӣ ичро мегарданд, ба дохилю берунӣ ҷудо карда мешаванд¹⁵².

Ба функцияҳои дохилии давлати мусир инҳо шомиланд: 1) функцияи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъминкуни тартиботи ҳуқуқӣ; 2) функцияи иқтисодӣ; 3) функцияи андозбандӣ; 4) функцияи ҳифзи иҷтимоӣ; 5) функцияи экологӣ; 6) функцияи фарҳангӣ.

Ба функцияҳои берунии давлати мусир инҳо марбустанд: 1) мудофиаи қишвар; 2) нигоҳдошти тартиботи ҷаҳонӣ; 3) ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо ва ғ.

Тавсифи функцияҳои асосии дохилии давлат. Функцияҳои дохилии давлат ин самтҳои асосии фаъолияти давлат дар ичро кардани масъалаҳои дохилии пешорӯяш истода мебошанд. Ба функцияҳои дохилии давлати мусир ин функцияҳоро метавон шомил доист:

¹⁵¹ Ниг: Ибраева А.С., Ибраев Н.С. Теория государства и права: учебное пособие. – Алматы, 2002. – С. 76.

¹⁵² Ниг.: Насридинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 31.

- 1) функцияи хифзи ҳуқук ва озодихои инсон ва шаҳрванд, таъминкуни тартиботи ҳуқуқӣ (ин фаъолияти давлат ба ҳимояи манфиатҳои шахсият ва ҷомеа, ба татбиқи воқеии моддаи 5 Конститутсияи ҶТ дар ҳаёт аст, ки тибқи он «инсон, ҳуқук ва озодихои ўарзиши олий мебошанд»);
- 2) функцияи иқтисодӣ (инҳо масъалаи ҳудудҳои даҳолати давлат ба соҳаи иқтисодӣ, масъалаи усулҳои идоракуни давлатии муносибатҳои иқтисодӣ ҳеле муҳим аст. Агар дар шароитҳои низоми маъмурии идоракунӣ иқтисодиёт афзalan бо дастурҳо танзим карда шавад, он гоҳ дар шароитҳои муносиботи бозорӣ он, қабл аз ҳама, бо усулҳои иқтисодӣ, яъне тавассути андозҳо, қарзҳо, имтиёзот ва ғ., танзим мегардад);
- 3) функцияи андозбандӣ (дар шароитҳои мусир андоз усули муҳимми низоми идоракунӣ, гардиши танзимкунандай универсалие дорад, ки на фақат дар соҳаи иқтисодӣ, балки дар соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва беруна сиёсӣ ва ғ., низ мавриди истифода қарор мегирад);
- 4) функцияи ҳимояи иҷтимоӣ (қабл аз ҳама, сухан роҷеъ ба таъминоти шароитҳои мусоиди ҳаётӣ барои гурӯҳи шаҳрвандоне меравад, ки бинобар иллатҳои муҳталифи объективӣ хушсифат меҳнат карда наметавонанд - яъне, маъюbon, нафақаҳӯрон, донишҷӯён ва ғ. Бидуни ин, давлат муваззаф аст дар соҳтмони манзил, тандурустӣ, нақлиёти ҷамъиятий ва ғ., ба онҳо кумак расонад);
- 5) функцияи экологӣ (тавассути қонунгузорӣ давлат режими ҳуқуқии истифодабарӣ аз табиатро муқаррар карда, ба дӯши хеш уҳдадориро пеши шаҳрвандонаш дар боби таъминкунӣ бо муҳити мӯътадили зист ва ғ., мегирад);
- 6) функцияи фарҳангӣ (мухтавои он имрӯз аз кумаку ҷонибдории гуногунҷабҳаи давлатӣ ба рушди фарҳанг - адабиёт, санъат, театр, синамо, мусиқӣ, воситаҳои ахбори оммавӣ, илм, таҳсилот ва ғ., иборат аст).

Тавсифи функцияҳои беруни асосии давлат. Функцияҳои беруни давлат ин самтҳои асосии фаъолияти давлат дар ичрои масъалаҳои хориҷии пешорӯяш истода мебошад. Ичрои онҳо мавҷудияти комилхуқуқи давлатро дар ҷаҳони муосир таъмин мекунад. Ба функцияҳои беруни давлати муосир инҳоро метавон марбут донист:

1) функцияи мудофиаи қишвар (он ба принсипи нигоҳдошти сатҳи коғии қудрати мудофиавии ҷомеа асос меёбад, ки ба талаботи амнияти миллии он ҷавобгӯ буда, барои ҳифзи мустақилият ва томияти марзу бүм, аз байн бурдани низоъҳои мусаллаҳонаи ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми қишвар таҳдидкунанд мӯқаррар мегардад);

2) функцияи нигоҳдошти (таҳқими) тартиботи ҷаҳонӣ (ин фаъолияти давлат барои пешгирии ҷанг, ҳалъи силоҳ, ихтизоркуни аслиҳаи кимиёй ва ҳастай, таҳқими режими ба ҳама ҳатмии густариш надодани аслиҳаи қатлиомӣ ва технологияи ҳарбии ҷадид, ширкат дар танзими низоъҳои байнимиллӣ ва байнидавлатист);

3) функцияи ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо (ин фаъолияти гуногунрангии давлат аст, ки ба муайянкуниву рушд додани муносиботи иқтисодӣ, сиёсӣ, маданий ва г., нигаронида шудааст (ин муносибот манфиати давлати мазкурро бо манофеи соири давлатҳо мутаносиб фарогир аст).

Фаъолияти беруни давлат, дар шароити нав он гоҳ судманду муассир ҳоҳад шуд, ки агар он бар санади байналхалқӣ-ҳуқуқӣ бо дарназардошти ҳатмии вижагиҳои миллӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маданий ва г., ва инчунин, манфиатҳои ҳама мардуми шомили ҷомеаи ҷаҳонӣ истинод (такя) кунад.

Дар адабиёти пасошӯравӣ бино ба тағирии функцияҳои давлатҳои пасошӯравӣ таснифҳои нави функцияҳои давлат пешкаш мешаванд, аз ҷумла функцияҳои нав (иттилоотӣ, ҳифзи моликияти зехнӣ, таъмину ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва г.) эътироф мешаванд.

Айни замон таснифҳои пештара (дохилӣ ва хориҷӣ, муваққатӣ ва доимӣ, асосӣ ва гайри асосӣ) низ истифода мешаванд, аммо аз нигоҳи нав, бо назардошти ҳаёти имрӯза таҳлил мешаванд.

Гурӯҳбандии функсиояҳои давлат барои аниқ кардани хусусияти умумии онҳо (самти фаъолият) зарурият доранд, ки ҳолати мазкур дар илми назарияи ҳуқуқшиносӣ доктринаҳои гуногунро ба вучуд овардааст. Бояд тазаккур дод, ки таснифи функсиояҳои давлат бо мақсади мушаххас гардонидани самтҳои таъсиррасонии он ба масъалаҳои пешгузошташуда ва амалишавии онҳо мусоидати воқеӣ менамояд.

Ҳангоми омӯзиш бояд дар назар дошт, ки ҳар гуна таснифот нисбатан маҳсусияти ғоявӣ доранд, дар баробари ин самтҳои фаъолияти давлат нисбатан якранг аст, аз ин рӯ, соҳаҳои гуногуни фаъолият бо ҳамзич алоқаманданд.

Бо боварӣ гуфта метавонем, ки ин масъала ҳангоми фарогирии мавзуи функсиояҳои давлат қобили қабул ба ҳисоб меравад. Омӯзишҳо роҷеъ ба таснифоти функсиояҳои давлат пеш аз ҳама ба вазифаҳои давлати муосир дар марҳилаи кунунӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, ки дар самти назарияи илми ҳуқуқшиносӣ фаъолият менамоянд бисёр ҷашмрас мебошанд.

Дар байни муҳаққиқони муосир Л.А. Морозова функсиояҳоро ба дохилӣ ва берунӣ тасниф мекунад¹⁵³. Ба шумули функсиояҳои дохилӣ – таъмини демократия; иқтисодӣ; иҷтимоӣ; андозбандӣ; экологӣ; ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон; таъмини волоияти қонун, қонуният ва тартиботро шомил менамояд.

Ба функсиияи берунии давлат бошад – ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ; шарикии иқтисодии хориҷӣ ва дастгирии давлатии сармоягузории хориҷӣ; мудофиаи қишвар; дастгирии волоияти ҷаҳонии ҳуқуқ; ҳамкорӣ бо дигар қишварҳо дар ҳалли мушкилоти глобалии замони мо (экологӣ, ашёи хом, энергетика, демографӣ ва ғайра)-ро шомил менамояд.

¹⁵³ Ниг.: Морозова Л.А. Функции российского государства на современном этапе // Государство и право. – 1993. – №6. – С. 103.

Аз андешаи болозикр маълум мегардад, ки таснифоти функсияи давлат дар асоси доираи амали он ба амал бароварда шудааст. Бо ҳамин мақсад, функцияҳои давлат ба дохилӣ ва берунӣ чудо карда шудаанд. Ба самт ва вазифабандии функцияҳои дохилӣ масъалаҳо вобаста ба таъминоти дохилиро шомил намуда, ба берунӣ бошад, муносибатҳои сиёсиву иқтисодии хориҷӣ фарогир мебошад.

Дар такя ба андешаҳои боло муҳаққиқон М.И. Байтин ва И.Н. Синякин дар давраи муосир вазифаҳои зерини дохилии давлатро мансуб медонанд: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, рушди фарҳанг, илм ва маориф; андозбандӣ ва ситонидани андоз, ҳифзи муҳити зист, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, ҳама шаклҳои моликият, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ¹⁵⁴.

Ба вазифаҳои берунаи давлат бошад, инҳоро шомил менамоянд: мудофиаи мамлакат, таъмини сулҳ ва ҳифзи тартиботи ҷаҳонӣ, ҳамкорӣ ва таҳқими робитаҳо бо кишварҳои ИДМ, ҳамгироӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамкорӣ бо дигар кишварҳо дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ¹⁵⁵.

Ба андешаи мо таснифоти болозикр, ки аз ҷониби муҳаққиқон пешкаш карда шудаанд, ба қолаби назариявии функцияҳои давлат мутобиқат намояд ҳам, дар як маврид баъзе ҷузъҳои алоҳидаи онро фарогир нестанд. Масалан, дар вазифаи берунии давлат ҳамкории давлатро бо кишварҳои доираи ИДМ таъкид менамоянд, ки салоҳияти пурраи онро инъикос карда наметавонад. Барои он ки ҳамкории берунии давлат на танҳо дар доираи давлатҳои муайян, балки сатҳи байналмилаӣ ба амал бароварда мешавад.

В.М. Корелский бошад, дар байни функцияҳои дохилӣ блокҳои муҳофизатӣ - ҳифзи шаклҳои мавҷудаи моликият, тартибот, табиат ва муҳити зист, инчуни инқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, рушди пешрафти илмӣ ва техникиро чудо мекунад¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Ниг.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Юристъ, 1999. – С. 65.

¹⁵⁵ Ҳамон ҷо. – С. 65.

¹⁵⁶ Ниг.: Корельский В.М. Общая теория социалистического государства. – Свердловск.: Свердловский

Муаллифони дигар вазифаҳои хориҷиро ба вазифаҳои анъанавии ба давлат ҳос тасниф мекунад: муҳофизати кишвар аз ҳамлаи беруна, ҷангҳои иттилоотӣ, таъмини муносибатҳои дипломатӣ; дар марҳилаи ҳозира: иштирок дар тиҷорати ба ҳамдигар фоидабахши байнидавлатӣ, таъмини амнияти дастаҷамъӣ, ташкили қувваҳои мусаллаҳи таъмини сулҳ¹⁵⁷.

Дар бештари мавридҳо нисбат ба таснифоти функцияҳои давлат олимони машҳури назарияи давлат ва ҳуқуқ ба монанди А.Б. Венгеров, С.В. Комаров, Л.В. Малко, И.Ф. Ракитская, В.Е. Чиркин¹⁵⁸ ва аз олимони ватани Р.Ш. Шарофзода мавқеи назаррасро ишғол менамоянд¹⁵⁹, ки вазифаҳои муҳофизатӣ, идеологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро фарқ мекунанд.

Ба ин андешаи зикргардида, илова кардан лозим аст, ки фаъолияти берунии давлат табиатан аз шароити дохилӣ вобаста аст. Дар ҳамин ҳолат А.Б. Венгеров чунин андешаро пешкаш менамояд: «Ҳоло тақсимоти функцияҳо ба дохилӣ ва беруна аҳамияти худро то андозае

юридический институт, 1970. – С. 148-151.

¹⁵⁷ Ниг.: Лазарев В.В. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1997. – С. 285. Теория государства и права / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М.: Закон и право, 2000. – С. 109.; Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 180.; Дмитрук В.Н. Теория государства и права. – Минск.: Амалфея, 1999. – С. 24-25.

¹⁵⁸ Ниг.: Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 180.; Комаров С.А., Малько А.В. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 220.; Ракитская И.Ф. Теория государства. – СПб.: Альфа, 1999. – С. 134.; Чиркин В.Е. Государствоведение. – М.: Юристъ, 1999. – С. 101-102.

¹⁵⁹ Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – №2/7. – С. 213-223.; Сативалдыев Р.Ш. Функция государства – актуальная проблема юридической науки // Правовая жизнь. – 2016. – №4(16). – С. 6-24.; Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.). Асосҳои ҳукукӣ таъмини амнияти санитарию эпидемиологӣ ва биологӣ // Ҳаёти ҳукукӣ. – 2020. – №2. – С. 6-12.; Сативалдыев Р.Ш. Актуальные направления функциональной деятельности современного государства на фоне глобальных вызовов и угроз // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – №7. – С. 88-96.; Сативалдыев Р.Ш. Противодействие информационной войне как предметное содержание информационной функции государства // Правовая жизнь. – 2017. – №1(17). – С. 5-29.; Сативалдыев Р.Ш. Динамика функциональной деятельности государства в условиях новых информационных вызовов и угроз // Ҳаёти ҳукукӣ. – 2017. – №2. – С. 6-14.; Сативалдыев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. – №4 (20). – С. 6-25.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. профессора Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ: чилди 1. – Душанбе: «Империал-Групп», 2010. – 484 с.

гум кардааст, зеро бисёр функцияҳои дохилӣ хусусияти беруна пайдо мекунанд (масалан, самти экологиии фаъолияти давлат) ва баръакс»¹⁶⁰.

Дар як маврид бояд таъкид намоем, ки тамоми вазифаҳои назди давлат гузошташаванд ба воситаи функцияи давлат амалӣ карда мешаванд. Дар ин маврид таснифоти функция ба дохилӣ ва ё берунӣ вобаста ба моҳият ва мақсади онҳо ба амалишавии ҳадафҳои онҳо таъсироти ҷиддӣ ворид намесозад. Барои он ки ин ду таснифоти функционалии давлат бе ҳамдигар мавҷуд буда наметавонанд, ки ҳолати мазкурро мо метавонем дар мубориза бо қӯшишҳои байнидавлатӣ бар зидди терроризми байналмилалӣ, ҳамкорӣ бо ташкилотҳои умуничаҳонӣ роҷеъ ба хатарҳои табиию техногенӣ мушоҳида намоем.

Дар радифи гуфтаҳои боло бояд зикр намоем, ки функцияи экологиро инчунин ба шумораи берунӣ ё дохилӣ нисбат додан мумкин нест - ҳам муҳофизати муҳити зист ва ҳам истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ дар як кишвар ва дар сатҳи байналмилалӣ ичро кардани онҳо барои тамоми субъектон масъулият ва уҳдадории доимӣ ба шумор меравад.

Ба андешаи С.А. Комаров ва А.В. Малко «дар шакли васеъ функцияҳо метавонанд ҳам дар фаъолияти хориҷӣ ва ҳам дар дохили давлат иқтисодӣ, идеологӣ, муҳофизатӣ, сиёсӣ бошанд»¹⁶¹.

Ҳамин тариқ, доштани низоми таснифоти функцияҳо, ки ҳар як функция - иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, экологӣ, амниятӣ самтҳои берунӣ ва дохилии фаъолият доранд, дуруст хоҳад буд. Масалан, тақсим ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва дохилӣ; сиёсии хориҷӣ ва дохилӣ; таъмини амнияти дохилӣ ва хориҷӣ ва ғайра.

Дар баробари таснифотҳои болозикр ҳамчунин роҷеъ ба функцияи давлат андешаи вобаста ба асосӣ ва ғайриасосӣ будани онҳо низ, дар

¹⁶⁰ Ниг.: Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 182.

¹⁶¹ Комаров С.А., Малько А.В. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 220.

назарияи илми ҳукуқшиносӣ дучор мешаванд. Дар ин раванд ду нуқтаи назар вучуд дорад:

Аввалиндараҷа, функцияҳои асосиро аз рӯи меъёри арзёбӣ чудо мекунанд - ҳамчун муҳимтарин, афзалиятнок дар марҳилаи кунунӣ, то ҳадде, ки моҳият ва ҳадафи давлатро ифода мекунад.

Дуюмдараҷа низ аҳамияти қалон доранд, аммо ҳадафи давлатро мустақиман ифода намекунанд ё афзалиятноки лаҳзаи рушд ба ҳисоб намераванд.

Бояд тазаккур дод, ки дар фазои илмии назарияи давлат ва ҳукуқ дар баробари мавҷуд будани тарафдорони таснифоти болозикр оид ба асосӣ ва гайриасосӣ будани функцияи давлат андешаҳои муқобил низ ҷой доранд. Ба андешаи Л.И. Қаск «меъёри объективии фарқ кардани мағхумҳои функцияҳои асосӣ ва ғайриасосии давлатро ёфтани ғайриимкон аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки гарчанде таснифоти мазкур пешниҳод карда шавад ҳам, аммо моҳият ва мақсади функционалии самтҳои асосиии фаъолияти давлатӣ бетағиҳӣ ва ягона боқӣ мемонанд»¹⁶².

Аз андешаи болозикр маълум мегардад, ки таснифоти функцияи давлат ба асосӣ ва гайриасосӣ барои амалигардии сиёсати давлатӣ дар самти даҳлдори фаъолияти субъектони амаликунанда таъсири муайяни назаррасро намерасонад. Барои он ки доктринаҳои дар боло ишорагардида оид ба таснифоти асосӣ ва гайриасосӣ далели муайяни илмиро надошта, дар як маврид тарафдорони худро дар фазои илмии амалкунанда то ҳол ба таври зарурӣ дарнаёфтааст.

Масалан, ба андешаи мо, дар ҳолатҳои муайян мумкин аст, ки функцияи давлатро дар марҳилаи муайяни вақт ба сифати айнизамонӣ эътироф намуд (масалан дар ҳолатҳои таҳдиҳои берунии давлат бояд функцияи мудофиавии кишвар боз ҳам дар ҳолати амалисозӣ қарор гирад, то он ҳолате, ки вазъ пурра ба эътидол оварда шавад).

¹⁶² Қаск Л.И. Функции и структура государства. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1969. – С. 13.

Ба таври дақиқтар мо метавонем функцияи экологии давлатро зикр намоем, ки дар ин ҳолат заминаҳои функционалии онро раванди фаъолият вобаста ба истифодаи самаранок, нигаҳдории сарватҳои табиӣ ва чорабиниҳои комплексӣ роҷеъ ба ҳифзи муҳити зист номбар намоем¹⁶³.

Дигар таснифи муҳим ин тақсимоти функцияҳо ба доимӣ ва муваққатӣ мебошад, ки дар он давомнокии татбиқи функцияи мушаххас ҳамчун меъёр амал мекунад.

Аз андешаҳои болозикр маълум мегардад, ки нисбат ба функцияи давлат таснифотҳои гуногун хос дониста шудааст. Дар як маврид нисбат ба функцияҳои алоҳида хислатҳои ҷудогона хос дониста шудааст. Албатта мо инҷо ҳолатеро дар назар дорем, ки ба муҳиммияти функцияи давлат ба ҳаёти ҷамъиятӣ, аҳолии давлат ва ҷомеаи ҷаҳонӣ вобастагӣ дорад. Барои он ки функцияи давлат ва сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, барои бештари мамлакатҳои дунё яке аз равандҳои асосӣ ва меҳварӣ ба ҳисоб меравад.

Тавсифи умумии таснифи функции экологии давлат. Ҳифзи муҳити зист низ фаъолияти муштараки давлатҳо ва созмонҳои даҳлдори байналхалқиро металабад. Аз ин рӯ, наметавон гуфт, ки як давлати алоҳида табиист, ки аз уҳдаи иҷрои ин функция барояд. Масалан, дар ҳимояи кӯли Арал, кӯли Сарез якчанд давлатҳо ва созмонҳо иштирок мекунанд (chalbi mutaxassisson, маблағҳои муштарак, кумаки бонкҳои ҷаҳонӣ ва ғ.).

Имрӯзҳо ҳифзи табиат ва муҳити зист дар тамоми сайёра, мубориза алайхи ҷинояткориҳои байналмилаӣ, муаммоҳои демографӣ барин масъалаҳои умдаи маҳсус ба миён омадаанд, ки ба манфитҳои умунибашарӣ даҳолати қатъиро талаб доранд. Барои ҳаллу фасли онҳо саъю қӯшиши якҷояи ҳамаи давлатҳо зарур аст, аз ин ҷиҳат таъмин

¹⁶³ Ниг.: Комаров С.А., Малько А.В. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 221.

кардани тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ ва экологӣ барин функцияҳо бояд инкишоф дода шаванд.

Дар адабиёти пасошӯравӣ бештар таснифи функцияҳо ба дохилӣ ва хориҷӣ истифода мешавад. Ин тасниф ба маҳаки ягонаи эътирофшуда такя мекунад - самтҳои ё соҳаҳои фаъолияти давлат дар дохил ва хориҷӣ кишвар. Айни замон як қатор муҳаққиқон ин таснифро зери шубҳа мегиранд, чунки як қатор функцияҳои дохилии давлат (масалан, экологӣ) хислати хориҷӣ пайдо намудаанд.

Дар ҳамаи таҳдидҳо, бо дарназардошти таҳдиҳи хатари экологӣ (баландшавии ҳарорати ҳаво дар сайёра, захролудшавии ҳаво бо дуди саноатӣ, камшавии захираи оби нушокӣ ва ғ.) ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиат - функцияи муҳимми ҳаёти имрӯза эътироф мешавад.

Функцияҳои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи муҳити зист ва дигари давлат низ баҳри ҳаёт ва фаъолияти инсон амалӣ мешаванд. Агар дар кишвар қонуният ва тартиботи устувори ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ таъмин набошанд ё хатари экологӣ ҷой дошта бошад, пас табиист, ки ҳуқуқҳои инсон халалдор мегардад.

Дар раванди вусъати ҳамгирои давлатҳо, алалхусус фаъолияти муштараки онҳо дар ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳимми глобалиӣ (демографӣ, экологӣ, захиравӣ, энергетикӣ ва ғ.) функцияҳои давлат хислати глобалиро соҳиб мешаванд. Айни замон дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаи чудо намудани функцияи алоҳидаи глобалиӣ ҷой дорад. Дар асл на ташаккули функцияи алоҳидаи глобалиӣ, балки хислати глобалиӣ пайдо намудани функцияҳои давлат ба мушоҳида мерасад.

1. Функцияҳои дохилӣ самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошанд, ки ба идора кардани ҳаёти дохилии мамлакат нигаронида шудаанд. Ин функцияҳо басо гуногун буда, дар воқеъ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият ва давлат (иқтисодиёт, иҷтимоиёт, сиёсат, ҳифзи ҳуқуқ ва ғ.)-ро дар бар мегиранд.

Функцияи экологӣ ва ё функцияи ҳифзи табиат ва самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ. Омили объективие, ки барои функцияи давлатӣ шудани ҳифзи табиат сабаб гардид, тараққӣ ёфтани инқилоби илмию техникӣ ва самараҳои он барои инсон мебошад.

Инқилоби илмию техникӣ барои қонеъ намудани талаботи одамон мусоидат намуда, дар айни замон бо афзоиши чандкаратаи ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намудани муҳити табиат алоқамандии ногузир дорад, ки дар навбати худ дар низоми экологӣ ҳар гуна оқибатҳои номатлуб меорад, манбаъҳои обу ҳаворо ифлос мекунад, радиатсияро баланд месозад, ба олами набототу ҳайвонот, ба саломатӣ ва ҳаёти инсон ҳатар ба вучуд меорад. Дар ҷунин шароит масъалаи экология на танҳо дар мадди аввали мамлакати алоҳида баромад мекунад, балки ба муаммои бузурги наҷот додани замин, муҳофизати инсон табдил ёфтааст.

Мазмuni асосии функцияи экологӣ аз идоракуни давлатӣ ва мутобиқсозии фаъолият дар соҳаи ҳифзи муҳит, танзими истифодаи неъматҳои табиат, таъмини бехатарии экологӣ, солимгардонӣ ва беҳтар намудани муҳити атроф иборатанд.

Дар татбиқи функцияи экологӣ нақши ҳалкунанда ва пешбарандаро мақомоти захираҳои табиӣ, мақомоти давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити атроф ва дигар мақомот ичро мекунанд.

2. Функцияҳои хориҷӣ ин самтҳои асосии фаъолияти давлат дар арсаи байнамилалӣ мебошад. Функцияҳои хориҷӣ ин самтҳои фаъолияти давлат мебошанд, ки сиёсати берунаро ифода мекунанд, муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо ва ҳалқҳоро таъмин мекунанд.

Ҳифзи байнамилалии муҳити атроф ба яке аз соҳаҳои мустақили фаъолияти аксарияти давлатҳои муосир табдил ёфтааст, зоро вазъияти экологӣ сол аз сол ташвишовар шуда, ояндаи кору зиндагонии муътадили одамонро дар рӯи замин зери ҳатар мегузорад. Ифлосшавии табиат «сарҳадҳои миллӣ»-ро намедонад ва ба муҳити атроф паҳн мегардад. Ин гуна вазъият фаъолияти ба ҳам мутобиқ, мақсадноки ҳамаи

давлатхоро талаб мекунад. Чунин фаъолият чӣ дар доираи мақомоти таҳассусии СММ, чӣ дигар ташкилотҳои байнидавлатӣ васеъ ба кор бурда мешавад.

Э.С. Насриддинзода функцияи давлатро бо дарназардошти омилҳои гуногун таснифбандӣ намуда, дар ин радиф функцияи экологии давлатро ба функцияи дохилии давлат шомил намудааст¹⁶⁴.

Ҳамзамон андешаи ба ҳамин монандро Р.Ш. Шарофзода иброз намуда, ишора ба он мекунад, ки функцияи давлат ба дохилий ва хориҷӣ тасниф гардида, масъалаҳои экологӣ ба функцияи дохилии давлат мансуб аст¹⁶⁵.

Дар охири асри XX инсоният ба хатари буҳрони экологии ҷаҳонӣ дучор гардид. Ба ақидаи коршиносон, мушкилоти мавҷудаи экологӣ натиҷаи муносибати нодуруст ва ҳаробиовари инсон нисбат ба табиат мебошад¹⁶⁶. Ҳодисаҳои зиёде аз қабили обхезӣ, заминларза, тӯфону бодҳои саҳт, вулқонҳо, раъду барқ, ки гоҳҳо сӯҳторҳои азимеро ба вуҷуд меоранд, ба таври стихиявӣ рӯй дода, ҷони садҳо одамонро зери хатар мегузорад.

Аз ин рӯ, функцияи экологии давлат дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, таъмини амнияти экологӣ бо мақсади ҳалли проблемаҳои экологӣ амалий мешавад. Ифлосшавии ҳаво, кам шудани захираҳои об, масоҳати ҷангалҳо, шикори ғайриқонунии намудҳои нодири ҳайвонот ва парандаҳо, истифодаи номаҳудуи сарватҳои табиӣ, буҳрони экологӣ, ки ба муҳити зисти одамон, олами набототу ҳайвонот зарар мерасонанд, зарурати амалий намудани функцияи экологиро талаб мекунанд.

Давлат бо мақсади амалий гаштани функцияи экологӣ қонунгузории экологиро такмил медиҳад. Ҳусусияти глобалий пайдо намудани проблемаҳои экологӣ боиси аз ҳудуди як давлат берун баромадани

¹⁶⁴ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрона-2017», 2019. – С. 32.

¹⁶⁵ Ниг.: Сотиволдиеv Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 195-208.

¹⁶⁶ Ниг.: Усмонов С. Маърифати экологӣ ва рушди устувори ҷомеа. – Душанбе, 2012. – С. 60.

функцияи экологӣ мешавад. Ҳоло давлатҳо баҳри ҳалли проблемаҳои экологии глобалиӣ, начот додани сайёра ва таъмини ҳастии инсонӣ дар курраи Замин талош доранд. Дар навбати дигар ҳифзи табиат ва муҳити зист вазифаи ҷомеаи башар мебошад.

Бо дарназардошти хатарҳои экологӣ нуфузи функцияи экологӣ минбаъд меафзояд. Ҷунончи, тибқи пешгӯии олимон соли 2025 аз се ду ҳиссаи аҳолии сайёраи замин аз об танқисӣ мекашанд¹⁶⁷.

Аз ин хотир, функцияи экологӣ дар баҳши истифодаи оқилонаи об самти муҳимми фаъолияти давлатҳо, аз он ҷумла ҶТ мебошад. ҶТ ба амалӣ намудани ин функция эътибори ҷиддӣ медиҳад. Аз ҷумла, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо як қатор ташаббусҳои муғид оид ба истифодаи оқилонаи об аз минбари СММ баромад намуданд. Ин ташаббусҳои Сарвари давлати тоҷикон аз тарафи ҷомеаи башар яқдилона пазируфта шуданд.

Бо ташаббуси Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз тарафи СММ «Соли байналмилалии оби тоза» (соли 2003), даҳсолаи байналмилалии «Амалиёти об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2015), «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об» (соли 2013) ва солҳои 2018-2028 даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон гардиданд. Ин иқдомҳо барои амалишавии функцияи экологӣ ва ҳалли проблемаҳои экологии давлат аҳамияти аввалиндарача доранд¹⁶⁸.

В.Е. Четвернин функцияи экологиро (ҳифз ва барқарор намудани муҳити зисти инсон, истифодаи оқилонаи табиат, пешгирии хатарҳои экологӣ дар натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ) ба функцияи патерналии давлат дохил менамояд¹⁶⁹.

С.Ш. Шарифзода функцияҳои давлатро бо истифода аз маҳакҳои гуногун ба дохилӣ ва хориҷӣ, доимӣ ва муваққатӣ, инчунин ба омехтаи комплексӣ ҷудо намуда, муаллиф функцияи экологиро ба функцияҳои

¹⁶⁷ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 205.

¹⁶⁸ Ниг.: Насриддинзода, Э.С. Мушкилоти обии сайёра ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли онҳо // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 13-20.

¹⁶⁹ Ниг.: Четвернин В.Е. Функции государства // Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В.С. Нерсесянц. – М., 2010. – С. 630-642.

омехта мансуб медонад. Зеро муҳаққиқ ишора ба он мекунад, ки функцияҳои омехтаи давлат ин самтҳои асосии фаъолияти давлат мебошад, ки мақсад ва вазифаҳои дохилӣ ва берунии давлатро амалӣ менамоянд. Аз ҷумла, функцияҳои экологӣ ба функцияҳои омехтаи давлат дохил мешаванд, яъне ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷ амалӣ шуда, мақсад ва вазифаҳои давлатро ҳал менамоянд¹⁷⁰.

Давраи имрӯзai инкишофи ҷомеи ҷаҳон як қатор масъалаҳои умумиҷаҳониро ба миён овард, ки ҳалли онҳо кӯшиши ҳамаи давлатҳои оламро тақозо мекунад, ба монанди функцияҳои экологӣ, демографӣ, энергетикӣ, захиравӣ, иттилоотӣ, идеологӣ ва ғ. Дар ҳамин асос, тағирии функционалии давлат дар самтҳои гуногун таҳқиқоти навро талаб менамояд.

В.Е. Чиркин функцияи экологиро ба гурӯҳи функцияҳои асосии дохилии давлати мусир шомил намудааст¹⁷¹.

Айнан Н.И. Матузов ва А.В. Малко ҷунин назарияро ҷонибдорӣ менамоянд¹⁷².

Тавре А.Н. Гловистикова қайд мекунад, ба ташаккули функцияҳои давлати мусир пешрафти илмӣ-техникӣ, дастовардҳои нави илмӣ-техникӣ, ҳифзи муҳити зист, ташаккули иқтисоди ҷаҳонӣ ва иттилоотонӣ таъсири худро мерасонанд¹⁷³.

Ҳифзи байналмилалии муҳити зист. Функцияи мазкур ба ҳайси соҳаи мустақили фаъолияти аксарияти давлатҳои имрӯза эътироф гардидааст. Ҳатарҳои глобалӣ ба вазъи экологии ҷаҳони мусир ҳаёту фаъолияти мұтадили инсонро дар рӯи замин зери ҳатар қарор додаанд.

Таҳдидҳо ва ҳатарҳои нави глобалӣ ба амнияти экологии сайёра таъсири манғӣ доранд. Аз ин ҷоҳӣ, ки ин омил фаъолияти ҳамоҳангоз, муташаккил, мунтазам ва мақсадноки ҳамаи давлатҳоро талаб

¹⁷⁰ Ниг.: Шарифзода С.Ш. Шақлҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусир: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 12.

¹⁷¹ Ниг.: Чиркин В.Е. Государствоведение: учебник. – М., 1999. – С. 101-102.

¹⁷² Ниг.: Матузов Н.И. Теория государства и права: учебник. – М.: «Юристъ», 2004. – С. 58-59.

¹⁷³ Ниг.: Теория государства и права: учебник / Пиголкин А.С., Головистикова А.С., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х.; под ред. А.С. Пиголкина. – М.: «Юрайт-Издат», 2006. – С. 142-145.

менамояд. Чунин фаъолият ҳам дар чаҳорҷӯбай мақомоти маҳсусгардонидашудаи СММ ва ҳам дар доираи дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ба таври васеъ ба роҳ монда шудааст¹⁷⁴.

Дар илми назарияи ҳуқуқ роҷеъ ба таснифоти функсияҳои давлат ва маҳсусан функсияи экологии давлат андешаҳои муҳолиф ва ягона вуҷуд доранд. Дар бештари мавриҷҳо функсияи экологии давлатро ба функсияҳои дохилии давлат шомил менамоянд, ки Т.Н. Радико¹⁷⁵, М.И. Абдулаев¹⁷⁶, С.С. Алексеев¹⁷⁷, А.Г. Бережнов¹⁷⁸, Г.А. Борисов¹⁷⁹, Н.А. Власенко¹⁸⁰, В.К. Бабаева¹⁸¹, олимони ватани Р.Ш. Шарофзода¹⁸², Э.С. Насриддинзода¹⁸³, С. Ҳасанов ва М. Ҳасанов¹⁸⁴ тарафдорони ин андеша мебошанд. Олимони мазкур андешаҳояшонро бо он асоснок менамоянд, ки функсияи дохилии давлат, ки функсияи экологии давлат низ ба он шомил аст, баҳри таъмини рушду нумӯи ҷомеа, ҳимояи истиқлолияти давлатӣ, амнияти миллӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд.

Дар ин замина, Д.Қ. Иброҳимзода ба он андеша аст, ки функсияи экологии давлат низ ба шумули функсияи асосии давлат дохил гардида, бо мурури ба вуҷуд омадани муаммоҳои умуниҷамъиятии экологӣ марҳилаи нави рушдро аз сар мегузаронад¹⁸⁵.

¹⁷⁴ Ниг.: Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник. – М.: Маркет ДС, 2007. – С. 176.

¹⁷⁵ Ниг.: Радъко Т.Н. Теория государства и права в схемах и определениях: учебное пособие. – М.: «Проспект», 2011. – С. 10.

¹⁷⁶ Ниг.: Абдулаев М.И. Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений. – М.: Финансовый контроль, 2004. – С. 34-35.

¹⁷⁷ Ниг.: Алексеев С.С. Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений. – М.: НОРМА, 2005. – С. 131-132.

¹⁷⁸ Ниг.: Бережнов А.Г., Воротилин Е.А., Кененов А.А. и др., Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: «Зеркало», под ред. Марченко М.Н., 2004 . – С. 101-102.

¹⁷⁹ Ниг.: Борисов Г.А. Теория государства и права: учебник / Г.А. Борисов. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – С. 84.

¹⁸⁰ Ниг.: Власенко Н.А. Теория государства и права: учебное пособие (2-е издание, переработанное, дополненное и исправленное). – М.: Проспект, 2011. – С. 99.

¹⁸¹ Ниг.: Теория государства и права: учебник / Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2003. – С. 79-80.

¹⁸² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 195-208.

¹⁸³ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълими). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 32.

¹⁸⁴ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 177-181.

¹⁸⁵ Ниг.: Ибрагимов Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – С. 118.

Дар баъзе мавридҳо андешаҳои назариявии олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ, ки функцияи экологиро ҳам ба функцияҳои дохилӣ ва ҳам берунии давлат муносиб мешуморанд, пай бурдан мумкин аст. Ҳолати мазкурро дар асарҳои А.Б. Венгеров¹⁸⁶, И.В. Григориева¹⁸⁷, В.Д. Перевалова¹⁸⁸, дучор омадан мумкин аст. Дар баробари ин, дар байнини олимони ватани С. Ҳасанов таъкид менамоянд, ки дар баробари ба функцияи дохилии давлат шомил будани функцияи экологии давлат ҳамчунин ба функцияҳои хориҷии давлат низ онро мувофиқ шуморидаанд¹⁸⁹.

Ҳамзамон муҳаққики ватани С.Ш. Шарифзода иброз менамояд, ки фароҳам овардани муҳити зисти мусоид ва амалишавии функцияи экологӣ яке аз проблемаҳои замони мусир дар дохири кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ мебошад¹⁹⁰.

Рафти таҳқиқи масоили таснифоти функцияи экологӣ сабит намуд, ки функцияи экологӣ ба дохилӣ, берунӣ ва минтақавӣ таснифбандӣ карда мешавад.

Функцияи берунии экологӣ ин маҷмӯи тадбирҳои сатҳи байналхалқии татбиқшаванде, ки барои беҳтарсозии вазъи экологии сайёра, минтақа ва кишвари алоҳида равонагардида, фаҳмида мешавад. Барои он ки ҳолати экологии минтақаи муайян сарҳадбандӣ карда намешаванд ва ба ҳамдигар пайвандии бевоситаро доро мебошанд. Ҳолати мазкурро дар обшавии пиряҳҳо, олудашавии ҳавои атмосферӣ, норасогии сартосарии захираҳои оби нӯшокӣ ва ғ., мушоҳида намуданамон имконпазир мебошад.

¹⁸⁶ Ниг.: Венгеров А.Б. Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 94.

¹⁸⁷ Ниг.: Григорьева И.В. Теория государства и права: учебное пособие / И.В. Григорьева. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – С. 119.

¹⁸⁸ Ниг.: Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. - 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – С. 118.

¹⁸⁹ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 182-185.

¹⁹⁰ Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар мархилаи мусир: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 134.

Тасдиқи таснифоти болозикро метавон бо андешаҳои Р.Ш. Шарофзода¹⁹¹ мустаҳкам намуд, ки мувофиқи он бо дарназардошти хатарҳои экологӣ нуфузи функсияи экологӣ минбаъд бештар мешавад. Чунони, тибқи пешгӯии олимон соли 2025 аз се ду ҳиссаи аҳолии сайёраи замин аз об танқисӣ мекашанд¹⁹². Дар баробари ин олими мазкур таъкид ба амал меорад, ки функсияи экологӣ дар баҳши истифодаи оқилонаи об самти муҳимми фаъолияти давлатҳо, аз он ҷумла давлати Тоҷикистон мебошад¹⁹³.

Дар баробари ин, таҳлилҳо ва таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳоло масоили экологӣ на фақат таваҷҷуҳи ташкилотҳои умуничаҳонӣ, балки давлатҳои минтақаи муайянро барои масъалагузорӣ ба ҳам овардааст. Ҳолати мазкур аз ин гувоҳӣ медиҳад, ки амалияи ҳолати функционалии ҳифзи муҳити зист ва ҳолати захираҳои табиӣ хислати минтақавиро пайдо намудааст.

Аз ин хотир, функсияи минтақавии экологии давлатҳо рӯи кор омадааст, ки мақсади асосии он ҷорӣ намудани тадбирҳои созишномавӣ ва амалӣ бо ҳамbastagии ташкилотҳои байналмилаливу ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста ба кам кардани хатари ногувор ба вазъи муҳити зист ва истифодаю барқарорсозии сарватҳои табиӣ мебошад.

¹⁹¹ Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – №2/7. – С. 213-223.; Сативалдыев Р.Ш. Функция государства – актуальная проблема юридической науки // Правовая жизнь. – 2016. – №4(16). – С. 6-24.; Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.). Асосҳои ҳукуқии таъмини амнияти санитарию эпидемиологӣ ва биологӣ // Ҳаёти ҳукуқӣ. – 2020. – №2. – С. 6-12.; Сативалдыев Р.Ш. Актуальные направления функциональной деятельности современного государства на фоне глобальных вызовов и угроз // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – №7. – С. 88-96.; Сативалдыев Р.Ш. Противодействие информационной войне как предметное содержание информационной функции государства // Правовая жизнь. – 2017. – №1(17). – С. 5-29.; Сативалдыев Р.Ш. Динамика функциональной деятельности государства в условиях новых информационных вызовов и угроз // Ҳаёти ҳукуқӣ. – 2017. – №2. – С. 6-14.; Сативалдыев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. – №4 (20). – С. 6-25.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. профессора Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ: чилди 1. – Душанбе: «Империал-Групп», 2010. – 484 с.

¹⁹² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 205.

¹⁹³ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 205.

Механизми минтақавии амалисозии функцияи экологии давлат барои ҳаллу фасл намудани масоили муҳимми экологӣ, ба монанди гармшавии иқлим, норасоии ҳавои барои инсоният мусоиди беолоиш, обшавии пиряҳҳо аз меъёри пешгӯишаванда барзиёд, сӯзиши пайдарҳами ҷангалзор аз чакалакзорҳо, фурӯравии қитъаҳои замин, ботлоқшавии заминҳо, бодлесшавии заминҳо ва монанди инҳо аз ҷониби иттиҳоди давлатҳои минтақаи муайян роҳандозӣ карда мешаванд.

Чунин ҳолатро мо аз ҳамкориҳо дар сатҳи ИДМ, СҲШ барои беҳгардонии ҳолати экологӣ мушоҳида када метавонем. Дар ин замина, дар адабиёти ҳукуқии ватанӣ ишораҳо роҷеъ ба ин раванд рафтааст, ки соли 2013 Созишиномаи байни давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, аз ҷумла истифодаи оқилонаи об имзо шуд¹⁹⁴. Ҳамчунин, аз ҷониби С. Ҳасанов иброз карда мешавад, ки масоили экологии сатҳи байналхалқӣ на танҳо вазифаи мақомоти маҳсусгардонидашудаи СММ, балки вазифаи дигар ташкилотҳо ва созмонҳои минтақавӣ низ ба ҳисоб меравад¹⁹⁵.

М.М. Соҳибзода вобаста ба масъалаи зикршуда таъкид менамояд, ки ҳифзи муҳити зист яке аз масъалаҳои умдаи инсоният мебошад, ки танҳо бо қӯшиши якҷояи давлатҳо ҳал шуда метавонад¹⁹⁶.

Дар ин маврид Н.Ф. Тоҳиров таъкид менамояд, ки масоили экологӣ танҳо мумкин аст бо қӯшиши якҷояи кишварҳо ҳаллу фасл гардида, он ҳамкории байналхалқӣ ва фаъолияти муштараки давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқиро дар сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва универсалий талаб менамояд¹⁹⁷.

Ҳамин тариқ маълум мегардад, ки функцияи минтақавии экологии давлат он тадбирҳои амалишавандае фахмида мешавад, ки барои

¹⁹⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 206.

¹⁹⁵ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳукуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 184.

¹⁹⁶ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳукуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳукуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – С. 376.

¹⁹⁷ Ниг.: Ҳукуки байналхалқӣ: китоби дарсӣ / Мухаррири масъул профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С. 486.

нигоҳдорӣ, истифодаи самаранок ва барқарорсозии неъматҳои табиӣ ва фароҳамоварии шароити арзандай экологӣ ба муҳити зисти инсонҳо ва наслҳои оянда робитаи ногусастаний дорад.

Функцияи дохилии экологии давлат фарогири тамоми тадбирҳои дохилидавлатӣ дар асоси қонунгузории амалкунанда ва уҳдадориҳои байналхалқии ҶТ оид ба эҳтиром ва риояи арзишҳои ҳуқуқии экологӣ вобаста ба истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ фаҳмида мешавад.

Дар ин маврид С. Ҳасанов ибрози андеша менамояд, ки мақсади асосии функцияи экологӣ ҳамчун яке аз функцияҳои дохилии давлат ин идоракунии давлатӣ ва мутобиқсозии фаъолият дар соҳаи ҳифзи муҳит, танзими истифодаи неъматҳои табиат, таъмини бехатарии экологӣ, солимгардонӣ ва аз беҳтар намудани муҳити зист иборат буда, дар ин раванд нақши ҳалкунанда ва пешбарандаро мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин самт ва дигар мақомот иҷро менамояд¹⁹⁸.

Ҳамчунин М.М. Соҳибзода иброз менамояд, ки яке аз самтҳои муҳимми татбиқи сиёсати ягонаи давлатии экологӣ ин таъмини ҳуқуқҳои экологӣ, пеш аз ҳама ҳуқуқи конституцioniи ҳар шахс ба муҳити зисти солим маҳсуб мегардад¹⁹⁹.

Дар ин радиф Р.Ч. Ҷабборов қайд менамояд, ки функцияи экологии давлат чун функцияи алоҳидаи дохилии давлат барои ҳаллу фасл намудани масоили мавҷудаи экологӣ ва таъмини манфиатҳои ҷамъият баҳри самаранок ба роҳ мондани истифодабарӣ, ҳифз ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ равона гардидааст²⁰⁰.

С.А. Боголюбов таъкид менамояд, ки дар умум вазифаи асосии функцияи дохилии экологӣ амалинамоии идоракунии давлатӣ ва сиёсати

¹⁹⁸ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқук: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 181.

¹⁹⁹ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиноӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 179.

²⁰⁰ Ниг.: Ҷабборов Р.Ч. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 48-49.

давлатӣ дар фазои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ мебошад²⁰¹.

Ҳамчунин, олимони соҳа С.А. Балашенко, Д.М. Демичев ва Б.В. Ерофеев бар он назаранд, ки фаъолияти мақомоти салоҳияти умумидошта ва ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, ҳамчунин тадбирҳои амалишаванда дар ҷодаи аз байн бурдани проблемаҳои ҷойдоштаи фазои экологии кишвар ҳамчун функсияи дохилии экологии давлат арзёбӣ мешаванд.

Аз андешаву натиҷаи таҳқиқотҳои болозикр маълум мегардад, ки функсияи дохилии экологӣ метавонад ба сифати таснифоти нави умуминазариявӣ Ҷъетроф карада шавад, чунки ғояву андешаҳои манзургардидаи назарияи мавҷудаи илми ҳукуқшиносӣ низ ин ҳолатро собит намудаанд.

Таснифоти функсияи экологии давлат ин раванди низомноки фаъолияти илмӣ-назариявӣ вобаста ба ҳадаф, мақсад ва дурнамои сиёсати давлатии экологӣ бо дарназардошти самтҳои асосии фаъолияти дохилӣ, минтақавӣ, берунӣ ва байналхалқӣ оид ба таъмини муҳити солиму мусоиди экологӣ ба наслҳои имрӯзаю ояндаи инсоният, роҳандозӣ намудани механизми созгори муносибати одамон ба табиат, амалисозии ҳадафҳои созанд ба ҷараӣ истифодаи самаранок, нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ ва таъмини рушди низомноки қонунгузории соҳаи экологӣ мебошад.

Ҳамин тариқ аз таҳлилу омӯзиши масоили мазкур ба чунин хулоса омаданамон мумкин аст, ки дар низоми функсияҳои давлат, функсияи экологии давлат ба сифати функсияи дохилии давлат баромад намояд ҳам, вале ҳусусиятҳои берунии худро низ доро мебошад. Аз ин рӯ, ба ҷараӣ ба сифати функсияи дохилии давлат Ҷъетроф намудани функсияи экологии давлат асосҳои коғӣ мавҷуд буда, асоси самтҳои фаъолияти давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи сарватҳои табиӣ будани он аз лиҳози расмӣ-ҳукуқӣ ва ҳам ғоявӣ асоснок шудаанд.

²⁰¹ Ниг.: Боголюбов С.А. Экологическое право: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 138.

Ба ин ҳолати болозикр нигоҳ накарда, ҳолати бүхронии мұхити зисти минтақа ва қаҳон гувоҳи он шуда истодааст, ки масоили экологі ғаллу фасли онҳо на фақат дар доираи функцияи дохилій, балки ба ҳайси функцияи берунии давлат низ эътироф карда шаванд. Бе ин назардошт, ба чунин хулоса омаданамон имкон дорад, ки самтҳои асосии фаъолияти давлат оид ба ҳалли масоили экологиии дохиридавлатій, минтақавій ва байналмилалій метавонад дар худ хислати дохилій ва беруниро дошта бошад.

БОБИ 2. МЕХАНИЗМҲОИ АМАЛИШАВИИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ

2.1. Механизмҳои амалишавии функсиияи экологии давлат

Механизмҳои амалишавии функсиияи экологии давлат яке аз масъалаҳои муҳим ва баҳсноки назарияи давлат ва ҳуқуқ мебошад. Таҳқиқи пурра ва ҳаматарафаи функсиияи экологии давлат бе таҳлили механизми амалишавии он ғайриимкон аст. Механизмҳои амалишавии функсиияи экологии давлат нақш ва моҳияти давлатро муайян мекунанд.

Функсиияи экологӣ дар соҳаи ҳимояи муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, таъмини амнияти экологӣ бо мақсади ҳалли проблемаҳои экологӣ амалӣ карда мешавад. Тағири иқлими сайёра, кам шудани захираҳои об, масоҳати ҷангалҳо, шикори ғайриқонуни намудҳои нодири ҳайвонот ва парандаҳо, истифодаи номаҳдуди сарватҳои табиӣ, ки ба муҳити зисти одамон, олами набототу ҳайвонот зарар мерасонанд, зарурати амалӣ намудани функсиияи экологиро талаб менамоянд. Давлат барои баамалбарории функсиияи экологӣ шакл ва усулҳои гуногун, ки дар асоси қонунгузории экологӣ амалӣ мешаванд роҳандозӣ менамояд ва инро дар маҷмӯъ механизмҳои амалишавии функсиияи экологии давлат ташкил менамояд.

Мутобики назарияи давлат ва ҳуқуқ мақсад ва моҳияти функсиияи экологии давлатро фаъолияти соҳторҳои марбутаи давлатӣ ва идораҳои он оид ба ҳифзи сарватҳои табиӣ аз таъсироти манфии гуногун, таъмини истифодаи муътадилу самарабахши сарватҳои табиӣ ташкил менамояд. Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ва ҳамчунин илми ҳуқуқи экологӣ ба яке аз масъалаи муҳимми сиёсати муосири давлатӣ, яъне амалишавии функсиияи экологии давлат эътибори чиддӣ дода мешавад.

Беҳуда нест, ки дар паёми Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 декабря соли 2019 чунин зикр карда шудааст: « ... ҳаҷми партови газҳои гулхонай дар Тоҷикистон

ба ҳар як нафари аҳолӣ дар миқёси минтақа камтарин буда, саҳми муносиби мо дар беҳдошти вазъи экологии минтақа ва сайёра мебошад²⁰².

Дар нигоҳ доштани сатҳи пасттарини партовҳои заравар ба мо истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандай энергия, асосан гидроэнергетика мусоидати ҷиддӣ менамояд. Хотирнишон месозам, ки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандай энергия, баҳусус, захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди «энергияи сабз» ва рушди «иқтисоди сабз» ба ҳисоб меравад»²⁰³.

Аз зикри далели боло маълум мегардад, ки ҳоло сатҳи зарурии татбиқи механизми ҳуқуқиву иқтисодии фаъолияти субъектони истеҳсолкунанда, ки дар шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ фаъолият мекунанд вобаста ба талаботҳои экологӣ ҷавобғӯ намебошанд. Бинобар ин зарур аст, ки сохторҳои муайян ва субъектҳои даҳлдори ба фаъолияти истеҳсолӣ алоқаманд чорабиниҳои беҳсозии дараҷаи заарнокии ҳолатҳои зикргардидаро амалӣ намоянд. Тавсия ва ҳолатҳои болозикр танҳо барои тақвият додани функсияи экологии давлат равона нагардида, балки барои таҷрибай дигар давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ метавонад такони мусоиди ояндабинонаро ба вучуд оварад.

Функсияҳои давлат бо шаклҳо ва усулҳои маҳсус амалӣ мешаванд. Шаклҳо ва усулҳои амалӣ гаштани функсияҳои давлат бо инкишофи ҷомеа тағиیر меёбанд. Ҳар як навъи таърихии давлат бо мақсади амалӣ намудани функсияҳои давлат аз шаклу усулҳои муайян истифода мебарад. Дар давлати ҳуқуқбунёди демократӣ, бо дарназардошти инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ, муносибатҳои бозаргонӣ, фаъолияти

²⁰² Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии ҶТ аз 26 декабря соли 2019 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.prezident.tj> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).

²⁰³ Ҳамон ҷо.

озоди иқтисодӣ шаклҳо ва усулҳое истифода мешаванд, ки ҷавобгӯи инкишофи ин муносибатҳо мебошанд²⁰⁴.

Дар робита ба амалигардии функцияи экологии давлат бояд тазаккур дод, ки муносибатҳо вобаста ба таъсири байниҳамдигарии табиат ва инсоният ҳам дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам гояҳои мавҷудаи илми ҳуқуқшиносӣ (ҳуқуқи экологӣ) зикр карда шудаанд, ки албатта, барои ба таври дуруст мавриди омӯзиш қарор додани он, вобаста ба он ки масъалаи мазкур хусусияти комплексӣ дорад, таҳлили дуруст ва амиқро талаб менамояд.

Чун анъана дар таркиби функцияи экологии давлат фаъолияти сохторҳои марбути давлатӣ ва идораҳои он оид ба ҳифзи сарватҳои табиӣ аз таъсироти манфии гуногун, таъмини истифодаи мұтадилу самарабахши сарватҳои табиӣ дохил мегарданد.

Дар амалигардонии функцияи экологии давлат чунин фаъолиятҳо шомил мешаванд: оид ба таваҷҷуҳ ва талаботи ҷамъият роҷеъ ба сарватҳои табиӣ, ки ба моликияти давлатӣ қарор дорад; таъмини риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ; таъминнамоии бехатарии экологӣ²⁰⁵.

Ҷузъи муҳимтарини ҳама гуна системаи идоракунӣ масъалаи татбиқи дурусти он мебошад. Маҳз самаранокӣ, ҳолати таъмини татбиқи мақсадҳо ва нишондиҳандаҳои ичроиши ҳадафҳои пешгузошташудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист, инъикоси амалигардии функцияи экологиро нишон медиҳад.

Дар баробари ин, ба таври васеъ амалӣ гардонидани функцияи экологии давлат ин фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ оид ба қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мақомоти ичроия оид ба ичроиши қонунгузории амалкунанда доир ба ҳифзи муҳити зист ва мақомоти ҳокимияти судӣ, ки дар асоси муқаррароти қонунгузорӣ барои

²⁰⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқук: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 195.

²⁰⁵ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. – М., 2003. – С. 44-45.

хукуқвайронкунанда ва содиркунандаи чиноятҳои экологӣ ҷавобгарии хукуқиро муайян мекунанд, ташкил медиҳад²⁰⁶.

Дар ҳошияи зикркардаҳои боло олими ватани Азиззода У.А²⁰⁷., чунин мешуморад, ки ҷавобгарии чиноятии шаҳс барои расонидани зарар ва ё истифодаи нодурусти табиат метавонад яке аз вазифаҳои калидии муҳофизати сарватҳои табиӣ бошад.

Фаъолияти давлат оид ба таъмини иҷрои функсияи экологӣ, ки тавассути фаъолияти механизмҳои дар боло зикршуда амалӣ карда мешавад, аслан дар шаклҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва ҳифзи хукуқ амалӣ мегардад, яъне, таҳия ва қабули меъёрҳои қонунгузорӣ ва дигар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва субъектҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар татбиқи санадҳои меъёрии хукуқӣ ва уҳдадориҳои хукуқӣ, инчунин таъмини ҳифзи меъёрҳои хукуқӣ аз вайронкуниҳо, ҳифзи хукуқҳои субъективиро фаро мегирад²⁰⁸.

Барои ба таври самаранок роҳандозӣ гардидани функсияи экологӣ бояд шаклҳо ва усулҳои пешбининамудани ғояҳои умуминазариявии давлат ва хукуқ мариди истифода қарор дода шаванд.

Дар як марид бояд аз мадди назар дур насоҳт, ки имрӯзҳо дар баробари дигар функсияҳои мустақили давлат функсияи экологӣ низ ба таври густурда марҳилаи рушди худро дар вобастагӣ ба механизмҳои амалишавияш паси сар карда истодааст. Н.И. Матузов ва А.В. Малко таҳти шаклҳои амалишавии функсияи давлат фаъолияти мазмунан якранги мақомоти давлатиро мефаҳманд²⁰⁹.

Дар ин радиф Р.Ш. Шарофзода ибрози андеша менамояд, ки шаклҳои иҷрои функсияҳои давлат намудҳои алоҳидаи фаъолияти

²⁰⁶ Ниг.: Гиззатуллин Р.Х. О параметрах экологической функции государства // Экологическое право. – 2008. – №2. – С. 10.;

²⁰⁷ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 368 с.

²⁰⁸ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 14.

²⁰⁹ Ниг.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М.: Юристъ, 2004. – С. 512.

давлатӣ мебошанд, ки бо мақсади амалӣ гаштани функцияҳои давлат анҷом дода мешаванд²¹⁰.

Ҳамзамон, Ш.Х. Ҳафizzода иброз менамояд, ки таҳлили шаклҳои амалӣ намудани функцияҳои давлат барои он муҳим мебошад, ки онҳо дар бораи самтҳои мушаххаси фаъолияти давлат маълумот медиҳанд. Фаъолиятҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, иҷроия, ҳифзи ҳуқуқӣ, идоравӣ-назоратӣ шаклҳои амалӣ намудани функцияҳои давлат мебошанд²¹¹.

В.С. Нерсесянс фаъолияти ташкилӣ, амалисозии ҳуқуқ ва ҳифзи тартиботи ҳуқуқии давлатро шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат меномад²¹².

Ба андешаи С.Ш. Шарифзода шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат намудҳои ҷудогонаи фаъолияти давлатӣ мебошанд, ки ҳусусияти комплексӣ дошта, барои амалигардии самараноки функцияҳои давлат заминай зарурии ташкиливу ҳуқуқӣ фароҳам оварда, муташаккиливу интизомро дар фаъолияти функционалии давлат таъмин мекунанд²¹³.

Ҳамзамон муаллиф бо дарназардошти мағҳуми болозикр ҳусусиятҳои шаклҳои амалишавии функцияҳои давлатро ҷунин ҷудо мекунад: шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат намудҳои алоҳидай фаъолияти давлатро ифода мекунанд; мағҳуми «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» шакли ифодаи намудҳои ҷудогонаи фаъолияти давлатӣ мебошад; дар робита бо мағҳуми «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» намудҳои ҷудогонаи фаъолияти давлат дар асл самтҳои асосии фаъолияти давлатро ифода мекунанд; мағҳуми «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» барои ифодаи раванди амалишавии ҳамаи функцияҳои давлат истифода мешавад; мағҳуми «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» аслан намудҳои ҷудогонаи

²¹⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 213.

²¹¹ Ниг.: Ҳафizzода Ш.Х. Функцияи ҳифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиколи Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ: диссертатсия номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 52.

²¹² Ниг.: Нерсесянц В.С. Различие и соотношение права и закона как междисциплинарная проблема // Вопросы философии права. – М., 1973. – С. 39-44.

²¹³ Ниг.: Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусоир: диссертатсия номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 74.

фаъолияти мақомоти давлатро ифода мекунад; «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» механизми амалӣ гардидани функцияҳои давлатро ташкил медиҳанд; «шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат» аз як тараф барои амалӣ гардидани функцияҳои давлат заминай зарурии ташкиливу ҳуқуқӣ фароҳам меоранд²¹⁴.

В.В. Лазарев таъкид мекунад, ки функцияҳои давлат дар натиҷаи фаъолияти муайяни субъектони ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешаванд²¹⁵.

Ҳамчунин С. Ҳасанов ва М. Ҳасанов чунин мешуморанд, ки шаклҳои амалигардонии функцияҳои давлат ин намудҳои маҳсуси фаъолияти давлатанд, ки баҳри ичрои вазифаҳои гузошташуда равона карда шудаанд²¹⁶.

С.С. Алексеев бошад, чунин мешуморад, ки шаклҳои амалишавии функцияҳои давлат намудҳои фаъолияти давлат мебошанд, ки бо истифодаи усули маҳсуси давлатӣ сурат мегиранд²¹⁷.

Шаклҳои амалигардонии функцияҳо робитай давлатро бо ҳуқук, ҳамчун яке аз воситаҳои асосии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода менамоянд. Давлат ба воситаи ҳуқук функцияҳои худ, вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологии худро дар амал татбиқ мекунад. Дар як қатор мавридҳо давлат меъёрҳои ҳуқуқӣ қабул менамояд, дар ҳолати дигар ичрои онҳоро амалӣ мекунад ва баъд онҳоро таъмин ва муҳофизат мекунад. Вобаста аз ин, се шакли асосии амалигардонии функцияҳо фарқ карда мешаванд, ки онҳо ҳуқуқҷодкунӣ, ҳуқуқҷирокунӣ ва ҳуқуқтаъминкунӣ мебошанд.

М.М. Соҳибзода раванди амалишавии функцияи экологиро аз нуқтаи назари шакл ва усулҳои он ба фаъолияти субъектони ваколатдор

²¹⁴ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 72-74.

²¹⁵ Ниг.: Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 213.

²¹⁶ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқук: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 186.

²¹⁷ Ниг.: Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 114.

оид ба ташкили ҳифзи муҳити зист ва истифодаи сарватҳои табиӣ, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст, вобаста медонад²¹⁸.

Э.С. Насриддинзода зикр менамояд, ки шаклҳои амаликуни функсияи давлат ин фаъолияти яксамтаи мақомоти давлат аст, ки тавассуташ функсияҳои он амалӣ мегарданد²¹⁹.

Аз таҳлилҳои болозикр маълум мегардад, ки дар умум шаклҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии амалишавии функсияи экологии давлат фарқ карда мешавад. Дар баробари ин, шаклҳои ишорагардидаи амалишавии функсияи экологии давлат аз ҳамдигар тафовут доранд, ки дар поён истода мегузарем. Дар такя ба ғояҳои назариявии эътирофгардида ба шакли ҳуқуқии амалишавии функсияи экологии давлат метавон фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ичрои ҳуқуқ ва ҳифзи ҳуқуқиро шомил намоем.

Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти давлатиест, ки дар кор карда баромадан ва қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки дар онҳо қоидаҳои рафтори одамон мустаҳкам карда шуда, он дар баровардани санадҳои меъёрий зоҳир мегардад ва дар натиҷа боиси бавучудоӣ, тағйирёбӣ ва ё бекоргардии санадҳои меъерии ҳуқуқӣ дар соҳаи экологӣ боис мегардад.

Ичрои ҳуқуқ (ҳуқуқиҷрокунӣ) фаъолияти давлатиест, ки бо шаклҳои гуногун ба монанди идоракуни давлатӣ, татбиқи ҳуқуқ, амалӣ намудани тадбирҳо баҳри ичрои меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода мейбад. Дар ҳамин маврид М.М. Соҳибзода таъкид менамояд, ки бо мақсади дуруст ба роҳ мондани таъиноти идоракуни ин соҳа (экологӣ) зарур аст, ки мақомоти салоҳиятдори давлатӣ дар ташкили фаъолияти худ принсипҳое, ки асоси фаъолияти идоракуниро ташкил мекунанд ва онҳоро қонунгузорӣ муқаррар намудааст, риоя намоянд²²⁰.

²¹⁸ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – С. 267.

²¹⁹ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 34.

²²⁰ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии

Ҳифзи ҳуқуқӣ (хуқуқмуҳофизаткуни экологӣ) фаъолияти давлатиест, ки асосан дар назорат аз болои риоя ва иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ-экологӣ, инчунин ба кор бурдани чораҳои маҷбуркунӣ нисбати вайронқунандагони он ифода меёбад. Мақсади асосии шакли ишорагардидаи амалишавии функсияи давлат ин таъмини риояи қонунгузории доҳили давлатӣ ва байналмилалии эътирофнамудаи давлат оид ба истифодаи самаранок, ҳифзномоӣ, барқарорсозии сарватҳои табиӣ ва дар ин замана ҳифзу риояи ҳуқуқу озодиҳои экологии инсону шаҳрвандро ташкил менамояд.

Дар баробари мавҷудияти шаклҳои ҳуқуқии амалишавии функсияи экологии давлат, ҳамчунин шаклҳои ташкилии амалишавии он истифода бурда мешаванд.

Дар ин замана Р.Ш. Шарофзода чунин мешуморад, ки шаклҳои ташкилии амалӣ намудани функсияҳои давлат намудҳои ҷудогонаи фаъолияти ташкилий, техникӣ, иттилоотӣ, ҳочагӣ мебошанд, ки амалӣ гаштани функсияҳои давлатро зимни истифода аз тадбирҳои ташкилий, воситаҳои техникӣ, иттилоотӣ, фаъолияти ҳочагӣ таъмин мекунанд.

Ҳамчунин олимӣ мазкур иброз менамояд, ки шаклҳои ташкилии амалӣ намудани функсияҳои давлат аз фаъолияти ташкилий-кадрӣ, фаъолияти ташкилий-ҳочагӣ, фаъолияти ташкилий-молиявӣ ва оморӣ, фаъолияти техникӣ-иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва фаъолияти шартномавӣ таркиб ёфтааст²²¹.

Э.С. Насридинзода ба шаклҳои ташкилии амалишавии функсияи давлат шаклҳои ташкилий-танзимӣ, ташкилий-ҳочагидорӣ, ташкилий-мағкуравиро вобаста мешуморад²²².

Дар заминай таҳқиқот ва омӯзиш роҷеъ ба шаклҳои ташкилии амалигардонии функсияи экологии давлат, чунин тарзҳои онро пешкаш намуданамон мумкин аст:

қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – С. 267.

²²¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 215.

²²² Ниг.: Насридинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 35.

- фаъолияти ташкилӣ-кадрии амалинамоии функсияи экологии давлат дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои заминавии расмӣ-хуқуқии дар санадҳои қонунгузорӣ муқарраргардидае мебошад, ки барои таъминоти пурраи кадрӣ баҳри амалинамоии ҳадаф ва мақсадҳои муқарраргардидаи хифзи муҳити зист равона гардидааст. Дар амал татбиқ намудани функсияи экологии давлат ва дар ин замина бевосита татбиқ намудани қонунгузории экологӣ аз ҳар ҷиҳат ба дониши касбӣ, маҳорат, қобилият, омодагии касбӣ ва истеъоди кадрҳои соҳаи мазкур вобастагии зич дорад;

- фаъолияти ташкилӣ-хочагии амалинамоии функсияи экологии давлат ин раванди таъминоти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи хифзи муҳити зист ва сохторҳои марбутаи он, ҳамчунин дигар ташкилотҳои буҷетӣ дар самти мазкур бо воситаҳои зарурии техникӣ, биноҳои маъмуриӣ, маводҳо барои пешбурди кор, таҷҳизотҳои дигари зарурӣ ва монанди инҳоро ташкил менамояд. Яке аз механизми воқеии амалигардии самаранок ва боҳадафи функсияи экологии давлат аз ҳар ҷониб ба фаъолияти ташкилӣ-хочагӣ вобастагии бевосита дорад;

- фаъолияти ташкилии молиявӣ, оморӣ, техникӣ ва иттилоотии амалинамоии функсияи экологии давлат фаъолияте мебошад, ки барои таъминоти маблағгузории самти фаъолияти идоракуни давлатии экологӣ, таъмин намудани шароит барои омоданамоии омори дақиқи иттилоот оид ба вазъи кунуни экологӣ, таъмини воситаҳои технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ, ташкили алоқа ва монанди инҳо равона гардидааст. Дар ҳақиқат таҷрибаи амалӣ сабит намудааст, ки истифодаи воситаҳои нави технологияи иттилоотӣ кафолати фаъолияти самараноки мақомоти давлатӣ маҳсуб мешавад.

Дар амалишавии функсияи экологии давлат нақш ва ҷойгоҳи усулҳои амалӣ намудани функсияи экологии давлат муҳим арзёбӣ карда мешавад. Аз ин хотир муҳаққиқон ва олимони соҳаи ҳуқуқшиносии ватанӣ Р.Ш. Шарофзода²²³, С. Ҳасанов²²⁴, Э.С. Насриддинзода²²⁵, Р.Ҷ. Ҷабборов²²⁶,

²²³ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: “Империал-гуруп”, 2014 – С. 216.

М.М. Сохибзода²²⁷, Д.К. Иброҳимзода²²⁸, С.Ш. Шарифзода²²⁹, Ш.Х. Ҳафizzода²³⁰ ва олимони хориҷӣ Л.П. Рассказов²³¹, Г.С. Праско²³², В.Д. Перевалов²³³, А.В. Евсеев²³⁴, Н.И. Матузов, А.В. Малко²³⁵, М.Н. Марченко²³⁶, А.В. Юрковского²³⁷, В.Я. Любашитс, А.Ю. Мордовцев, А.Ю. Мамичев²³⁸ бештар дар баробари шакл, усулҳоро дар ҷодаи амалишавии функсияи давлат ишора менамоянд.

Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода усулҳои амалӣ намудани функсияҳои давлат тарзу воситаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, ташкилий мебошанд, ки дар фаъолияти мақомоти давлатӣ зимни амалӣ гаштани функсияҳои даҳлдори давлат истифода мешаванд²³⁹.

²²⁴ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқук: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 173-186.

²²⁵ Ниг.: Насридинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқук (воситаи таълими). – Душанбе: «Мехрона-2017», 2019. – С. 31-35.

²²⁶ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 48-51.

²²⁷ Ниг.: Сохибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 584 с.; Сохибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 400 с.; Сохибов М.М., Қодиров М.А. Фарҳанг муҳтасари истилоҳоти ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: Промэспо, 2015. – 200 с.; Сохибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои экологии инсон ва ҳифзи муҳити зист дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар / Пози ҳуқуқи инсон чун дастоварди умунибашарӣ // Маводҳои конференсияи илмӣ-назарияӣ баҳшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи башар / Зери таҳрири н.и.ҳ., Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 112-117.

²²⁸ Ниг.: Ибрагимов Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д.К. Ибрагимов. – Душанбе, 2018. – С. 151-177.

²²⁹ Ниг.: Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи муосир: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 71-88.

²³⁰ Ниг.: Ҳафizzода Ш.Х. Функсияи ҳифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиқоли Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 52-68.

²³¹ Ниг.: Рассказов Л.П. Теория государства и права: углубленный курс: учебник. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2015. – С. 45-48.

²³² Ниг.: Працко Г.С. Теория государства и права: учебник / Г.С. Працко. – Москва : РИОР : ИНФРА-М, 2022. – С. 72-75.

²³³ Ниг.: Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник для бакалавров / В.Д. Перевалов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – С. 87-90.

²³⁴ Ниг.: Евсеев А.В., Лядов А.О., Петров И.В. Теория государства и права: учебное пособие. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. – С. 46-47.

²³⁵ Ниг.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. – М.: Издательство Юристъ, 2004. – С. 32-33.

²³⁶ Ниг.: Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – С. 336-342.

²³⁷ Ниг.: Теория государства и права: учебное пособие / Под ред. А.В. Юрковского. – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2016. – С. 126.

²³⁸ Ниг.: Любашич В.Я., Мордовцев А.Ю., Мамычев А.Ю. Теория государства и права. – М.: РИОР, ИНФРА-М, 2014. – 106-113.

²³⁹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқук: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – С. 216.

Ҳамчунин муаллифи мазкур таъкид менамояд, ки зимни амалий намудани функцияҳои давлат усулҳои зерин истифода мешаванд: ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ; андозбандии одилона; сиёсати молиявию буҷавӣ; қарздиҳии имтиёзном; маблағгузории давлатӣ; ҷалби сармояи ҳориҷӣ; ҳифзи истеъмолкунандагон; иҷозатдиҳӣ, манъкунӣ; амрдиҳӣ; маҷбурсозӣ²⁴⁰.

Э.С. Насридинзода зикр менамояд, ки усулҳои амалигардонии функцияи давлат ин тарзу усулҳое мебошанд, ки тавассуташон мақомоти давлат функцияи онро амалий мегардонанд²⁴¹.

С. Ҳасанов чунин таъкид менамоянд, ки усулҳои амалигардонии функцияҳои давлат чунин воситаҳое мебошанд, ки бо ёрии онҳо вазифаҳою функцияҳои давлат ҳал ва иҷро қарда мешаванд²⁴².

Дар амалигардонии функцияи экологии давлат нақши фазои танзимнамоии муносибатҳои экологӣ бисёр муассир буда, иҷроиши дақиқ ва мазмуну муҳтавои санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа низ аҳамияти қалонро доранд.

Дар фазои танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ нақши марказиро Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760 иҷро менамояд, ки механизмҳои асосии рушди муносибатҳо вобаста ба ҳифзи муҳити зистро ба таври расмӣ муқаррар ва мустаҳкам намудааст. Дар баробари ин, принципҳои асосии истифода ва ҳифзи муҳити зист ва мақсади сиёсати давлатӣ дар соҳаи экологӣ дар он инъикос гардидааст.

Масъалаи дигаре, ки рафти амалигардонии функцияи экологии давлатро ҳалалдор менамояд, ин ҳуқуқвайронкуниҳои экологӣ ба шумор мераванд. Оид ба ин раванд аз ҷониби Ҳукумати ҟТ ва сохторҳои марбутаи давлатӣ (яъне мақомоти соҳавии экологӣ) корҳои муайян ба анҷом расонида мешаванд. Албатта, барои боз ҳам самаранок ба роҳ

²⁴⁰ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 216.

²⁴¹ Ниг.: Насридинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – С. 35.

²⁴² Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – С. 188.

мондани фаъолияти мақомоти марбутаи давлатӣ таъсиррасонии назоратиро амалӣ кардан зарур мебошад, ки то чӣ андоза пурзӯр намудани фаъолияти мазкур ба сатҳи заرارрасонӣ ба муҳити табии атрофро нишон медиҳад²⁴³.

Вазифаҳои мақомоти дигар (яъне мақомотҳо ва идораҳои давлатии салоҳияти умумидошта) дар соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ бо татбиқи функции экологии давлат ва дар навбати аввал бо чунин шаклҳо, ба монанди танзими давлатӣ, банақшагирии стратегӣ ва амалиётӣ дар соҳаи идорақунии муҳити зист, инчунин ташкил ва амалисозии назорати экологӣ алоқаманданд.

Гуфтаҳои боло ба мо имкон медиҳад хулоса барорем, ки механизми муассири ташкилию ҳуқуқии функции экологии давлат ҳоло дар марҳилаи ташаккул буда, барои боз ҳам мукаммал гардонидани он ба мо зарур аст, ки ба ҳолатҳои мазкур эътибори ҷиддӣ зоҳир намоем:

- рушди минбаъдаи заминаи меъёрий, аз ҷумла ба низом даровардани қонунгузорӣ ва иваз кардани санадҳои кӯхна бо санадҳои муосир;
- ба таври равшану возех пешкаш намудани механизмҳои муосири такмил додани соҳторҳои соҳавӣ ва салоҳиятдори сатҳи ҷумхурияйӣ ва маҳаллӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист;
- дар асоси принсипи низомнок ва зинавӣ рушду инкишоф додани маърифати экологии аҳолӣ ва ба ҳамин васила амалигардонии сиёсати босуботи экологӣ дар фазои зеҳни тамоми қишири ҷомеа;
- ҷоннок намудани фаъолияти мақомоти давлатии назораткунандай соҳаи ҳифзи муҳити зист, алалхусус дар самти иҷроиши қонунгузории экологӣ (назорати прокурорӣ оид ба иҷроиши қонунгузории экологӣ);
- ташкил намудани ҳамоҳангии тамоми соҳтор ва мақомотҳои марбутаи давлатӣ оид ба амалигардонии функции экологии ҶТ дар асоси принсиби баробарии сиёсати сабз, ки яке аз равандҳои муосири гоявӣ ва сиёсӣ барои нигаҳдории ҳолати мұтадили муҳити атроф дар мамлакатҳои Аврупо инкишоф ёфта истодааст.

²⁴³ Ниг.: Петров В.В. Экологическое право России: учебник для вузов. – М., 1995.– С. 557.

Мақсади асосии сиёсати мазкур бо тарзу усулҳои мусоидат зеҳнӣ ва механизми идоракунӣ кам кардани таъсири манфии инсоният ба муҳити зист барои зиндагии шоистаи наслҳои ояндаи инсоният мебошад. Ичрои ин ва як қатор мақсадҳои дигар кори тамоми механизмҳои таъмини амнияти экологиро ба низом оварда, имкон медиҳад, ки иқтисоди ҶТ бо гузариш ба рушди устувор равона карда шавад ва барои баланд бардоштани самаранокии функсияи экологии давлат мусоидат намояд.

Мувофиқи назарияи илми ҳуқуқшиносӣ яке аз асосҳои баамалбарории функсияи экологии давлат ин татбиқи дурусти қонунгузории амалкунанда оид ба экспертиза, аудит ва мониторинги экологӣ ба шумор меравад, ки ҳолати мазкур ҳам дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ва ҳам ғояҳои илмии мавҷуда муқаррар ва муайян карда шудаанд. Дар асоси ин мо ба таври илман асоснок ва бо такя ба қонунгузории мавҷуда ин механизмҳои баамалбарорандай функсияи экологиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Экспертизаи экологӣ. Истилоҳи экспертиза аз калимаи лотинии «expertus» гирифта шуда маънояш «ботаҷриба» мебошад. «Зери мафхуми экспертиза таҳқиқи эксперт оид ба ҳалли ягон масъала дар соҳаи илм, техника ва санъат фаҳмида мешавад»²⁴⁴. Дар ҳуқуқи экологӣ эксперт бошад, шахси дорои донишҳои маҳсус ва таҷрибай кофии барои гузаронидани экспертизаи экологӣ зарур, ки бо тартиби муқаррарномуда аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи экспертизаи экологӣ барои гузаронидани экспертизаи давлатии экологӣ ҷалб карда мешавад ва (ё) шахсони мансабдори мақомоти давлатии барои гузаронидани экспертизаи давлатии экологӣ масъул аст, фаҳмида мешавад.

Экспертизаи экологӣ яке аз механизмҳои ҳуқуқии муҳим ва самаранок барои таъмини муҳити зисти солим мебошад. Дар шароити имрӯза барои муайян намудани таъсири имконпазири фаъолияти ба нақшагирифташавандай хочагидорӣ ва дигар намуди фаъолият ба муҳити зист, тағйири эҳтимолии муҳити зист, инчунин пешгӯй намудани

²⁴⁴ Ерофеев Б.В. Экологическое право России. – М., 1999. – С. 262.

вазъи ояндаи он ба мақсади қабули қарор оид ба имконпазир ё имконнопазир будани татбиқи қарорҳои лоиҳавӣ дар назар дошта мешавад²⁴⁵.

Қонуни асосие, ки бевосита масъалаи экспертизаи экологиро танзим мекунад, ин Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16 апрели соли 2012, №818²⁴⁶ мебошад. Пеш аз қонуни номбурда, Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 5 марта моли 2003 амал мекард ва бо инкишофи муносибатҳо ва норасоии танзими ҳукуқӣ дар ин соҳа зарурат ба қабули қонуни мазкур дар таҳрири нав ба миён омад. Аз ин маълум мешавад, ки қонунгузории ҶТ дар самти экспертизаи экологӣ таҷрибаи ҷандинсоларо дар бар мегирад ва бо мурури замон қонунгузории сифатан беҳтарро мавриди амал қарор додааст.

Мафҳуми экспертизаи экологӣ дар м. 1 Қонуни мазкур муқаррар шудааст. Экспертизаи экологӣ – муқаррар намудани мутобиқат ё номутобиқатии ҳуччати лоиҳавӣ ва дигар ҳуччатҳо ба талаботи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва истифодабарии оқилонаи захираҳои табиӣ, аз он ҷумла санадҳои меъёрии техниқӣ гузаронида мешавад²⁴⁷.

Мақсади экспертизаи экологӣ пешгири кардани ҳаргуна зараррасонии фаъолияти хочагидорӣ ба ҳифзи муҳити зист, саломатии инсон ва таъмини амнияти экологӣ мебошад²⁴⁸.

Тибқи назарияи ҳукуқи экологӣ нақши экспертизаи экологӣ дар арзёбии таъсиррасонӣ ба муҳити зист, таҳлили ҳолати муҳити зист, таъмини амнияти экологӣ ва нигоҳдории муҳити зисти солим нақши муҳим дорад ва яке аз механизмҳои татбиқи қонунгузории экологӣ мебошад. Экспертизаи экологӣ механизми муҳимми таъини истифодаи оқилона ва ҳифзи муҳити зист ба шумор меравад.

²⁴⁵ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право. – М.: Юристъ, 2005. – С. 236.

²⁴⁶ Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16 апрели соли 2012, №818 // АМО ҟТ. – 2012. – №818.

²⁴⁷ Қонуни ҟТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16 апрели соли 2012, №818 // АМО ҟТ. – 2012. – №818.

²⁴⁸ Ниг.: Дубовик О.В. Экологическое право. – М.: Издательство Проспект, 2009. – С. 315.

Ҳамчунин, экспертизаи экологӣ воситаи дастгирии тартиби ҳуқуқии экологӣ дар ҳуқуқҷодкунӣ, фаъолияти хочагидорӣ, идоракунӣ ва дигар фаъолият, таъмини ичро ва ҳифзи ҳуқуки ҳар як инсон ба муҳити зисти мусоид, сарчашмаи иттиллооти муҳимми экологӣ, воситаи исботкунӣ ҳангоми ҳалли баҳсҳо мебошад²⁴⁹.

Дар адабиёти илмӣ қайд мегардад, ки экспертизаи экологӣ ин муайян намудани мутобиқат ё номутобиқатии фаъолияти банақшагирифтаи хочагидорӣ ва дигар фаъолият ба талаботҳои экологӣ мебошад. Ин талаботҳои ҳифзи муҳити зист таъсиррасонии манфии химиявӣ, физикӣ, биологӣ ва таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ дар илм, аз ҷумла илм ва таҷрибаи экологӣ коркард карда мешавад. Ин талаботҳо мумкин аст, ки дар меъёрҳои техникӣ муқаррар карда шаванд. Инчунин, онҳо мумкин аст аз қонунҳои табиии рушди табиат маншаъ гиранд. Намудҳои дигар талаботҳои экологӣ онҳое мебошанд, ки дар қонунгузории амалкунандаи экологӣ муқаррар шудаанд.

Мақсадҳои экспертизаи экологӣ аз пешгирии оқибатҳои манфии имконпазири татбиқи объектҳои экспертиза ва таъсири номусоиди онҳо ба саломатии аҳолӣ, захираҳои табиӣ, муҳити зист, амнияти экологии чомеа, аз ҷумла бартарафкунии зарари онҳо зимни фаъолияти идоракунӣ, хочагидорӣ, сармоягузорӣ ва дигар фаъолият оид ба татбиқи объектҳои экспертиза, таъмини пешгӯиҳои экологӣ дар асоси ахборот оид ба ҳолат ва тағйироти имконпазири вазъи экологӣ дар натиҷаи ҷойгиронӣ ва инкишоф додани қувваҳои истеҳсолқунанда, ки ба саломатии аҳолӣ, захираҳои табиӣ, муҳити зист ва амнияти экологӣ таъсири манғӣ намерасонанд, иборат мебошад.

Мақсади экспертизаи экологӣ пешгирӣ кардани ҳар гуна зараррасонии фаъолияти хочагидорӣ ба ҳифзи муҳити зист, саломатии инсон ва таъмини амнияти экологӣ мебошад²⁵⁰.

²⁴⁹ Ниг.: Данилова Н.В. Экологическое право: учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2007. – С. 144.

²⁵⁰ Ниг.: Дубовик О.В. Экологическое право. – М.: Издательство Проспект, 2009. – С. 315.

Моҳияти гузаронидани экспертизаи экологӣ аз он иборат аст, ки маводҳое, ки аз тарафи фармоишгар ва ё таҳиягари ҳуччати лоиҳавӣ ва дигар ҳуччатҳо пешниҳод шудааст, ҳаматарафа омӯхта шуда, аз назари ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ таҳлил гардида, ҷиҳати амалий намудани фаъолияти банақшагирифташуда бо дарназардошти ичрои пешниҳодҳои ичроишашон ҳатмӣ хulosai илман асоснок дода мешавад.

Дар зери мағҳуми объекти экспертизаи экологӣ ҳуччатҳое фаҳмида мешавад, ки то пайдошавии фаъолияти истеҳсолӣ-ҳоҷагидорӣ, рекреатсионӣ ва ғ., ки ба муҳити зист ва саломатии инсон таъсири манфӣ мерасонанд, инчунин худи фаъолият ва маҳсулотҳое, ки истеҳсол карда мешаванд, объектҳои экспертизаи экологӣ ба ҳисоб мераванд²⁵¹.

Объекти экспертизаи давлатии экологӣ метавонад дигар лоиҳаҳои фаъолияти ҳоҷагидорӣ ва фаъолиятҳое бошанд, ки татбиқи онҳо ба муҳити зист таъсир мерасонад.

Субъектҳои экспертизаи давлатии экологӣ ин экспертҳои экспертизаи давлатии экологӣ (комиссияҳои эксперти); фармоишгарон; таҳиягарони ҳуччати лоиҳавӣ ва дигар ҳуччатҳо мебошанд. Тибқи қонунгузории ҶТ ва дар асоси шартномаи байни фармоишгар ва таҳиягари ҳуччати лоиҳавӣ ва дигар ҳуччатҳо ҳуқуқу уҳдадориҳои фармоишгар метавонанд ба зиммаи таҳиягари ҳуччати лоиҳавӣ ва дигар ҳуччатҳо вогузор карда шаванд.

Ба андешаи Р.Ҷ. Ҷабборов субъектҳои экспертизаи давлатии экологӣ аз се тараф баромад мекунанд: – тарафи таъинкунанда; – тарафи иҷроқунанда; – тарафи истифодабаранда²⁵².

Раванди экспертизаи экологӣ панҷ давраро дар бар мегирад: – таъин кардани экспертиза; – гирд овардан, таҳлил намудан ва баҳодиҳии маълумотҳо; – соҳтани хulosai пешакӣ ва шиносонидани хulosha ба аҳли чомеа (ба манфиатдорон); – пешниҳоди хulosha ва тасдиқи вай аз тарафи мақомоти ваколатдор; – ҳалли баҳсҳо²⁵³.

²⁵¹ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – С. 120.

²⁵² Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 119.

²⁵³ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 122.

Имрӯз дар қонунгузории ҶТ оид ба гузаронидани экспертизаи экологӣ ду навъи экспертизаи экологӣ муқаррар гардидааст: экспертизаи экологии давлатӣ ва экспертизаи экологии чамъиятӣ.

Тартиби гузоранидани экспертизаи экологии давлатӣ аз ҷониби экспертҳои экологӣ дар асоси аризаи фармоишгар ва ё таҳиягари ҳуҷҷати лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо бо замимаи маводҳои арзёбии таъсиррасонӣ ба муҳити зист гузаронида мешавад. Тарзҳои иҷрои экспертиза бо роҳҳои гирд овардан, таҳлил намудан ва шиносоӣ ба маводҳо, баҳо додан ва соҳтани хулосаи экспертизӣ, контрол барои иҷрои вай амалӣ карда мешавад.

Экспертизаи давлатии экологиро мақомоти маҳсуси ваколатдори давлатӣ дар соҳаи хифзи муҳити зист таъмин мекунад²⁵⁴.

Экспертизаи экологии чамъиятӣ бо ташаббуси иттиҳодияҳои чамъиятӣ ташкил карда мешавад ва аз тарафи сохторҳои ғайридавлатӣ гузаронида мешавад. Экспертизаи чамъиятии экологӣ пеш аз экспертизаи давлатии экологӣ ё бо он якҷоя гузаронида мешавад²⁵⁵. Хулосаҳои он аҳамияти тавсиявӣ доранд. Ҳангоми мувофиқат кардан ба талаботҳои экспертизаи давлатии экологӣ ҳусусияти ҳатмӣ пайдо мекунад.

Объектҳои экспертизаи давлатии экологӣ аз ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои зерин оид ба фаъолияти банақшагирифташавандай хоҷагидорӣ ва дигар намуди фаъолият иборат мебошанд.

Ҳама объектҳои экспертизаи давлатии экологӣ метавонанд объективи экспертизаи чамъиятии экологӣ бошанд, ба истиснои ҳуҷҷати лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки дорои маълумоти сирри давлатианд ва ё дастрасӣ ба онҳо тибқи қонунгузории ҶТ маҳдуд гардидааст.

Экспертизаи давлатии экологӣ аз экспертизаи чамъиятии экологӣ бо як қатор ҳусусиятҳо фарқ менамояд, аз ҷумла:

²⁵⁴ Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тартиби гузаронидаи экспертизаи давлатии экологӣ» аз 3 декабря соли 2012, №697. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаси муроҷиат: 17.02.2022).

²⁵⁵ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – С. 117.

–тафовут вобаста ба субъект. Субъекти экспертизаи давлатии экологӣ ин экспертҳои экспертизаи давлатии экологӣ (комиссияҳои экспертӣ), фармоишгарон, таҳиягарони ҳуҷати лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷатҳо мебошанд. Субъекти экспертизаи ҷамъиятии экологӣ бошад, шаҳрвандон – шахсоне, ки ба гузаронидани экспертизаи экологӣ манфиат доранд, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки соҳаи асосии фаъолияташон тибқи оинномаи онҳо ҳифзи муҳити зист мебошад ва дигар субъектоне, ки бо ташаббуси онҳо ҷалб карда мешаванд, маҳсуб меёбанд;

– тафовут вобаста ба объекти экспертиза. Объектҳои экспертизаи давлатии экологӣ аз ҳуҷатҳои лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷатҳои зерин оид ба фаъолияти банақшагирифташавандай ҳочагидорӣ ва дигар намуди фаъолият иборат мебошанд, ки метавонанд ба муҳити зист таъсири манғӣ расонанд. Объекти экспертизаи ҷамъиятии экологӣ ҳамаи он обьектҳое ба ҳисоб мераванд, ки объекти экспертизаи давлатии экологӣ мебошанд, ба истиснои ҳуҷати лоиҳавӣ ва дигар ҳуҷатҳое, ки дорон маълумоти сирри давлатианд ва ё дастрасӣ ба онҳо тибқи қонунгузории ҶТ маҳдуд гардидааст;

– тафовут вобаста ба тартиби гузаронидан. Экспертизаи давлатии экологӣ аз ҷониби экспертҳо гузаронида мешавад. Экспертизаи давлатии экологӣ аз ҷониби мутахассисони ваколатдори мақомоти экспертии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ гузаронида мешавад. Экспертизаи ҷамъиятии экологӣ бошад, бо шарти ба қайд гирифтани аризai ташкилкунандай экспертизаи ҷамъиятии экологӣ оид ба гузаронидани он аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дəҳот амалӣ карда мешавад. Ҳамчунин, экспертизаи ҷамъиятии экологӣ пеш аз экспертизаи давлатии экологӣ ё бо он якҷоя гузаронида мешавад;

– тафовут вобаста ба ҳусусияти хулосаи экспертиза. Ҳулосаи экспертизаи давлатии экологӣ ҳусусияти ҳатмӣ дорад ва талаботи он барои субъектони иҷрои он ҳатмӣ аст. Ҳулосаи экспертизаи ҷамъиятии

экологӣ хусусияти тавсиявӣ дошта, бояд ҳангоми гузаронидани экспертизаи давлатии экологӣ баррасӣ карда шавад.

Аудити экологӣ. Истилоҳи «аудит» аз қалимаи англисии «audit» гирифта шуда, маъни санчиш, тафтиши китобҳои муҳосибӣ, ҳуччатҳо ва ҳисбототҳоро дорад. Аудит санчише ба ҳисоб меравад, ки дар асоси шартнома бо дарҳости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобики стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисбдорӣ гузаронида мешавад.

Танзими ҳуқуқии аудити экологӣ дар асоси Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити экологӣ» аз 26 декабря соли 2011, № 785²⁵⁶, Тартиби таъини аудити экологии ҳатмӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 31 декабря соли 2014, № 789²⁵⁷ тасдиқ шудааст, ба амал бароварда мешавад. Дар маҷмӯъ, оид ба фаъолияти аудиторӣ дар кишвар, инчунин Қонуни ҶТ «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июля соли 2013, № 993²⁵⁸, Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» аз 21 июля соли 2010, № 631²⁵⁹ ва ғ., қабул гардидааст.

Аудити экологӣ яке аз намудҳои мустақили аудит ба ҳисоб меравад. Тибқи м. 1 Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити экологӣ» аудити экологӣ ин намуди фаъолият мебошад, ки таҳлили мувофиқати фаъолият ва ҳисботи субъекти фаъолияти хочагидорӣ ба қонунгузорӣ, ҳуччатҳои меъёрию методӣ, дастурӣ ва танзимқунандай соҳаи ҳифзи муҳити зист ва захираҳои табииро дар бар мегирад.

²⁵⁶ Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити экологӣ» аз 26 декабря соли 2011, №785 // АМО ҶТ. – 2011. – №818.

²⁵⁷ Қарори Ҳукумати ҶТ «Тартиби таъини аудити экологии ҳатмӣ» аз 31 декабря соли 2014, № 789 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 17.02.2022).

²⁵⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июля соли 2013, № 993 // АМО ҶТ. – 2013. – №7. – мод. 521; 2014. – №7. – к. 2. мод. 411; 2018. – №1 – мод. 33; 2014. – №1114; 2018. – №1503; 2021. – №1797.

²⁵⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» аз 21 июля соли 2010, № 631 // АМО ҶТ. – 2010. – №7. – мод. 563; 2016. – №1354; 2020. – №1747; 2022. – №1886.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ низ вобаста ба аудити экологӣ андешаҳои гуногун ҷой доранд, ки мавқеъ ва муҳиммияти онро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода, нисбати онҳо ғояҳои муайянро пешкаш намудаанд.

Муҳаққиқ И.Г. Инутин роҷеъ ба муҳиммияти аудити экологӣ дар таъмини ҳолати мӯтадили сарватҳои табиӣ ва умуман ҳифзи муҳити зист ишора намуда, дар як маврид таъкид менамояд, ки масоили мазкур дар фазои илми назарияи давлат ва ҳуқуқ низ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст²⁶⁰. Албатта ҳолати мазкур гувоҳӣ аз он медиҳад, ки аудити экологӣ на танҳо падидай ҳуқуқии соҳавӣ, балки умуминазариявӣ ба шумор рафта дар ҳифзи муҳити зист яке аз равандҳои амалии муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Ба андешаи Т.В. Петрова барои расидан ба мақсади ниҳоии аудити экологӣ зарур мебошад, ки тамоми механизимҳои мусоидаткунандаи меъёри-ҳуқуқӣ, ташкилий, молиявӣ, иқтисодӣ ва дигар воситаҳо бояд ба тариқи босамар ба амал бароварда шаванд²⁶¹.

А.М. Осавелюк чунин мешуморад, ки аудити экологӣ яке аз институтҳои муосир ва бунёдии муайянкунандаи сатҳи сифатии муҳити зист, муайянкунандаи сатҳи таъсиррасонӣ ба сарватҳои табиӣ ва ҳолати пардохтҳо вобаста ба заарҳои расонидашуда ба муҳити зист ба ҳисоб меравад²⁶².

Бояд аз мадди назар дур насозем, ки аудити экологӣ ба сифати яке аз василаҳои муҳимми баланд намудани масъулияти фаъолияти тиҷоратӣ барои расонидани таъсир ба ҳифзи муҳити зист баромад менамояд²⁶³.

Барои татбиқи ҳадафҳои давлатӣ дар самти аудити экологӣ зарур мебошад, ки қонунгузории соҳавии мукаммал қабул карда шуда, дар

²⁶⁰ Ниг.: Инутин И.Г. Правовые основы экологического аудита: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2008. – 22 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissertcat.com/content/pravovye-osnovy-ekologicheskogo-auditja> (санаси муроҷиат: 13.07.2022).

²⁶¹ Ниг.: Петрова Т.В. Правовые проблемы экологического аудита // Аграрное и земельное право. – 2007. – №3. – С. 122-125.

²⁶² Ниг.: Осавелюк А.М., Марьин Е.В. Связь финансово-правового и экологического аудита (исторические аспекты) // Вестник Московского университета МВД России. – 2012. – №7. – С. 19-24.

²⁶³ Ниг.: Супрунова Е.А. Экологический аудит: сущность и современное состояние // Наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей Международной научно-практической конференции. В 2 ч. Ч. 2. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020. – С. 39-42.

баробари он тамоми санадҳои меъёрии зерқонунии самти мазкур дар қонуни ягона ворид карда шаванд. Ҳолати мазкур бояд бо дарназардошти стандартҳои байналмилалии қабулнамудаи давлат вобаста ба аудити экологӣ амалӣ карда шавад²⁶⁴.

Аз таҳлили қонунгузорӣ ва ғояҳои илмӣ маълум мегардад, ки аудити экологӣ барои амалӣ гардидани функсияи экологии давлат ва механизмҳои мавҷудаи он, нақши муҳимро ишғол менамояд. Дар баробари ин, дар амалӣ гардидани падидаи мазкур дар баробари мавҷудияти механизмҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамчунин ғояҳои илмӣ низ барои ташаккул ва рушди он мақоми калидиро соҳиб мебошанд.

Мониторинги экологӣ. Мониторинг як низоми мушоҳидаи доимии падидаҳо ва равандҳо дар муҳити зист ва ҷомеа мебошад, ки натиҷаи он барои асоснок кардани қарорҳои идоракунӣ вобаста ба таъмини амнияти одамон ва обьектҳои иқтисодиёт хизмат менамояд²⁶⁵. Дар доираи мушоҳида арзёбӣ, назорат ва идоракунии ҳолати объект аз таъсири омилҳои муайян сурат мегирад²⁶⁶.

Яке аз самтҳои асосии таъмини ҳифзи муҳити зист ва таносубан дар ҳолати устувор нигоҳ доштани вазъи экологӣ, амалӣ гардонидани низоми доимоамалкунандай мушоҳида ва назорати унсурҳои табиӣ, экосистемаҳо, тамоми намуди фаъолияти инсон дар соҳаи саноату кишоварзӣ ва умуман истифодаи табиат мебошад. Аслан ин самт дар фаъолияти табиатшиносӣ ва муносибати инсон ба табиат ба ибораи «мониторинг» қабул гардидааст. Аз ҳамин сабаб ба роҳ мондани низоми мониторинги экологӣ дар ҳар як давлати ҷаҳон қисми таркибии амали инсон нисбат ба табиат мебошад²⁶⁷.

²⁶⁴ Ниг.: Алтыншин А.Г., Муртазина Р.Р. Правовое регулирование отношений в области экологического аудита в Российской Федерации // Вопросы российского и международного права. – 2018. – Т. 8. – №10а. – С. 76-83.; Фисун В.В. Экологический аудит в Российской Федерации: состояние правового регулирования и перспективы применения // Вопросы российского и международного права. – 2019. – Т. 9. – №1-1. – С. 113-118.

²⁶⁵ Ниг.: Мониторинг // Гражданская защита: Энциклопедия в 4-х томах. Т. II. (К-О) – М.: ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2015. – С. 35.

²⁶⁶ Ниг.: Корнеева Т.В. Толковый словарь по метрологии, измерительной технике и управлению качеством. Основные термины: около 7000 терминов. – М.: Рус. яз., 1990. – С. 39.

²⁶⁷ Ниг.: Салимов Т.О., Сафаров Н.М. Тоҷикистон дар масири муҳити зист (20 соли истиқололият). – Душанбе, 2011. – С. 81.

Истилоҳи «мониторинг» аввалин маротиба дар тавсияҳои Кумитаи илмӣ оид ба масъалаҳои муҳити зисти назди ЮНЕСКО дар соли 1971 пайдо шуда, минбаъд масъалаҳои мониторинги экологӣ дар Конференсияи СММ оид ба муҳити зист дар соли 1972 дар Стокголм муҳокима гардианд. Пешниҳодҳо оид ба мониторинги экологӣ соли 1972 пеш аз Конференсияи СММ аз ҷониби аъзои маҳсуси Кумитаи илмӣ оид ба масъалаҳои экологии Шӯрои байналмилалии иттифоқҳои илмӣ аз тарафи олимони амрикӣ Гилберт Вайт ва Томас Малон таҳия гардида, эълон шуда буданд. Таҳти мағҳуми мониторинг онҳо «мушоҳидаи системавӣ ба ҳолати муҳити зист, эҳтимолияти тағйирот дар алоқамандӣ бо фаъолияти антропогенӣ, назорати чунин тағйирёбӣ ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба идорақунии муҳити зист»-ро пешниҳод намуданд²⁶⁸.

Ба андешаи Р.Ф. Забиров мониторинги муҳити зист маҷмӯи низоми мушоҳидавӣ, баҳодиҳӣ ва пешгӯии тағйирёбии ҳолати биосфера ё ин ки унсурҳои алоҳида бо таъсири омилҳои антропогенӣ мебошад²⁶⁹.

Асосҳои ҳуқуқии мониторинги экологиро Қонуни ҶТ «Дар бораи мониторинги экологӣ» аз 25 марта соли 2011, №707²⁷⁰ ва Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба ташкил ва гузаронидани мониторинги экологӣ» аз 1 марта соли 2012, №104 муқаррар мекунанд.

Қонуни ҶТ «Дар бораи мониторинги экологӣ» асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини мониторинги экологиро дар ҶТ муайян менамояд ва муносибатҳои мақомоти ҳокимиюти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандонро дар ин соҳа ба танзим медарорад.

Мониторинги муҳити зист (мониторинги экологӣ) ин низоми дарозмуҳлати мушоҳидаи ҳолати муҳити зист, арзёбӣ ва пешгӯии

²⁶⁸ Ниг.: Снытко В.А., Собисевич А.В. Система экологического мониторинга в научном наследии академиков И.П. Герасимова и Ю.А. Израэля // Труды пятой международной научно практической конференции «Индикация состояния окружающей среды: теория, практика, образование», 30 ноября - 3 декабря 2017 года: сборник статей. – М., 2017. – С. 393-398.

²⁶⁹ Ниг.: Забиров Р.Ф. Экология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С. 472.

²⁷⁰ Қонуни ҶТ «Дар бораи мониторинги экологӣ» аз 25 марта соли 2011, № 707 // АМО ҶТ. – 2011. – №3. – мод. 174; 2014. – №1120.

тағайирёбии ҳолати он таҳти таъсири омилҳои табиӣ ва антропогенӣ ба ҳисоб меравад²⁷¹. Ҳалли вазифаҳои экологӣ, инчунин таҳлил ва пешгӯии ҳолати он бидуни коркарди низоми мушоҳидаи ҳолати муҳити зист имконнозазир аст.

Мафхуми расмии мониторинги экологӣ дар м. 1 Қонуни ҶТ «Дар бораи мониторинги экологӣ» муқаррар гардидааст, ки тибқи он мониторинги экологӣ маҷмӯи тадбирҳо оид ба гузаронидани мушоҳида, арзёбӣ, пешгӯии ҳолати ҷузъҳои алоҳидаи муҳити зист, маҷмааҳои худудҳои табиӣ, объектҳои табиӣ ва табиию антропогенӣ, омилҳои табиӣ ва антропогенини таъсир ба онҳо ва манбаъҳои ташаккулёбии онҳо дар асоси ҷенкунии нишондодҳои миқдорӣ ва сифатии ифлосшавии онҳо мебошад. Аз мафхуми зикршуда ду ҳусусияти асосии мониторинги экологиро метавон ҷудо намуд:

а) мониторинги экологӣ маҷмӯи тадбирҳо вобаста ба гузаронидани мушоҳида, арзёбӣ, пешгӯии ҳолати ҷузъҳои алоҳидаи муҳити зист, маҷмааҳои худудҳои табиӣ, объектҳои табиӣ ва табиию антропогенӣ, омилҳои табиӣ ва антропогенини таъсир ба онҳо ва манбаъҳои ташаккулёбии онҳо мебошад. Яъне мониторинги экологӣ мушоҳида, арзёбӣ, пешгӯии ҳолати объектҳои алоҳидаи табиӣ мебошад. Аз ҷумла, мониторинги экологӣ ба мушоҳида, арзёбӣ ва пешгӯии ҷузъҳои алоҳидаи муҳити зист равона карда мешавад.

Муҳити зист маҷмӯи ҷузъҳои табиат (ҳавои атмосфера, об, хок, қаъри замин, олами наботот ва ҳайвонот) ва ландшафт, ёдгориҳои табиӣ, таъриҳӣ, фарҳангӣ ва дигар объектҳои моддӣ мебошад, ки ба сифати ҳаёт, шароити фаъолият ва вазъи саломатии инсон ва (ё) амали мутақобилаи ин ҷузъҳо таъсир мерасонанд.

Ҳолати объектҳои табиӣ ва табиию антропогенӣ низ дар мониторинги экологӣ мавриди мушоҳида, арзёбӣ, пешгӯй қарор дода мешаванд. Объекти табиӣ ин низоми экологиии табиӣ, ландшафти табиӣ

²⁷¹ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. – 2-е изд., прераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – С. 206.

ва چузъхой таркибии онҳо аст, ки хусусиятҳои табиии худро нигоҳ доштаанд. Объекти табиии антропогенӣ бошад, ин объекти табиӣ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи фаъолияти хочагидорӣ ва дигар фаъолият тағиیر ёфтааст ва (ё) объекте, ки аз тарафи инсон соҳта шуда, дорои хусусияти объекти табиӣ мебошад ва аҳамияти рекреатсионӣ ва муҳофизатӣ дорад.

Ҳамзамон, мониторинги экологӣ омилҳои табиӣ ва антропогениро, ки ба муҳити зист таъсир мерасонанд мушоҳида, арзёбӣ ва пешгӯӣ менамояд. Таъсири антропогенӣ маҷмӯи таъсиррасонии мустаким ва ғайримустакими фаъолияти инсон ба муҳити зист мебошад.

б) мониторинги экологӣ манбаъҳои ташаккулёбии омилҳои таъсиррасонанда ба چузъхой алоҳидаи муҳити зист ва дигар объектои табииро дар асоси ченкунии нишондодҳои миқдорӣ ва сифатии ифлосшавии онҳо муайян менамояд. Яъне хусусияти мониторинги экологӣ маънои онро дорад, ки он манбаъҳои ташаккулёбии омилҳои ба ҳолати объектои табиӣ таъсиррасонандаро, муайян мекунад. Ифлосшавии муҳити зист дар натиҷаи фаъолияти хочагидорӣ ё дигар намуди фаъолияти инсон ба миқдори (концентратсияи) аз андозаи миёнай бисёрсолаи табиӣ зиёд (дар ҳудуди тағиирёбии интиҳоӣ) ба муҳити зист, овардан ё дар он пайдо шудани унсурҳои физикий, кимиёвӣ ва биологии аст, ки одатан ба он хос нестанд.

Мониторинги экологӣ дар маҷмӯ ё вобаста ба намудҳои алоҳидаи объектои табиӣ – замин, об, ҷангал, ҳавои атмосфера ва дигар мумкин аст, ки гузаронида шавад. Мониторинги экологӣ вобаста ба объект ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: а) мониторинги экологӣ дар ҳудудҳои дорои мақоми маҳсуси экологӣ; б) мониторинги экологӣ дар воҳидҳои марзию маъмурии пӯшида; в) мониторинги экологӣ дар объектои ҳарбӣ ва мудофиавӣ; г) мониторинги экологӣ ҳангоми огоҳнамоӣ ва рафъи ҳолатҳои фавқулодда; д) мониторинги экологии партовҳои хатарнок ва ғайра.

Бамеъёрдарории экологӣ. Дар баробари самтҳои бололозикр бояд тазаккур дод, ки дар амалигардонии функцияи экологии давлат нақши бамеъёрдарории экологӣ низ монанди дигар чорабинихои ташкилий-хукуқӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Ба меъёрдарории экологӣ яке аз воситаҳои муҳимми ҳифзи муҳити зист ба шумор меравад. Мавҷудияти ба меъёрдарории экологӣ бо он асоснок карда мешавад, ки пурра нест кардани таъсиррасонии манфии фаъолияти инсон ба муҳити зист ғайриимкон аст, аммо мумкин аст, ки таъсиррасонии заарноки манфиро маҳдуд намуд. Масъалаи зикршуда вазифаи ба меъёрдарории экологӣ маҳсуб мешавад²⁷².

Бамеъёрдарорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист яке аз роҳҳои батанзимдарории давлатии таъсиррасонии фаъолияти хочагидорӣ ва дигар намуди фаъолият ба муҳити зист мебошад²⁷³.

Тибқи м. 23 Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760²⁷⁴ бамеъёрдарории сифати муҳити зист бо мақсади муайян кардани ҳадди имконпазири меъёри аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи таъсир ба муҳити зист, ки бехатарии экологӣ ва ҳифзи саломатии аҳолӣ, ҳифзи ҳавои атмосфера, об, замин, олами набототу ҳайвонот, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои табииро кафолат медиҳад, анҷом дода мешавад.

Бо сабабҳои объективӣ, инсон дар раванди инкишофи худ ба ҳолати муҳити атроф таъсир мерасонад ва ин ногузир ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории он оварда мерасонад. Одатан, ин тағйиротҳо зуҳуроти манғӣ доранд - ҳавои атмосфера, об ва хок ифлос мешаванд, захираҳои зеризаминиӣ, майдонҳои ҷангал ва гуногуни намудҳо кам мешаванд.

²⁷² Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳукуқи экологии ҶТ: қисми умумӣ (китоби дарсӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 455.

²⁷³ Тафсири Қонуни ҟТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳукуқшиносӣ, профессор М.З. Раҳимзода. – Душанбе: «Империал-Групп», 2015. – С. 93.

²⁷⁴ Қонуни ҟТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760 // АМО ҟТ. – 2011. – №7-8. – мод. 614; 2014. – №11. – мод. 669; 2014. – №1160; 2017. – №1449; 2022. – №1879; 2022. – №1880.

Таърихи рушди бамеъёрдарории экологӣ аз охири асри XIX оғоз меёбад. Маҳз он вақт бори аввал пешниҳод карда шуд, ки стандартҳои баъзе моддаҳои захролудро дар асоси маълумот оид ба таъсири ҳадди ақаллии захрҳои саноатӣ таҳия кунанд. Баъдан, дар ибтидои асри XX, олимони Олмон ва Амрико рӯйхатҳои концентратсияи худудиро барои якчанд даҳҳо пайвастагиҳои маъмултарини саноатии химия таҳия карданд.

Дар ИЧШС, бори аввал дар ҷаҳон, концентратсияи ҳадди аксар иҷозатдодаи моддаҳои зарапар дар ҳавои минтақаи корӣ ба қонунгузории санитарӣ доҳил карда шуданд. Аз соли 1939 кор оид ба танзими санитарию эпидемиологӣ оғоз ёфт ва пас аз он, аввалин меъёрҳои концентратсияи ҳадди имконпазири моддаҳои зарапар барои оби нӯшокӣ тасдиқ карда шуданд²⁷⁵. То соли 1991 шумораи чунин стандартҳо барои объектҳои об барои мақсадҳои нӯшиданӣ ва фарҳангӣ ба 1925 адад расид. Стандартҳои концентратсияи ҳадди аксар иҷозатдодашудаи моддаҳои зарапар дар ҳавои атмосфера бори аввал соли 1951 барои 10 моддаи зарапар ҷорӣ карда шуда буданд, дар соли 1991 аллакай 479 адад буданд. Барои концентратсияи ҳадди имконпазири моддаҳои зарапар дар хок аз соли 1980 ҷорӣ карда шудааст²⁷⁶

Бояд дар назар дошт, ки аз як ҷиҳат механизми бамеъёрдарории экологии партофтани партовҳо ба системаи экологии мавҷуда ҳалал ворид намояд, аз дигар самт ин ба ихроҷи аз ҳадди муқарраршуда барзиёди сарватҳои табиӣ замина мегузорад. Барои он ки ҳарду раванди болозикр дар ҳолати аз ҳадди муқарраршуда баромадан ба табиат таъмири манфии худро расонида метавонанд.

Ба андешаи олими соҳа М.М. Бринчук: «Партовҳои ифлоскунандаи аз ҷониби корхонаҳо ё воситаҳои нақлиёт ба атмосфера партофташуда дар як вақт ба одамон ва ашёи дигар, алахусус наботот ва ҳайвонот

²⁷⁵ Ниг.: Протасов В.Ф., Молчанов А.В. Экология, здоровье и природопользование в России. – М.: Финансы и статистика, 1995. – С. 235.

²⁷⁶ Ниг.: Петров В.В. Экологическое право России: учебник. – М., Издательство БЕК, 1995. – С. 201.

таъсири зааровар мерасонанд. Ин ҳолат раванди танзими алоҳидаи сифати ҳавои атмосфераро дар робита бо манфиатҳои ҳифзи саломатии одамон ва олами набототу ҳайвонот маҳрум меқунад. Ҳадафҳои чунин танзим пурра тавассути ташкили меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки экологӣ барои сифати ҳавои атмосфера пурра ба даст оварда мешаванд»²⁷⁷.

Яке аз масъалаҳои мубрами бамеъёрдарории экологиро ин механизми татбиқи амалии ҳадафҳои он ташкил менамояд, ки бинобар сабабҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва ё норасогиҳои дигари зеҳнӣ дар ин ҷода амалӣ намегарданд²⁷⁸. Аз ҳамин нуқтаи назар раванди мубрамияти бамеъёрдарории экологӣ доиман чун тадбири экологии минбаъда боқӣ мемонад, ки инро мо аз татбиқи силсилавии амалишавии функсияи экологии давлат мушоҳида карда метавонем²⁷⁹.

Бамеъёрдарории сифати муҳити зист низоми меъёр ва стандартҳои сифати муҳити зист мебошад, ки бо тартиби пешбининамудаи қонунгузории ҶТ таҳия мешаванд. Бамеъёрдарории экологӣ раванди муайян кардани намудҳо, ҳаҷм, мазмуни таъсиррасонии заарнок ба муҳити зист дар маҷмӯъ ё дар алоҳидагӣ, ки имконияти зарар нарасонидан ба ҳаёт ва саломатии инсон ва дигар объектҳои ҳифзшавандаро фароҳам оварда, дар бар мегирад²⁸⁰.

Ҳамин тариқ аз омӯзиши масъалаи бамеъёрдарории экологӣ чунин мағҳуми онро метавонем пешкаш намоем: «Бамеъёрдарории экологӣ гуфта ҳамчун воситаи таъмини экологӣ-ҳуқуқии рушди устувор, нигоҳдории сарватҳои табиӣ барои наслҳои ояндаи инсоният, талаботи муқаррарнамуда ва иҷозатдодаи қонунгузорӣ оид ба истифодабарии сарватҳои табиӣ, воқеяти мавҷудияти ҳолати муҳити зист дар доираи

²⁷⁷ Ниг.: Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. - 4-е изд. – М.: «Эксмо», 2010. – С. 436.

²⁷⁸ Ниг.: Вершило Н.Д. Эколого-правовые основы устойчивого развития / Под ред. М.М. Бринчука. – М.: Формула права, 2008. – С. 130-131.

²⁷⁹ Ниг.: Петрова Т.В. Финансирование в сфере охраны окружающей среды: новые и традиционные подходы // Экологическое право. – 2010. – №6. – С. 29.

²⁸⁰ Ниг.: Дубовик О.Л. Экологическое право: элементарный курс. – М.: Юристъ, 2002. – С. 82-83.

меъёрҳои дохили давлатӣ ва байналмилалӣ, яъне таъмини муҳити солими зист мебошад».

Дар ҳақиқат ҳам яке аз мақсадҳои асосии амалишавии функцияи экологии давлат ин таъмини амнияти экологӣ ба ҳисоб меравад, ки ин ҳолатро мо дар муқарраротҳои қонунгузории амалкунандай экологӣ мушоҳида намуданамон мумкин аст. Дар тамоми талаботи қонунгузорӣ мақсад гузошта шудааст, ки талаботи ҳадди муқарраршуда оид ба истифодаи сарватҳои табиӣ бояд ба таври даҳлдор риоя гардида, ба ин васила барои барқарорсозиву нигахдории онҳо тадбирҳои муайян роҳандозӣ карда шаванд.

Дар баробари ин, дар ҶТ ба ғайр аз механизмҳои амалинамоии функцияи экологии давлат, ҳамчунин барои таъмини амнияти экологӣ ба таври самтнок Қонуни ҶТ «Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилий» аз 8 августи соли 2015, №1214²⁸¹ қабул карда шудааст, ки ваколат, салоҳият ва маҷмӯи чорабиниҳои пешбининамударо дар ин ҷода ба таври расмӣ муқаррар намудааст.

Мақсади Қонуни болозикр таъмин намудани пешгирии оқибатҳои манфии воситаи нақлиёти автомобилиро ба муҳити зист ташкил менамояд. Барои он ки яке аз обьектҳои асосие, ки барои ҳавои атмосферӣ ва умуман ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад ин воситаҳои нақлиёти автомобилий ба ҳисоб меравад. Яке аз василаи зарароварии он дуд ва ғализие мебошад, ки дар натиҷаи бакорандозии муҳаррик ва сӯхтани сӯзишвориҳо ба вучуд меоянд, ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи муҳакқиқ Ҷ.С. Велиева яке аз василаҳои мураккабгардии муносибатҳои экологӣ ин рушд кардани муносибатҳои ҷамъиятий ва зиёд гардидани товони инсониву талаботи он нисбат ба сарватҳои табиӣ мебошад. Ҳолати номусоиди муҳити зист, зарурати таъмини амнияти экологӣ андешидани ҷораҳои мувофиқи ҳуқуқӣ, ташкилий ва ғайраро талаб мекунанд. Таъсири омилҳои манфии иҷтимоӣ,

²⁸¹ Қонуни ҶТ «Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилий» аз 8 августи соли 2015, №1214 // АМО ҶТ. – 2015. –№1214.

иқтисодӣ, экологӣ ва ғайра ба бад шудани вазъи саломатии аҳолӣ оварда мерасонад, ки дар нишондиҳандаҳои демографӣ инъикоси худро меёбанд. Дар ҷаҳони имрӯза, аз 25 то 33% ҳамаи бемориҳои ба қайд гирифташуда, аз рӯи ҳисобҳои Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ, ба ифлосшавии муҳити атроф бевосита алоқаманданд, ки 2/3 ҳиссаи онро бемориҳои кӯдакона ташкил менамояд²⁸².

Ба андешаи мо ҳолати болозикр бисёр ташвишовар арзёбӣ карда мешавад, барои он ки ин ҷо на фақат сухан дар бораи ҳолати муҳити зист, балки дар бораи амнияти экологиву саломатии аҳолӣ меравад. Аз ҳамин нуқтаи назар, бояд дар мадди аввал сарчашмаҳои асосии бавуҷудояндаи ин гуна ҳолатҳоро муайян намуда, нисбат ба рафъи онҳо ҷораҳои даҳлдори соҳавӣ ва ҳуқуқӣ роҳандозӣ карда шаванд.

Дар як маврид муҳаққиқ В.Н. Кузмин чунин ибрози андеша менамояд, ки ҳоло башарият бо мушкилоти шадиди экологӣ рӯ ба рӯ шудааст, ки барои ин сатҳи инкишофу рушди нерӯи инсонӣ таъсири манфии аввалиндараҷаро мерасонад. Дар ин раванд, аҳамиятнокии функцияи давлат дар таъмини амнияти экологӣ бо он муайян карда мешавад, ки тавассути татбиқи механизмҳои ҳуқуқӣ давлат мушкилоти гуногуни мавҷударо мавриди ҳаллу фасл қарор медиҳад. Ҳамчунин, ифлосшавии муҳити зист бо партовҳои радиоактивӣ ва саноатӣ, кам шудани захираҳои ҷангал, муносибати бераҳмона дар истифодаи захираҳои табиӣ ва дигар оқибатҳои номатлуб воқеяти мавҷудияти муосири инсон мебошанд²⁸³.

Андешаи ишорагардида далели возех мебошад, ки дар ҳақиқат ҳам муаммои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ дар тамоми мамлакатҳои рӯи дунё мавҷуд мебошанд. Бинобар ин зарурат ба

²⁸² Ниг.: Велиева Д.С. Конституционно-правовые основы экологической безопасности в Российской Федерации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Саратов, 2011. – 51 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionno-pravovye-osnovy-ekologicheskoi-bezopasnosti-v-rossiiskoi-federatsii> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

²⁸³ Ниг.: Кузьмин В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Кузьмин Валерий Николаевич. – Москва, 2001. – 44 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/pravovye-formy-obespecheniya-ekologicheskoi-bezopasnosti> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

амал омадааст, ки на бо тарз ва воситаҳои расмӣ-ҳуқуқӣ, балки бо тамоми василаҳои мавҷуда ва манънагардида чорабиниҳои ояндабинона дар ин ҷода роҳандозӣ карда шавад.

Дар партави зикркардаҳои боло бояд тазаккур дод, ки амалияи фаъолияти ҳуқуқэҷодкуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин ҳуҷҷатҳои барномавӣ низ нақши меҳвариро дорост. Аз ин хотир амалишавии функсияи экологии давлат низ дар баробари доштани хислати илмӣ-назариявӣ ҷабҳаҳои амалиро низ ба ҳуд қасб намудааст. Аз ин рӯ, зарур шуморида мешвад, ки барои дақиқ, ҳадафмандона бо дарназардошти муайян намудани ҳолати қунуни, муаммо ва дурнамои самти амалишавии функсияи экологии давлат вақти он расидааст, ки «Стратегияи рушди функсияи экологии давлат» таҳия ва қабул карда шавад. Албатта ҳолати мазкур имкон медиҳад, ки роҳҳои нави такон додани амалинамоии қонунгузории амалқунанда, ҳадафҳои пешгузоштаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурнамои сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист муайян ва ба амал бароварда шаванд.

2.2. Экологикунони қонунгузорӣ ҳамчун механизми амалишавии функсияи экологии давлат

Яке аз маханизмҳои дигари амалишавии функсияи экологии давлатро экологикунони қонунгузорӣ ташкил менамояд, ки роҳандозӣ намудани ин раванд метавонад барои ҳаллу фасли муаммоҳои экологӣ-ҳуқуқӣ мусоидати амалий намояд.

Дар натиҷаи бӯхрони экологӣ ва мутаносибан ба вучуд омадани зарурати таъмини амнияти экологӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва қонунгузории доҳилидавлатӣ тамоюли нав ба вучуд омад, ки онро экологикунони соҳаҳои ҳуқуқ меноманд.

Яъне имрӯз дар таркиби қонунгузории экологӣ санадҳои меъёрии хуқуқии экологишуда ҷой доранд. Таҳти мағҳуми экологикунонии санадҳои меъёрии хуқуқӣ «ҷорӣ намудани» талаботи хуқуқии экологӣ дар мазмуни дигар санадҳои меъёрии хуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ин масъала маҳсусан дар амалишавии функцияи экологии давлат аҳамияти хосса дорад.

Д.А. Каримов қайд мекунад, ки дар илми хуқуқшиносии муосир яке аз масоили дикқатчалбкунандаро проблеммаҳои экологӣ ташкил менамояд, ки метавонанд ҷабҳаҳои назариявию методологиро дар ҳуд таҷассум намоянд, маҳз ба ин раванди илмӣ метавон мубрам гардидани экологикунонии қонунгузориро шомил намуд²⁸⁴.

Албатта мақсади меҳварии тамоюли экологикунонии қонунгузорӣ ин ба таври расмӣ-хуқуқӣ дар қонунгузории давлат ворид намудани ғояҳои созгори муайянкунандай арзишҳои экологӣ-хуқуқӣ мебошад.

Дар ин робита муҳаққиқ Э.Р. Шамсутдинов зикр менамояд, гарчанде ки масоили экологикунонии қонунгузорӣ барои таҷрибаи қонунгузорӣ муҳим бошад ҳам, аммо олимон нисбати он кам таваҷҷӯҳ кардаанд²⁸⁵.

Бояд тазаккур дод, ки экология ин ҷузъи чудонопазири ҳаёти инсоният ба шумор меравад, аз ин рӯ, муносибати байниҳамдигарии табиат ва одамон низ бояд бо ҳадафҳои рушд нигаронида шуда, дар ин робита самти танзими ин муносибатҳо низ бо ғояҳои беҳдошти экологӣ (экологикунонӣ) нигаронида шаванд ва бо ин васила бояд ин сарвати мавҷудаи табиӣ барои наслҳои ояндаи мо низ бояд таъмин гардонида шавад²⁸⁶.

²⁸⁴ Ниг.: Каримов Д.А. Методология права. (предмет, функции, проблемы философии права) / 2-е . изд. – М.: «Авантаж», 2001. – С. 65-80.

²⁸⁵ Ниг.: Шамсутдинов Э.Р. Теоретико-методологические проблемы экологизации Российского законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Мытищи, 2009. – 24 с. [Захираи электронӣ]. Манбай дастрасӣ: <https://refdb.ru/download/2347554.html> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

²⁸⁶ Ниг.: Шамсутдинов Э.Р. Теоретико-методологические проблемы экологизации Российского законодательства. автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Мытищи, 2009. – С. 18-19. [Захираи электронӣ]. Манбай дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/teoretiko-metodologicheskie-problemy-ekologizatsii-rossiiskogo-zakonodatelstva> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

Экологиунонӣ яке аз самтҳои муҳим барои ташаккули низоми қонунгузорӣ, ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ мебошад, ки мақсади меҳварии он ба як зинаи дигар бурдани муносибати инсоният нисбати табиат мебошад.

Дар бисёре аз таҳқиқотҳои илми ҳуқуқшиносӣ экологиунонӣ ҳамчун экологиунонии маҳз қонунгузорӣ баррасӣ карда мешавад²⁸⁷. Аз ҷумла экологиунонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ин ҷорӣ намудани талаботҳои экологӣ-ҳуқуқӣ дар мундариҷа ва моҳияти ҳуқуқии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад²⁸⁸. Экологиунонии қонунгузорӣ бошад, ин ворид намудани талаботҳои экологӣ ба қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ (гражданӣ, соҳибкорӣ, маъмурӣ, кишоварзӣ ва ғайра) мебошад²⁸⁹.

Дар баробари ин яке аз ҷузъҳои концептуалии сиёсати ҳуқуқии киварро «ташаккули заминай меъёрии ҳуқуқии арзёбии таъсиррасонӣ ба муҳити зист ва арзёбии стратегии экологӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳолӣ ва субъектҳои хочагидорӣ ба ҳифзи муҳити зист ва ҷорӣ намудани принципҳои «иқтисодиёти сабз»²⁹⁰, ташкил менамояд.

Экологиунонӣ ин усули ҳуқуқи экологӣ, ки ба ҳадафи мутобиқгардонии муносибат байни ҷомеа ва муҳити зист равонагашта мебошад²⁹¹. Экологиунонии қонунгузорӣ ин раванди рушдкунанда мебошад, ки ба такмили механизми ҳуқуқии истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист равона шудааст²⁹².

²⁸⁷ Ниг.: Бринчук М.М. Проблемы экологизации законодательства // Права человека и современное государственно-правовое развитие. – М.: Институт государства и права РАН, 2007. – С. 202-219.

²⁸⁸ Ниг.: Петров В.В. Экологическое право России: учебник. – М.: Бек, 1995. – С. 95.

²⁸⁹ Ниг.: Юридический энциклопедический словарь / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Норма, 2000. – С. 407.

²⁹⁰ Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феврали соли 2018, №100 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаяи муроҷиат: 28.10.2022).

²⁹¹ Ниг.: Экологическое право: учебник / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Юрайт, 2005. – С. 29.

²⁹² Ниг.: Бринчук М.М. Теоретические проблемы экологизации законодательства: развитие идей О.С. Колбасова о концепции экологического права // Экологическое право. – 2007. – №6. – С. 16-21.

Ба ақидаи баязе аз олимон истилоҳи экологиунонӣ барои илми ҳуқуқшиносӣ ғайрианъанавӣ мебошад²⁹³, яъне чунин истилоҳ бештар дар соҳаҳои иқтисодӣ ва ҳочагидорӣ мавриди истифода қарор дода мешавад²⁹⁴.

Роҷеъ ба экологиунонии қонунгузорӣ аз ҷониби олимон ва муҳаққиқони ҳуқуқшинос Р.Ҷ. Ҷабборов²⁹⁵, М.М. Соҳибзода²⁹⁶, А.К. Голиченков²⁹⁷, Т.И. Макарова²⁹⁸, М.Н. Титарева²⁹⁹, Е.Н. Абанина³⁰⁰ А.С. Тютюник³⁰¹ таҳқиқотҳои муайян анҷом дода шудааст, ки ҳолати мазкур аз муҳиммияти он барои расидан ба ҳадафҳои устувори экологӣ дарак медиҳад.

Ба андешаи Р.Ҷ. Ҷабборов экологиунонии қонунгузорӣ гуфта, раванди ифодаёбии талабҳои экологӣ дар қонуну санадҳои дигари ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки онҳо фаъолияти ҳочагӣ ва дигаре, ки ба муҳити табиии атроф таъсири негативӣ мерасонад ба низом медарорад³⁰².

Ҳамчунин муаллифи мазкур таъкид менамояд, ки экологиунонӣ ҳамчун фаъолият оид ба ҷорикуни талабҳои экологии ҳамаи самтҳои

²⁹³ Ниг.: Гумерова А.Р. Экологизация отраслей российского законодательства // Журнал российского права. – 2004. – №12. – С. 149–154.

²⁹⁴ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 16–21.

²⁹⁵ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 98–99.

²⁹⁶ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 39–41.

²⁹⁷ Ниг.: Актуальные теоретические проблемы правовой системы общества // Материалы Всероссийской научной конференции 16–17 декабря 2003. – Уфа, – 2004. – С. 151–158 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://all-sci.net/zemelnoe-pravo_732/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva.html (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

²⁹⁸ Ниг.: Макарова Т.И. Экологизация земельного законодательства в Республике Беларусь: состояние и проблемы совершенствования. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://naukarus.com/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva-v-respublike-belarus-sostoyanie-i-problemy-sovershenstvovaniya> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

²⁹⁹ Ниг.: Титарева М.Н. Регулирование процесса экологизации использования земельных ресурсов. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://kadastr.org/conf/2012/pub/prirresurs/regul-ekologizzu.htm> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

³⁰⁰ Ниг.: Абанина Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://naukarus.com/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva-v-respublike-belarus-sostoyanie-i-problemy-sovershenstvovaniya> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

³⁰¹ Ниг.: Тютюник А.С. Охрана земли в системе принципов земельного права: дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2017. – 211 с. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.igpran.ru/prepare/a.persons/TyutyunikAS_Dissertatsyya.pdf (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

³⁰² Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 98.

фаъолияти истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва майширо дар бар мегирад. Инро он заруриятҳои бартарии табиии инкишофёбӣ муайян мекунад, ки мо маҷбурем онҳоро дар фаъолияти ҳочагӣ риоя намоем. Бо камоли боварии пурра гуфтан зарур аст, ки ҳоло ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсонӣ, истеҳсолот, маданият, ахлоқ ва ғ., бояд ҳатман экологӣ карда шаванд³⁰³.

Талаботҳои мавҷудаи қонуниятиҳои табиат ва раванди ба меъёрҳои ҳуқуқӣ ворид намудани талаботҳои экологиро экологикунонии ҳуқуқ меноманд³⁰⁴.

Бояд тазаккур дод, ки ба сифати объекти экологикунонӣ санадҳои қонунгузорӣ баромад менамоянд, ки ба ин васила ба низоми таркибии онҳо талаботҳои экологӣ-ҳуқуқӣ талқин карда мешавад.

«Дар ин раванд сарфи назар аз қӯшишҳои ба соҳаи қонунгузорӣ ворид намудани ҷанбаҳои экологӣ баъзе ҳуҷҷатҳои барномавӣ дорои ягон нишондиҳанда ё ҳадафҳои қобили андозагирӣ намебошанд ва тайёр намудани санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, ки ба татбиқи принсипҳои иқтисоди «сабз»³⁰⁵, мусоидат менамоянд, бояд марҳилаи нави рушди худро гузашта бошанд, ки ҳолати мазкур яке аз мақсадҳои меҳварии экологикунонии қонунгузориро ташкил менамояд.

Дар ин радиф олимони дигар низ таъкид менамоянд, ки дар байни дигар равандҳои экологикунонии қонунгузорӣ аввалан бартарият бояд ба механизмҳои экологикуни қонунгузории соҳаҳои наздик ба монанди қонунгузории замин, манзил, гражданӣ, кишоварзӣ ва монанди инҳо дода шавад³⁰⁶.

³⁰³ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 98.

³⁰⁴ Ниг.: Тахватулина Н.К. Экологизация правового регулирования: Теоретико-правовое исследование. автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2006. – 23 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.dissertcat.com/content/ekologizatsiya-pravovogo-regulirovaniya-teoretiko-pravovoe-issledovanie> (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

³⁰⁵ Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, ки бо қарори Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми сентябрисоли 2022, №482 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 27.12.2022).

³⁰⁶ Ниг.: Волков Г.А. Принципы земельного права как важнейший элемент экологического-правового механизма (в развитие идей В.В. Петрова) // Экологическое право. – 2009. – №2/3, (Специальный выпуск). – С. 40-47.; Бажайкин А.Л. Нормы-принципы в законодательстве охране кружавющей среды и земельном законодательстве // Экологическое право. – 2013. – №1. – С. 6-10.

Албатта ба андешаи боло ишорагардидаи олимон розӣ шудан гайриимкон мебошад, барои он ки экологиунонии қонунгузорӣ ин масъалаи як соҳаи алоҳида набуда, балки ба тамоми фаъолияти инсоният ва хочагидорӣ вобастагии ногусастаниро дорад. Беҳуда нест, ки яке аз вазифаҳои услубии танзимсозии ҳуқуқи экологиро маҳз ба масъалаи экологиунонии қонунгузорӣ бахшидаанд ва исботи ин ҳолатро дар таҳқиқотҳои олимон Р.Ҷ. Ҷабборов³⁰⁷, М.М. Соҳибзода³⁰⁸ мушоҳида намуданамон мумкин аст.

Ба ҳама маълум аст, ки меъёрҳои ҳуқуқие, ки талабҳои экологиро вобаста ба фаъолияти хочагӣ муқаррар қардаанд, бевосита бо мавҷудияташон ба ин фаъолият таъсир намерасонанд. Онҳо ин таъсирро танҳо ба воситай муносибатҳои ҳуқуқӣ ичро мекунанд. Масалан, дар мавриди лоиҳакашии иншооту объектҳое, ки ба муҳити табиии атроф таъсир мерасонанд, лоиҳакашҳо он ҳуҷҷатҳоеро ба роҳбарӣ мегиранд, ки онҳоро мақомотҳои роҳбарикунандаи онҳо муқаррар қардаанд. Зарур аст, ки дар ин ҳуҷҷатҳо императивҳои экологӣ ифода шаванд ва лоиҳакаш мувофиқи ин императивҳои экологӣ рафтор кунад. Мақсади экологиунонии қонунгузорӣ ҳам аз ҳамин иборат мебошад³⁰⁹.

Ҳамчунин вобаста ба рушди раванди мазкур аз ҷониби баъзе олимон усулҳои экологиунонӣ низ пешниҳод гардидааст, ки дар ин ҷода муҳаққики ватаний М.М. Соҳибзода чунин усулҳоро пешниҳод намудааст: а) дар қонунгузории амалкунанда мустаҳкам намудани унсурҳои муҳимми иқтисодӣ ва экологии низоми экологии мамлакат, ки ба танзими ҳуқуқӣ ва таъмини он ҳангоми истифода ё ҳангоми таъсиррасонӣ ба он ниёз доранд; б) дар қонунгузории амалкунанда муқаррар намудани соҳтори ҳамон мақомот, ки танзими мушаҳхаси истифодабарии объектҳои табиӣ, назорати нигоҳдорӣ ва азnavистехолкуни низоми экологии мамлакатро ба амал мебароранд; в)

³⁰⁷ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 98.

³⁰⁸ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Сайдзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиноӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 22.

³⁰⁹ Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 98.

дар қонунгузории амалкунанда мустаҳкам намудани доираи истифодабарандагони экологӣ, инчунин шахсон (вокеӣ ва хуқуқӣ), ки ба функцияи ҳаёттаъминкунандагии худ ба низоми экологии (эконизоми) давлат таъсири ҳатмӣ мерасонанд; г) ба таври равшан муайян кардани истифодабарии экологӣ, муайян кардани қоидае, ки аз як тараф ба инобат гирифтани маҳсусияти объекти истифодабарии экологӣ, аз тарафи дигар – вазъи хуқуқии истифодабарандай экологӣ³¹⁰; д) муқаррар намудани ҷавобгарии хуқуқӣ барои вайрон кардани қоидаҳои истифодабарии экологӣ (дар қонун муқаррар намудани ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ, чиноятӣ, моддӣ ва маҳсус (маҳрум намудан аз истифодаи ин ё он объекти табиӣ, гирифтани объект ва гайраҳо)³¹¹.

Аз таҳлилҳои болозикр маълум мегардад, ки экологикунони қонунгузорӣ яке аз ҷузъҳои ҷудонопазири сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва қисмати алоҳидаи функцияи экологии давлатро ташкил менамояд.

Ба андешаи И.А. Игнатиева, дар раванди амалинамоии кодификатсияи қонунгузорӣ бояд талаботҳо вобаста ба экологикунонӣ ба таври ҳатмӣ ба инобат гирифта шаванд³¹².

Албатта ба назари мо низ, чунин андеша қобили дастгирӣ буда, метавонад барои мукаммал гардидан қонунгузории таҳияшаванда аз нуқтаи назари арзишҳои экологӣ-хуқуқӣ, заминаи воқеиро фароҳам оварад.

С.А. Кошев ҷунин зикр менамояд, ки рушди экологизатсияи қонунгузорӣ метавонад барои беҳтар шудани якчанд самтҳо, ки онҳо дар эътибори фазои илмӣ қарор доранд, таъсиргузор бошад:

³¹⁰ Ниг.: Сохибзода М.М. Хуқуки экологии Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, номзади илмҳои хуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 40-41.

³¹¹ Ниг.: Ерофеев Б.В. Экологическое право: учебник. – 3-е изд., доп. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2006. – С. 45.

³¹² Ниг.: Игнатьева И.А. Экологическое законодательство России: теория и практика систематизации. автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Москва, 2007. – 46 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/ekologicheskoe-zakonodatelstvo-rossii-teoriya-i-praktika-sistematisatsii> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

- таъмини амалишавии чуброни қисмати пардохтҳо оид ба истифодаи сарватҳои табӣ;
- такмили ҳавасмандгардонии иқтисодии истифодаи самараноки сарватҳои зеризаминӣ ва дар маҷмӯъ, ҳифзи муҳити зист;
- муқаррар намудани пардохтҳои меъёрий вобаста ба таъсиррасонии номатлуб нисбат ба муҳити зист;
- рушди шартномавии истифодаи сарватҳои зеризаминӣ³¹³ ва ғ.

Қобили зикр аст, ки масъалаи экологиунонӣ дар баробари зери таваҷҷӯҳи олимони ҳуқуқшиносӣ қарор гирифтанаш, ҳамчунин муҳаққиқони соҳаи иқтисодиётро низ ба худ ҷалб кардааст. Ба андешаи Д.Ю. Савон бояд қайд намуд, ки экологиунонии раванди истеҳсолот метавонад барои рушди бемайлони соҳаи иқтисодиёти аз нуқтаи назари экологӣ камзарар ва дар ин замина, зиёд гардидани фаъолияти сармоягузории соҳаи ҳифзи муҳити зист ва рушди он мусоидати бевосита намояд³¹⁴.

Экологиунонии қонунгузорӣ имконият фароҳам меоварад, ки меъёрҳои конститутсионӣ вобаста ба ҳифзи муҳити зист, таъсиррасонии меъёрии ҳукуқӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ (алалхусус, истеҳсолоти ба обьектҳои табиӣ вобастабуда ва вазнин), танзими таъсиррасонии ақалӣ нисбат ба табиат бо тадриҷ барои нафъи солимгардонии муносибати одамон ба табиат гардад³¹⁵.

Олими рус А.Я. Тахватулин дар таҳқиқоти илмии худ таъкид менамояд, ки экологизатсияи қонунгузорӣ яке аз қисматҳои муҳимми амалишавии функции экологии давлат ба шумор рафта, метавонад дар ҷорӣ гардидани ҳадафҳои қонунгузории миллӣ ва байналмилалии

³¹³ Ниг.: Кощеев С.А. Проблемы экологизации законодательства о плате при пользовании недрами и за негативное воздействие на окружающую среду. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2010, – 29 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/problemy-ekologizatsii-zakonodatelstva-o-plate-pri-polzovanii-nedrami-i-za-negativnoe-vozdei> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

³¹⁴ Ниг.: Савон Д.Ю. Экологизация производственной сферы: концепция, факторы, механизм. автореф. дис.... доктор. эконом. наук. – Ростов-на-Дону., 2007. – 45 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://economy-lib.com/ekologizatsiya-proizvodstvennoy-sfery-kontseptsiya-faktory-mehanizm> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

³¹⁵ Ниг.: Дюсенов Е.А. Актуальные вопросы экологизации законодательства // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2020. – №3(61). – С. 58-66.

экологі вобаста ба ҳифзи мұхити зист дар дигар қонунгузории таъсиррасонанда ба ин соҳа, мусоидати бевосита намояд³¹⁶.

Дар баробари ин, экологиунонни қонунгузорій асосан фарогири ду қисмат мебошад: а) ворид гардонидани талаботҳои экологі ба мөйрхой ҳуқуқі; б) ба вучуд овардани тағийиротҳо ба низоми қонунгузой рочеъ ба танзими муносибатҳои экологі ва ҳифзи мұхити зист ба маънои том³¹⁷.

Танзими муносибатҳо дар самти ҳифзи мұхити зист ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табииро бо мөйрхой соҳаҳои дигар экологиунонӣ меноманд. Экологиунонӣ яке аз самтҳои рушди қонунгузории давлат, беҳбудӣ ва инкишофи ҳуқуқи экологі мебошад³¹⁸.

Экологиунонни қонунгузорій дар натиҷаи самарок амалӣ шудан, метавонад боиси ба таври васеъ роҳандозӣ гардидан сиёсати миллӣ ва байналмилалии кунунӣ оид ба беҳдошти вазъи мұхити зист, қонунгузорій, муносибати инсоният (истифодабарандагони табиат ва сартватҳои он) таъсири бевоситаи худро расонад³¹⁹.

Дар муқоиса бо самтҳои анъанавии танзимнамоии экологій, аз қабили ҳифзи ҳавои атмосферій, об, партовҳои истехсолӣ ва истеъмолӣ, тарбия ва маърифати экологій, ҳамчунин самтҳои иловагии сиёсати минтақавиро ҳамчун як қисми раванди экологиунонни фазои истехсолӣ муайян кардан мумкин аст:

- мусоидат ба таҳия ва амалигардонии инноватсияи экологій;
- беҳтар намудани фазои сармоягузорій дар минтақаи муайян, аввалан аз ҳисоби паст намудани хавфҳои экологій;
- беҳтарсозии инфраструктураи экологии соҳаи саноат;

³¹⁶ Ниг.: Тахватулин А.Я. Экологизация правового регулирования (теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2006. – 28 с.

³¹⁷ Ниг.: Кузнецов Л.А. Проблемы экологизации экологического законодательства в переходный период // Материалы Межреспубликанской научной конференции «Проблемы совершенствования экологического законодательства и эффективность его реализации» (Москва, 19-20 ноября 1991 г.). – М., 1993. – С. 37-40.

³¹⁸ Ниг.: Куликова О.В., Попкова В.А. Основные направления природоресурсной политики россии в условиях перехода к устойчивому развитию // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2016. – №5(112). – С. 181-187.

³¹⁹ Ниг.: Игнатьева И.А. Систематизация экологического законодательства и экологизация иных отраслей российского законодательства // Экологическое право. – 2007. – №1. – С. 4-11.

— гузарыш ба соҳибкории ба низоми экологӣ мувофиқгардонидашуда;

— ташкили ҳамкориҳои мутақобилаи соҳторҳои идоракунии давлатӣ ва ташкилотҳои таҳқиқотии экологӣ дар доираи татбиқи лоиҳаҳо ва ташаббусҳои афзалиятноки экологӣ ва иқтисодӣ³²⁰.

Ҳолатҳои болозикр метавонад барои рушд кардани тамоми зинаҳои иқтисодиёти мамлакат маҳз дар заминай экологикунонии истеҳсолоти хурд, миёна ва бузург амалӣ гардонида шавад.

Т.С. Иванова зикр менамояд, ки экологикунонӣ метавонад ба ҷабҳаҳои танзим ва истифодабарии сарватҳои зеризамини низ татбиқ шавад. Барои аз қаъри замин берун овардани сарватҳои табиӣ ба монанди газ, нефт, ангишт ва ғ., ба мо зарурат пеш меояд, доир ба ин истеҳсолоти муайянро барои истихроҷи онҳо бояд равона намоем³²¹.

Ба андешаи муҳаққиқи соҳа Э.Р. Шамсутдинов барои амалӣ намудани механизми экологикунонии қонунгузорӣ нақши муҳимро омӯзиш ва таҳқиқи масоили мавҷудаи ҷодаи мазкур бозида, дар як маврид раванди экологикунонии қонунгузорӣ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ вобаста ба ҳифзи муҳити зист мусоидати бевосита намояд³²².

Ҳолати болозикр яке аз равандҳои муҳимми экологикунонии қонунгузории экологӣ, алалхусус дар самти танзими муносибатҳо вобаста ба истифода ва ҳифзи сарватҳои зеризамини мебошад. Экологикунонии фаъолияти хочагидорӣ бо субъектони зерин амалӣ карда мешавад:

1) бо ташаббуси худи субъектони фаъолияти хочагидорӣ:

³²⁰ Ниг.: Савон Д.Ю. Экологизация производственной сферы: концепция, факторы, механизм. автореф. дис.... доктор. эконом. наук. – Ростов-на-Дону., 2007. – 45 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://economy-lib.com/ekologizatsiya-proizvodstvennoy-sfery-kontseptsiya-faktory-mehanizm> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

³²¹ Ниг.: Иванова Т.С., Дезидери Ж.П. Экологизация законодательства о недрах: вызовы времени // Вестник Сургутского государственного университета. – 2021. – №3. – С. 93–99.

³²² Ниг.: Шамсутдинов Э.Р. Теоретико-методологические проблемы экологизации российского законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Мытищи, 2009. – 24 с.

- а) ташаккул додани истехсолот, ки ба чорикунии технологияхое, ки барои нигоҳдории сарватҳои табиӣ ба ҳолати мӯтадил равона гардидаанд, инчунин таҷиди низоми идоракуни партовҳои гуногуни ба онҳо тааллуқдошта дар истехсолоти саноатӣ;
- б) чорикуни технологияҳои нав оид ба нигоҳдории партовҳо ва тақрористехсолии партовҳо.

2) аз ҷониби давлат дар шаҳсияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ваколатдори давлатӣ:

- а) қарорҳо дар фаъолияти идоракунӣ (ташкил ва баамалбарории экспертизаи давлатии экологӣ; ташкил ва инкишоф додани низоми маърифати экологӣ, ташаккул додани маданияти экологӣ);
- б) ҷорабинихои ҳуқуқӣ (муқаррар намудани талаботҳо вобаста ба ҳифзи муҳити зист, таҳия ва тасдиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба ҳарчи бештар кам кардани зарари бинову ишоотҳо нисбат ба муҳити зист, технологияҳои беҳтари ба беҳатарии экологии ҷаҳонӣ ҷавобгӯй; зина ба зина кам кардани дараҷаи таъсир ба муҳити зист аз тамоми манбаъҳои антропогенӣ)³²³.

Дар такя ба гояҳои илмии соҳавӣ оид ба экологикунонии қонунгузорӣ метавон ҷунин мағҳуми онро пешкаш намуд: «экологикунонии қонунгузорӣ» гуфта, раванди ифодаёбии мақсади қонунгузории экологӣ, моҳияти аслии ҳадафҳои ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегии ба ҳифзи муҳити зист вобастабуда, доктринаҳои мавҷуда дар қонуну дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие фахмида мешавад, ки мақсади асосии он мукаммал намудани низоми қонунгузории мавҷуда вобаста ба талаботҳои экологӣ бо ҳадафи таъмини расмии ҳолати мӯтадили ҳифзи муҳити зист барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсоният мебошад».

Экологикунонии қонунгузорӣ гуфта, раванди ифодаёбии талаботҳои экологӣ дар қонуну санадҳои дигари ҳуқуқие фахмида

³²³ Ниг.: Абанина Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития. Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2018. – №3(122). – С. 201–207.

мешавад, ки онҳо фаъолияти хочагӣ ва дигаре, ки ба муҳити табиии атроф таъсири негативӣ мерасонад, ба низом медарорад.

Экологиунонӣ ҳамчун фаъолият оид ба ҷорикуни талабҳои экология ҳамаи самтҳои фаъолияти истеҳсолӣ, ҷамъиятий ва майширо дар бар мегирад. Инро он заруриятҳои бартарии табиии инкишофёбӣ муайян мекунад, ки мо маҷбурем онҳоро дар фаъолияти хочагӣ риоя намоем. Бо камоли боварии пурра гуфтан зарур аст, ки ҳоло ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсонӣ, истеҳсолот, маданият, ахлоқ ва ғ., бояд ҳатман экологӣ карда шаванд.

Дар Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» ҷораҳои гуногун, аз ҷумла сабукии андозсупорӣ дар фаъолияти табиатмуҳофизаткунӣ низ муқаррар шудааст. Вале ин қоида ҳуд аз ҳуд бе дарҷкуни вай дар ҚА ҟТ амалий намешавад. Якчанд меъёрҳои ҳуқуқии ин қонунгузориро, ки экологиунонии ин қонунгузорӣ аст, нишон додан мумкин аст. Қонунгузории андоз, аз анҷомҳои корхона он объектҳое, ки барои муҳофизати табиат ва бехатарии сӯхтор истифода бурда мешаванд, аз супоридани андоз озод қунад ва ё аз даромади корхонаҳо он маблағҳои ба фондҳои экологӣ гузаронида мешаванд, аз андоз озод карда шавад, ки ин экологиунонии қонунгузорӣ мебошад.

Экологиунонӣ бо шаклҳои санадҳои ҳуқуқӣ ва ё ҳуҷҷатҳои меъёрие, ки қоидаву меъёрҳои техникӣ, техникию иқтисодӣ ва ғайраро дар бар мегиранд ҳамин тавр таъмин карда мешавад. Ба ҷумлаи онҳо меъёрҳои санитарӣ, соҳтмонӣ, технологӣ, шаҳрсозӣ ва ғ., ки мақомотҳои ваколатдор тасдиқ мекунанд, дохил мешаванд. Онҳо пайвасткунандай меъёрҳои ҳуқуқии муҳофизати табиат ба фаъолияти истеҳсолӣ оид ба амаликуни нишондодҳои экологӣ мебошанд.

Экологиунонии қонунгузорӣ бо ду метод гузаронида мешавад. Методи аввал бо истифодабарии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва методи дуюм бошад, мансуб ба соҳтани ин меъёрҳои ҳуқуқӣ тааллук дорад. Ҳусусияти методи аввал иборат аз он аст, ки бо истифодаи меъёри ҳуқуқӣ ин ё он меъёри ҳуқуқи экологӣ нашуда, балки муносибати ҳуқуқие, ки дар

раванди амалишавии ин меъёри ҳукуқи экологӣ ба вучуд меояд, экологӣ карда мешавад. Мисоли ин қоидай КГ ҶТ, ки уҳдадории баргардонии зиёнро муқаррар кардааст, шуда метавонад.

Гарчанде мазмуни ин қоида оид ба муҳити табиати атроф ҳеч чизе нагуфтааст, vale он қоидай умумие, ки ба вай зараррасон уҳдадор аст, ки зарари расондаро, агар исбот карда натавонад, ки бо айби вай нашудааст, баргардонад. Дар ин асос, дар он ҳолатҳое, ки агар дар натиҷаи ҳукуқвайронкунии экологӣ, табиат зарар бинад, он бояд баргардонида шавад.

Моҳияти методи экологикунонии қонунгузории экологӣ дар он аст, ки қоидаҳои ҳукуқ ва дастурҳои технологӣ-иқтисодӣ таъмини муҳофизати табиӣ дар қонунгузорӣ дарҷ гардад. Ин методи асосии экологикунонии қонунгузорӣ мебошад. Объекти таъсиррасонии чунин экологикунонии соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ, дар навбати аввал қонунгузорие, ки фаъолияти хочагиро ба низом медароронд, қонунгузории маъмурӣ, чиноятӣ ва ғ., ҳисоб мешаванд.

Ба андешаи муҳаққиқон З.В. Галазова ва А.В. Шаропатова дар шароити боло рафтани хатарҳои сершумор ба табиат ва мавҷудоти зинда таъмин намудани амнияти экологӣ ва нигоҳдории мӯтадили вазъи экологии сайёра то рафт мураккаб ва душвор шуда истодааст. Дар чунин раванд боис ба қайд аст, ки маҳз дар фазои илмӣ ва сиёсати идоракуни экологӣ пайдо гардидани равандҳои иқтисоди сабз ва экологикунӣ метавонад барои ояндаи неки олами ҳифзи муҳити зист таъсиргузории мусбии худро таъмин намояд³²⁴.

Дар ҳолати болозикр метавон механизмҳои ҷудогонаи функционалии давлатро нисбат ба ҷоннок намудани ғояҳои иқтисоди сабз ва дар баробари ин экологикунонии қонунгузорӣ талқин ва роҳандозӣ намуд. Дар маҷмӯъ, ҳолатҳои ишогардида метавонад барои

³²⁴ Ниг.: Галазова З.В., Шаропатова А.В. Проблемы реализации политики государства в области экологической безопасности и организации ответственного производства и потребления // Вестник Владикавказского научного центра. Том 21. – 2021. – №4. – С. 80–83. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://vestnik-vnc.ru/Portals/141/2021-4/2021-4-12.pdf> (санаси муроҷиат: 20.06.2022).

амалишавии тамоми сатҳҳои функцияи экологии давлат мусоидати воқеӣ намояд.

Ба андешаи Н.В. Медяник яке аз воситаҳои муҳимтарини ҳифзи муҳити зист ва истифодаи сарватҳои табиӣ ва рушди иқтисодиёти ба равандҳои рушди экологӣ созгор, ин экологикунонии хочагидорӣ ва фаъолияти ба он вобаста мебошад. Дар ин замана пешниҳод менамояд, ки экологикунонии иқтисодиёт ва алалхусус фаъолияти хочагидории хурду бузург метавонад ба мақсади марказии фазои талаботҳои экологӣ созгор бошад³²⁵.

Талабҳои муайянкунандай экологии, ки бояд асос барои экологикунонӣ шаванд, дар Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760 нишон дода шудааст. Зарур аст, ки ин талабҳо дар мавриди муқаррар намудани қоидаҳои андозаҳои ҷойгиркунӣ, лоиҳакашӣ, соҳтмонӣ, истифодабарӣ аз тарафи иҷроқунандагон бояд ба роҳбарӣ гирифта шаванд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар муқаррар намудани талаботҳои экологӣ ва экологикунонии қонунгузорӣ бояд ҳолати мусоиде муҳайё карда шавад, ки бо таъмини мавҷудияти вай муносибати хуби илман асосноки қонеъгардонии эҳтиёҷотҳои иқтисодӣ ва экологӣ ба амал бароварда шавад. Дар доираи таҳлилҳо мо метавонем чунин маҳсусиятҳои экологикунонии қонунгузориро зикр намоем:

- экологикунонии қонунгузорӣ раванди мураккаби илмӣ мебошад, ки барои дар амал татбиқ намудани он ҳамоҳангии соҳаҳои экология ва ҳуқуқи экологӣ, ҳамчунин дар самти амалигардонии он ҳамоҳангии соҳторҳои ҳуқуқэҷодкунанда ва мақомоти ваколатдор зарур мебошад;

- экологикунонии қонунгузорӣ ин раванди мустақили илми ҳуқуқшиносӣ мебошад, ки мақсади асосии он ҷорӣ намудани арзишҳои экологӣ ба муқарраротҳои даҳлдори санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифз, истифодаи самаранок ва барқарорсозии сарвати табиии

³²⁵ Ниг.: Медяник Н.В. Управление экологизацией развития природохозяйственной системы: императивы, концепция, инструменты, модели, оценки: дис. ... д-ра эконом. наук. – Санкт-Петербург, 2020. – 449 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://unecon.ru/sites/default/files/dissmedyanikpdf.pdf>. (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

мавчуда, барои таъминоти наслҳои минбаъдаи инсоният бо ин неъматҳои табиӣ мебошад;

– экологиунонии қонунгузорӣ ягона воситае мебошад, ки имконияти васеъро барои аз байн бурдани зарапҳои дар оянда расонидашаванда ба табиат бинобар сабаби ноқисии қонунгузории амалкунанда, пешгирий менамояд;

– экологиунонии қонунгузорӣ метавонад боиси рушди низоми қонунгузории амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гардида, барои мукаммал гардонидани онҳо ва аз байн бурдани муҳолифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (байни қонунгузории соҳаи экологӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба мақсад ва таъинот) мусоидат намояд;

– экологиунони қонунгузорӣ метавонад самараранок амалий гардонида шавад, агар ба таври соҳавӣ ва самтнок дар амал татбиқ карда шаванд (масалан, экологиунонии қонунгузории замин, фаъолияти соҳибкорӣ ва р.);

– дар раванди экологиунонии қонунгузорӣ нақши субъектони ташаббуси қонунгузорӣ бисёр муҳим буда, дар баробари ин барои татбиқи самараноки ин раванд бояд доктринаҳои мавҷудаи самти мазкурро бояд дар ҷараён гузошт, то самараи ояндабинонаро дар ҷодаи мазкур ба даст овард;

– бо дарназардошти мусоидати бесобиқаи экологиунонии қонунгузорӣ нисбат ба идоракунӣ, танзим ва ҳифзи арзишҳои экологӣ ва умумиинсонӣ, метавон ин ҷараёнро ба сифати механизми мустақил ва самараноки ояндабинонаи амалишавии функцияи давлат эътироф намуд.

2.3. Нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар амалишавии функцияи экологии давлат

Дар ҳақиқат ҶТ ҳамчун қисми чудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ аз оқибатҳои экологии дар сайёра бавучудоянда барканор набуда, дар моддаи 11 Конститутсия эълон менамояд, ки «Тоҷикистон вобаста ба

манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад, аз онҳо барояд, бо кишварҳои хориҷӣ робита намояд»³²⁶.

Ҳифзи муҳити зист яке аз масъалаҳои умдаи инсоният мебошад, ки фақат бо қӯшиши якҷояи давлатҳо ҳал шуда метавонад. Он ҳамкории байналмилалӣ ва фаъолияти муштараки давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалиро дар сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва универсалӣ талаб менамояд³²⁷. Барои он ки дар ҷаҳони имрӯза масъалаи ҳифз ва истифодаи дурусти объектҳои табиӣ бисёр масъалаи мушкил ва ҳалталаб мебошад³²⁸.

Бо такя ба сиёсати «дарҳои кушода» давлати мо равиши хоси дипломатияи худро дарёфт намуда, имрӯз дар ҳалли масоили минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фаъолона иштирок менамояд ва дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси як кишвари хостгори таъмину таҳқими сулҳу суботи сарtosарӣ шинохта шудааст. Ҳамин буд, ки дар оғози соли 2016 бо ташабbusi Дабири кулли СММ ва Президенти Бонки Ҷаҳонӣ бо иштироки роҳбарони даҳ кишвари узви СММ, аз ҷумла ҶТ, Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об таъсис ёфта, ба фаъолият шурӯъ кард.

Ҳамзамон, бо мақсади идомаи талошҳои байналмилалӣ дар ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба обу беҳдошт, мо таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба ташабbusi нав – эълон кардани Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» ҷалб намудем. Боиси хушнудист, ки ин иқдоми тозаи Тоҷикистон, ки дар Форуми 7-уми умумиҷаҳонии об моҳи апрели соли 2015 дар шаҳри Тэгуи Ҷумҳурии Корея муаррифӣ гардид, мавриди дастгирии рӯзафзун қарор дорад.

³²⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағиyrу ilovaҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июня соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.

³²⁷ Ниг.: Қодиров М.А. Нақши ҳуқуқи байналмилалии экологӣ дар замони муосир // Механизмҳои муосири ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд: масъалаҳо ва дурнамои он (маводи конференсия). – Ҳуҷанд: «Дабир», 2019. – С. 26

³²⁸ Ниг.: Қодиров М.А. Моҳияти ҳуқуқии функцияи экологии давлат // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-методӣ таҳти унвони «Масоили мубрами илми ҳуқуқшиносии муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо: назария ва амалия» 29-30 ноябрь соли 2018. – Ҳуҷанд: «Ношир», 2019. – С. 329.

Мутобиқи қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018–2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон мешавад, ки он аз 22-юми марта соли 2018 шурӯъ шуда, 22-юми марта соли 2028 ба анҷом мерасад³²⁹.

Аз ҳолати болозикр маълум мегардад, ки ҶТ яке аз ташаббускори марказӣ дар амалинамоии ҳадафҳои некбинонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти ҳифзи об ҳамчун сарчашмаи ҳаёти инсоният ва бо ин васила таъмини амнияти экологии сатҳи ҷаҳонӣ мебошад.

Дар ҳақиқат ҳам имрӯзҳо яке аз муаммои бисёр ҳам айни замонии фазои муносибатҳои экологии сатҳи ҷаҳониро масъалаи иқлими ва гармшавии тоқатфарсои он ташкил менамояд. Дар баробари ин, гармшавии иқлими метавонад боиси ҳатарҳои силсилаи ба монанди зиёд гардидани сатҳи об, обшавии пиряҳҳои азим ва ба ҳамин васила хушксолӣ гардад.

Дар ҳамин маврид Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 3 марта соли 2021 дар мулоқоти якуми «Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлими дар сигаи видеоконференсия», чунин ибрози андеша карданд: «Мусаллам аст, ки тағйирёбии иқлими, пеш аз ҳама, аз ҳисоби таъсиррасонӣ ба захираҳои об ба ҳаёти ҳаррӯзаи мо дигаргунӣ ворид менамояд. Аз дидгоҳи мо яке аз нишондиҳандаҳои асосии раванди мазкур ин обшавии босуръати пиряҳҳо дар натиҷаи гармшавии иқлими мебошад. Мутаассифона, имрӯзҳо мо босуръат об шудани яҳро дар Арктика, Антарктида ва Гренландия мушоҳида менамоем.

Ҳамчунин, тағйироти ҷиддӣ дар пиряҳҳои воқеъ дар хушкӣ низ ба амал омада истодаанд»³³⁰.

Дар баробари ин, оид ба масъалаи пиряҳҳо ва аҳамияти онҳо дар ҳаёти инсоният ва муҳити зист, чунин андешаро иброз намуданд:

³²⁹ Ниг.: Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои Истиқлол. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018. – С. 418-419.

³³⁰ Суҳанронии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 03.03.2021 сол дар мулоқоти якуми «Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлими дар сигаи видеоконференсия» // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/25170> (санаи муроҷиат: 20.06.2022).

«Пиряхҳо захираи асосии оби соф мебошанд. Обшавии босуръати онҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки бо афзоиши аҳолӣ ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои бағоят манғӣ оварда расонад»³³¹.

А. Д. Фафурзода вобаста ба муҳимияти ҳолати болозикр чунин ибрози андеша менамоянд, ки мушкилоти марбут ба истифодаи захираҳои обӣ дар маҷмуъ ба масоили ҳифзи пиряхҳо – сарчашмаи асосии обҳо дар мамлакат ва минтаقا пайвастӣ бевосита доранд. Аз ин рӯ, айни замон масъалаи ҳифзи пиряхҳо низ ҳамчун мушкилоти ҷадид рӯи кор омадааст. Мусаллам аст, ки пиряхҳо сарчашмаи асосии оби ошомидани ва ширин мебошанд, вале мутаассифона, тағйирёбии иқлими сайёра барои ҳифзи пиряхҳо монеа эҷод меқунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мазкур солҳост, ки таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд ва Ҳукумати мамлакат баҳри андешидани ҷораҳои зарурӣ дар ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар ҳамкорӣ бо созмону ташкилотҳои умумиҷаҳонӣ қӯшишҳои зиёде ба ҳарҷ дода истодааст³³².

Дар ҳақиқат агар нисбат ба проблемаҳои мазкур ҷораҳои даҳлдори доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ роҳандозӣ карда нашаванд яқин аст, ки ба инсоният ва амнияти экологии сайёра раванди ҷиддӣ таҳдид менамояд. Дар ин маврид, гарчанде ки чунин ҳолат ҷой дорад, бояд функсияи экологии давлат ба таври мустаҳкам ва ҷандирӣ ба роҳ монда шавад, то ин ки ягон механизми таъсиррасонандагӣ натавонад амалишавии мұттадили онро ҳалалдор намояд.

Вобаста ба ҳолати болозикр Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъқид кардаанд, ки: «Мутаассифона, обшавии пиряхҳои Арктика ва Антарктида боиси баландшавии сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ гардидааст. Ин омил, дар навбати худ метавонад ба ҳаёт ва некӯаҳволии садҳо миллион сокинони замин, хусусан дар кишварҳои хурди ҷазира нишин ва

³³¹ Ҳамон ҷо.

³³² Ниг.: Faafurzoda, A.D. Tashabbusҳои Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон [Матн] / A.D. Faafurzoda // Нашрияи марказии ҳизби ҳалқии демократии Тоҷикистон «Минбари ҳалқ». – 2023. – №23(1400). – С. 1.

минтақаҳои наздисоҳилии онҳо таҳдид ба бор орад. Возех аст, ки ин масъалаи доғи рӯз бояд дар меҳвари таваҷҷуҳи хоси ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳусусан пешвоёни сиёсӣ қарор дошта бошад. Дар робита ба ин пешниҳод менамоям, ки соли 2025 «Соли байналмилалии ҳифзи пиряҳҳо» эълон гардида, санаи Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пиряҳҳо муайян карда шавад»³³³.

Албатта ҳолати болозикршуда аз як тараф аз тамоми соҳторҳои марбути давлатӣ, ки фаъолияти онҳо барои амалинамоии функсиюн экологӣ вобаста мебошанд, фаъолияти боз ҳам дучандро дар ин ҷода талаб менамояд. Аз тарафи дигар пешниҳодоти ҷониби ҶТ роҷеъ ба эълон намудани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалии ҳифзи пиряҳҳо», исботи он мебошад, ки кишвари мо дар баробари амалинамоии функсиюн экологии дохилидавлатӣ, ҳамчунин ба ҳолати амнияти экологии сайёра низ бетараф намебошад. Ҳамчунин, дар ҳолати мазкур мо мушоҳида карда метавонем, ки нақши функсиюн экологии ҶТ дар таъмини амнияти экологӣ бисёр муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад.

Э.С. Насридинзода вобаста ба муҳимијати ҳолатҳои болозикр чунин ибрози андеша менамоянд, ки дар фазои муносибатҳои экологӣ тамоми мушкилоти мавҷуда ба самтҳои алоҳида таснифбандӣ гардидаанд. Дар байни мушкилот ва муаммоҳои экологии замони муосир масъалаи обшавии пиряҳҳо, ки ҳамчун захираи бунёдии оби ошомидани тоза баромад менамоянд, ба мушкилоти рақами якуми ҷомеаи башарӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, ин ва дигар масъалаҳо, маҳсусан мушкилоти тағиیرёбии иқлим, норасоии оби ошомиданий, обшавии пиряҳҳо ва таъмини амнияти экологии инсоният дар меҳвари ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст³³⁴.

³³³ Ниг.: Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои Истиқлол. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018. – С. 408.

³³⁴ Ниг.: Насридинзода Э.С., Ҳифзи пиряҳҳо – пазироии ташаббуси Пешвои миллат аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ / Э.С. Насридинзода [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47950 (санаи муроҷиат: 21.12.2022).

Дар тақвияти андешаҳои болозикр Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ташаббусҳои бунёдии ҷониби Тоҷикистон оид ба ҳифзи муҳити зисти сайёра, чунин иброз намуданд: «Боиси қаноатмандист, ки Тоҷикистон дар сатҳи байналмилали ҳамчун кишвари ташабbusкор дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу иқлим эътироф шудааст.

14-уми декабри соли ҷорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилали ҳифзи пиряҳҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пиряҳҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард.

Мувофиқи ин қатънома дар ҷаҳорчӯби Созмони Милали Муттаҳид Фонди мақсадноки байналмилали оид ба масъалаҳои ҳифзи пиряҳҳо таъсис ёфта, вобаста ба ин мавзӯъ соли 2025 дар шаҳри Душанбе конфронси сатҳи баланди Созмони Милали Муттаҳид баргузор мегардад.

Мояи ифтихор ва сарфарозии ҳамаи мост, ки панҷумин ибтикори ҷаҳонии кишвари мо оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар миқёси сайёра амалӣ ҳоҳад шуд»³³⁵.

Ҳолати болозикр бозгӯи сиёсати дурбинонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ, барқарорномаии сарватҳои табиӣ барои наслҳои ояндаи мамлакат, минтақа ва ҷаҳон мебошад.

Ғайр аз ин дар ҷараёни фаъолияти ҳочагидорӣ ва умуман фаъолияте, дар қаламрави давлат ба роҳ монда мешавад, ки агар боиси таъсири манғӣ расонидан ба муҳити зист ва давлатҳои ҳамсоя ё ба ҳар роҳу восита манғиатҳои экологии онҳоро вайрон намояд, диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин самт зиёд мегардад.

³³⁵ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 23 декабри соли 2012 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 24.12.2022).

Таҳқиқи муаммои функсиияи экологӣ бо пуррагӣ моро вазифадор месозад, ки ба самти байналмилалӣ ва ё беруни он аҳамияти бевосита дихем. Қайд кардан зарур аст, ки ба масъалаи мазкур то ҳол дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ аҳамияти зарурӣ дода нашудааст. Ҳатто дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ маҳсули таҳқиқоти пурраи илмӣ оид ба масъалаи функсиияи беруни давлат мавҷуд набошад ҳам, дар баробари ин таҳқиқотҳои илмии олимони мазкур А.М. Архипов³³⁶, В.В. Королева³³⁷, А.Е. Кадомтсева³³⁸, Б.А. Мухамеджанов³³⁹, Ю.Б. Кравченко³⁴⁰ паҳлуҳои алоҳидаи масоили мазкурро фаро гирифтаанд.

Дар баробари ин бояд таъкид намоем, ки ҳатто объектҳои табиии дар доҳили сарҳадҳои давлатҳои муайян қарордошта ва онҳоро дар ҷорҷӯбай қонунгузории амалкунанда имконияти ҳифз кардан имкон надорад, чунки исбот шудааст, ки биосфераи замин – системаи яклухти динамики буда, дар вобастагӣ аз ҳолати элементҳои онҳоро ташкилдиҳанда тағйир меёбад.

Аммо робитай муқобил низ мавҷуд аст, вакте ки тағйирёбии экосистемаи сайёра сифати қисмҳои таркибии онро тағйир медиҳанд. Аз тарафи дигар, зарурати омӯзиши самти беруни функсиияи экологии давлатро пешакӣ муайян карда, асоси онро дар омилҳое чун мавҷудияти объектҳо (Антарктида, уқёнусҳои мавҷудаи ҷаҳонӣ, олами ҳайвонот ва парандагони муҳочир), ки аз рӯи табиаташон ҳифз кардани онҳо танҳо дар сатҳи байналмилалӣ имконпазир аст, муайян намудан зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, муқаррароти асосӣ оид ба дар функсиияи экологии давлат мавҷуд будани механизми доҳилидавлатии баамалбарории

³³⁶ Ниг.: Архипов А.М. Экологическая функция российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1997. – 52 с.

³³⁷ Ниг.: Королева В.В. Экологическая функция российского государства и роль органов внутренних дел в ее реализации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 45.

³³⁸ Ниг.: Кадомцева А.Е. Развитие экологической функции Российской государства и правовые формы ее осуществления: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 174 с.

³³⁹ Ниг.: Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1990. – 24 с.

³⁴⁰ Ниг.: Кравченко Ю.Б. Охрана окружающей природной среды как функция Советского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1978. – 24 с.

функцияи экологӣ ва байналхалқӣ, ягоагии ҷудонопазири онҳо, зарурати дарки ҷудогонаи онҳо дар вақти пажӯҳиш аҳамияти муҳимро дорост.

Аҳамияти глобалий пайдо намудани проблемаҳои экологӣ боиси аз ҳудуди як давлат берун баромадани функцияи экологӣ мегардад. Ҳоло давлатҳо баҳри ҳалли проблемаҳои экологии глобалий, начот додани сайёра, таъмини ҳастии инсонӣ дар курраи замин талош доранд. Ҳифзи табиат ва муҳити зист вазифаи ҷомеаи башар мебошад³⁴¹.

Воқеан, қабули ин қатънома дар миқёси ҷаҳон иқдоми муҳим ва таъриҳӣ буда, тавассути он ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон пайдо мекунад, ки барои ҳифзи бузургтарин манбаъҳои оби ошомидани тадбирҳои муштараки зарурӣ андешад

Илова бар ин бӯхрони экологӣ, ки дар даҳсолаҳои охир такрибан тамоми сайёрапо фаро гирифтааст, баррасии ҳамоҳангшуда ва муносибати навро ба ҳалли мушкилоти марбут ба татбиқи самтҳои асосии фаъолияти давлат дар таъмини амнияти экологӣ талаб мекунад.

Дар баробари ин бояд тазаккур дод, ки роҷеъ ба масъалаи ба таври даҳлдор амалишавии функцияи экологии давлат нақши механизмҳо, шакл ва усулҳои онҳо бисёр муҳим арзёбӣ карда мешавад. Дар ин асос, мо бояд дар мадди аввал баъд аз муқарраротҳои қонунгузорӣ ба масъалаи доктринаҳои мавҷуда дар ин самт эътибори худро ҷалб намуда бошем. Барои он ки дар сатҳи илмӣ масъалаҳо вобаста ба функцияи давлат ва мушаххасан функцияи экологии давлат мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Масъала оид ба функцияи экологии беруни давлат аз нуқтаи назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ дар ҷойи пайвастшавии ҳуқуқи экологӣ ва ҳуқуқи байналмилаӣ қарор дорад. Албатта, назарияи давлат ва ҳуқуқ бо назардошти фундаменталий буданаш бо таҳқиқи шаклҳои ҳуқуқии баамалбарории самти берунаи функцияи экологӣ набояд маҳдуд шавад.

³⁴¹ Ниг.: Петров В.В. Экологическое право России: учебник для вузов. – М., 1995.– С. 239.

Файр аз ин, аз як тараф, ҳуқук мутобиқи тасаввуроти умуминазарияйӣ зарурати ҷамъиятии объективона ташаккулшударо танҳо инъикос мекунад. Аз тарафи дигар, ақидаи дар ҳуқук имконияти «пеш гузаштан» аз инкишофи ҷамъиятий ҷой дорад, ки онро пешакӣ фахмида, ба онҳо дурустии бештар мебахшад.

Воқеан дар фаъолияти хусусияти ҳуқуқии тоза надоштаи худ ҳам (масалан, сиёсӣ), давлатҳои алоҳида аз нуқтаи назари расмӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи байнамилалӣ роҳбарӣ карда мешаванд (онҳо табиати гуногун доранд – созишномаҳои байнамилалӣ, декларатсияҳо, оинномаҳои ташкилотҳои байнамилалӣ, созишномаҳои дутарафа ва ғ.), ки зарурати муроҷиати доимӣ ба онро тасдиқ мекунад.

Ҳамин тавр, дар сатҳи байнамилалӣ соҳаи нав бо номи «Ҳуқуқи байнамилалии экологӣ» дар баъзе адабиётҳо «Ҳуқуқи байналхалқии муҳити атроф»³⁴² муаррифӣ карда мешавад.

Вобаста ба мағҳуми ҳуқуқи байнамилалии экологӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба андешаи М.М. Бринчук «ҳуқуқи байнамилалии экологӣ гуфта, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии ба ғояҳои ҳуқуқию экологӣ асосёфтаро меноманд, ки муносибатҳои мушаххаси моликиятро ба сарватҳои табиӣ ҷиҳати таъмини истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити атроф аз таъсири заарноки кимиёвӣ, физикий ва биологӣ дар ҷараёни фаъолияти ҳочагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, инчунин ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои экологии шахсони воқеи ҳуқуқиро ба танзим медарорад»³⁴³.

В.В. Петров бошад, нисбатан мағҳуми ҳуқуқи байнамилалии экологиро ба таври дигар чунин пешниҳод мекунад: «ҳуқуқи байнамилалии экологӣ гуфта, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиеро меноманд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи таъсири мутақобилаи ҷамъият

³⁴² Ҳуқуқи байналхалқӣ. китоби дарсӣ // Муҳаррири масъул, профессор Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С. 485.

³⁴³ Международное публичное право: учебник. / Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1998. – С. 489.

ва табиат ба манфиати нигохдорӣ ва истифодаи оқилонаи муҳити атроф барои наслҳои имрӯза ва оянда танзим мекунад»³⁴⁴.

А.С. Шестерюк ҳуқуқи байналмилалии экологиро «маҷмӯи тамоми шаклҳои ҳастии муносибатҳо ва алоқаҳои иҷтимоии экологию ҳуқуқӣ, ки дар санадҳои сиёсию ҳукуқӣ ва дигар зуҳуроти ҳуқуқ (аз ҷумла, зуҳуроти манғӣ) сабт (ифода) гардида, дар ҳусусият ва сатҳи шуури мавҷудаи экологию ҳуқуқӣ, аз ҷумла сатҳ ва хислати таҷрибаи ҳуқуқӣ, муносибати субъектони ҳуқуқ бо захираҳои табиӣ ва сатҳи қаноатмандии манфиатҳои онҳо тавсиф менамояд»³⁴⁵.

Ҳамин тавр, чунин мағҳуми ҳуқуқи байналмилалии экологиро пешниҳод намудан мувофиқи мақсад мебошад: «Ҳуқуқи байналмилалии экологӣ – ин маҷмӯи меъёрҳо, принсипҳо ва қоидаҳои ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятии дар соҳаи мутақобилаи ҷамъияту табиатро ба мақсади таъмини манфиатҳои наслҳои ҳозира ва оянда ба низом медарорад».

Дар ҳама давраи таърихии инкишофёбии ҷамъият, ҳар як соҳаи ҳуқуқ бояд предмети танзимнамоии ҳудро дошта бошад. Тибқи назарияи ҳуқуқӣ дар предмети танзимнамоии ҳуқуқӣ бояд муносибат вучуд дошта бошад, ки дар он манфиатҳои умумиҷтимоӣ ва манфиатҳои инфиродии аъзои ҷамъият инъикос гардида бошад. Сухан дар бораи чунин муносибатҳои ҷамъиятие меравад, ки аз рӯи табиати ҳуқуқӣ бояд муносибатҳои муайяни табиатистифодабариро дар бар гирад ва мустақилияти ин соҳаро муқаррар намояд.

Мустақилии ин ё он соҳаи ҳуқуқро дар назарияи ҳуқуқ одатан ба мавҷуд будани предмет, методи банизомдарорӣ, сарчашмаҳо, принсипҳои ҳуд ва инчунин зарурияти эътирофшудаи ҷамъиятию давлатии оид ба мустақилии вай дар ҷомеа таъмин мекунанд. Шиносоӣ ва таҳлили системаи банизомдарории ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ

³⁴⁴ Ҳамон ҷо. – С. 489.

³⁴⁵ Шестерюк А.С. Экологическое право: проблемы методологии: автореф. дисс. ... доктр. юрид. наук. – СПб., 2000. – С. 14.

нишон медиҳанд, ки онҳо ҳамаи он хусусиятҳои хосе, ки дар ҳукуқи экологӣ барои соҳаи мустақил будан зарур аст, мавҷуданд³⁴⁶.

Предмети ҳукуқи байналмилалии экологиро муносибатҳои ҷамъиятии экологие ташкил меқунанд, ки дар муносибати мутақобилаи ҷамъияту табиат ба вучуд меоянд³⁴⁷.

Онҳо асосан ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

- муносибатҳои экологии соҳавӣ;
- муносибатҳои экологии комплексӣ³⁴⁸.

Муносибатҳои экологии соҳавӣ, муносибатҳои заминмуҳофизаткунӣ, ҷангалмуҳофизаткунӣ, маъданмуҳофизаткунӣ, обмуҳофизаткунӣ ва муносибатҳо оид ба муҳофизати фазои ҳавоӣ ва олами ҳайвонот ҳисоб мешаванд.

Муносибатҳои экологии комплексӣ, ки онҳо доир ба муҳофизати марзҳои табиӣ, комплексу фондҳои табиӣ – мамнӯъгоҳӣ, минтаҳои муҳофизатӣ, санитарӣ-гигиенӣ, табобатӣ-солимгардонӣ, рекреатсионӣ ва ғ., пайдо мешаванд.

Ҳамин тавр, муносибатҳои мутақобилаи соҳавӣ ва комплексӣ ба муҳити зист, вазифаи ҳукуқи экологӣ, аз ҷумла таъмини сифати объектҳои табиӣ ва муҳити зистро ҳал меқунад.

Хусусияти муносибатҳои экологӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки онҳо дар атрофи муҳофизати объектҳои табиӣ ва умуман муҳофизати муҳити зист ба вучуд омада, инкишоф меёбанд. Чунин пуррагӣ ва ягонагие, ки дар ин муносибатҳои экологӣ мо мебинем дар муносибатҳои банизомдарории ягон соҳаҳои дигари ҳуқуқ дидо наметавонем ва аз нуқтаи назари предмет ҳамчун гурӯҳи маҳсуси муносибатҳои ҷамъиятий, ҳукуқи экологӣ онҳоро ҳамчун предмети банизомдарории худ дорад ва аз он ҷиҳат ҳукуқи экологӣ ба ҷумлаи соҳаи мустақили низоми ҳукуқии ҶТ дохил мешавад.

³⁴⁶ Ниг.: Ҳукуқи байналхалқӣ: китоби дарсӣ / Муҳаррири масъул профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С. 485.

³⁴⁷ Ниг.: Международное публичное право: учебник / Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1998. – С. 489.

³⁴⁸ Ниг.: Марочкин С.Ю. Международное право окружающей среды / Международное право: учебник для вузов / Отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. – М.: «Норма», 2005. – С. 575-585.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзан қайд мекунанд, ки «хуқуқи табиатмуҳофизаткунӣ» ва ҳоло «хуқуқи экологӣ» ба ҷумлаи «соҳаҳои комплексии ҳуқуқ» дохил мешаванд.

Барои чунин муайянкунӣ мо ҳисоб мекунем, ки ягон асосе мавҷуд нест, ҳуқуқи экологӣ ҳам ба монанди дигар соҳаҳои бунёдии ҳуқуқ дар муҳофизати муносибатҳои экологии ҷамъиятӣ хидмати муҳофизатии соҳаҳои дигари ҳуқуқро истифода мебарад, вале на ҳамчун соҳаи комплексӣ, балки ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ.

Амалӣ гардонидани функцияи ҳуқуқ, ки моҳияти экологӣ-ҳуқуқиро доро мебошанд, дар фазои муносибатҳои экологӣ маҳсусияти худро дошта, ба гайр аз муҳофизат ва ҳифзи олами зинда, ҳамчунин ҳифз ва истифодаи муҳити атрофро низ фарогир мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ ба Мачлиси Олии ҶТ чунин зикр намудаанд: «Замони мо - замони муттаҳид соҳтани саъю талошҳо ва ба ҳам овардани қӯшишҳои муштарак дар самти ҳаллу фасли масоили умдаи инсоният аст, ки созмонҳои минтақавиу байналмилалӣ таҷассумгар ва ҳамоҳангози чунин фаъолиятҳо мебошанд. Аз ин ҷост, ки Тоҷикистони соҳибистиқлол дар кори ин созмонҳо ширкати фаъолона дошта, ҳоҳони густариши ҳамкорӣ бо СММ, Созмони амният ва ҳамкории Аврупо, Созмони конфронси исломӣ ва Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ аст.

МО равобити созандай худро бо тамоми институтҳои байналмилалии молиявӣ ҳамоно тақвият ҳоҳем бахшид. МО чун узви комилхуқуқи созмонҳои байналхалқӣ бояд дар асоси риояи қотеонаи санадҳои умушибашарӣ ва ҳамоҳангозии онҳо бо манфиатҳои олии миллат ва давлат амал намоем, ҷузъиёти мушаххаси иштироки Тоҷикистонро дар фаъолияти ин созмонҳо пешбинӣ созем»³⁴⁹.

³⁴⁹ Муртазозода Ҷ.С., Санавваров Ф.Б., Амонов А.Ҷ. Паёмҳои Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон – таҳқимбахши сиёсати дохилӣ ва ҳориҷии Тоҷикистон (маҷмӯаи паёмҳо). – Ҳучанд: «Хурросон», 2019. – С. 209.

Имрӯз дар ҷаҳон зиёда аз 100 ташкилотҳои байналмилаӣ вобаста ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист фаъолият доранд, ки дар аксари онҳо ҶТ низ иштироки фаъолона дорад.

ҶТ ҳамчун субъекти комилхуқуки муносибатҳои байналмилаӣ аъзои як қатор ташкилотҳои бонуфуз, аз ҷумла СММ мебошад. СММ ҳамчун ташкилоти бонуфузи байналмилаӣ мебошад, ки дар ҳалли масъалаҳои экологии ҷаҳон саҳми назаррас дорад. Метавон бе муболига гуфт, ки имрӯз СММ маркази асосии ҳама гуна шаклҳои ҳамкории давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист ба ҳисоб меравад.

СММ барои рушд ёфтани фаъолияти ҳифзкунандаи табиии давлат дар сатҳи байналмилаӣ дорои низоми мақомотҳое мебошад, ки фаъолияти онҳо ба ҳалли масоили мазкур вобастагӣ дорад. Дар назди Ассамблеяи Генералий Кумитаи илмӣ оид ба амали радиатсияи атомӣ, Кумита оид ба истифода кардани фазои қайҳонӣ бо мақсадҳои осоишта ва ғ., вучуд дорад. Дигар мақомоти СММ, ки дар амали намудани фаъолияти он мавқеи муҳимро ишғол мекунад, ин Шурои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, ки мақсади он ҳамоҳангсозии ҳамкории давлатҳо дар соҳаи ҳифзи табиат мебошад.

Шурои мазкур иқдоми тадқиқот ва маърузаҳоро оид ба масъалаҳои байналмилалии ҳифзи муҳити зист ва ҷанбаҳои гуногуни ин масъала мураттаб гардонида, ба Ассамблеяи Генералий, аъзоёни СММ ва муассисаҳои маҳсусгардонидашудаи манфиатдор пешниҳодҳо менамояд³⁵⁰. Ҳамчунин дар назди Шуро Кумита оид ба захираҳои табиӣ низ мавҷуд аст.

Фаъолияти ҳифзкунандаи табиии давлатҳо дар чорҷӯбаи СММ зарурияти дар он ташкил кардани механизми маҳсус оид ба ҳамоҳанг кардани ҳамкории давлатҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зистро ба вучуд овард, ки ба сифати ин гуна механизм барномаи СММ оид ба ҳифзи муҳити зист (ЮНЕП) баромад мекунад, ки соли 1972 ташкил карда

³⁵⁰ Ниг.: Международное публичное право: учебник / Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1998. – С. 489.

шудааст. Дар фарқият аз дигар ташкилотҳо ва мақомотҳо, ки пурра ба проблемаҳои ҳифзи муҳити зист мутамарказ гардонида шудаанд, ЮНЕП салоҳияти маҳсус дорад.

Тибқи қарори Ассамблеяи Генералии СММ самтҳои асосии фаъолияти ҳифзи табиии ЮНЕП иборат аст аз:

- ҳифзи объектҳои табиии алоҳида;
- мубориза бо ҳар гуна намудҳои таъсири заرارрасон;
- истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ;
- ташкил кардани хизматрасонии маълумотдиҳии ҷаҳонӣ оид ба мушоҳида кардани ҳолати муҳити зист;
- омӯзиши хусусиятҳои иқтисодии инкишофи нуқтаҳои аҳолинишин.

Аз ҷумлаи дигар созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, ки дар ҳалли масоили экологӣ ва ҳифзи муҳити зист фаъолона ширкат менамоянд, ташкилотҳои зеринро ном бурдан мумкин аст:

1) ГРИНПИС – Ташкилоти байналхалқии ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи табиат, ки 15 сентябри соли 1971 дар шаҳри Ванкувери Канада таъсис дода шудааст. Мақсади асосии ин ташкилот – ҳалли масоили глобалии экологӣ бо роҳи ба ин масоил ҷалб қардани таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ва ҳукуматҳои миллӣ мебошад. Ин ташкилот сирфан аз ҳисоби ҳайрияи ҷонибдоронаш фаъолият менамояд ва ҳеч гуна кумакеро аз соҳторҳои давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ашхоси соҳибкор дарҳост намекунад. Гринпис дар тӯли солҳои фаъолияти худ бо он машҳур шудааст, ки тавонистааст дикқати васоити ахбори умум ва доираи васеи аҳли ҷомеаро ба масоили мубрами экологӣ ҷалб намояд. Гринпис ҷиноятҳои экологиро бевосита дар ҷои вуқӯи онҳо таҳлил ва баррасӣ намуда, ба ин восита дар бораи ҳар як ҷинояти экологӣ ба ВАО ва аҳли ҷомеа маълумоти дақиқу муътамадро пешкаш менамояд.

Гринпис (Greenpeace - «ҷаҳони сабз») – ташкилоти байналмилалии мустақил, ки ҳадафи он ба пешгирии таназзули муҳити зист равона гардида, соли 1971 дар Канада таъсис дода шудааст. Ҳамчунин, Гринпис

дорои мақоми узви комилхуқуқӣ ё нозири расмӣ дар як қатор конвенсияҳои байналмилалӣ мебошад.

2) Фонди умумиҷаҳонии ҳифзи табиати ваҳшӣ (WWF) – соли 1961 таъсис дода шудааст ва қариб дар тамоми кишварҳои ҷаҳон намояндагии худро дошта, шумораи кормандони он ба 5400 нафар мерасад. Фонди мазкур мисли Гринпис ташкилоти байналхалқии ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад, ки дар саросари ҷаҳон 5 миллион нафар аъзо дорад. Танҳо дар соли 2008 аъзоёни ин ташкилот ба ҳазинаи он дар ҳаҷми 447 миллион евро кумакҳои хайриявии худро ворид намудаанд. Ҳадафи асосии Фонд – ҳифзи табиат, намудҳои нодирӣ наботот ва ҳайвонот аз ҳавғи ифлосшавӣ ва нобудӣ мебошад.

3) Агентии Иттиҳоди Аврупо оид ба муҳити зист – соли 1990 таъсис дода шуда, аз соли 1994 ба фаъолият оғоз кардааст. Соли 2009 ба ин ташкилот ба ғайр аз 27 давлати узви Иттиҳоди Аврупо боз 4 давлати дигар – Туркия, Исландия, Лихтенштейн ва Норвегия пазируфта шуданд. Ҳадафи асосии ин ташкилот – таҳқиқ ва баррасии масоили экологии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мебошад³⁵¹.

4) Шӯрои умумиҷаҳонии соҳибкорон оид ба рушди босубот – соли 1995 таъсис дода шуда, ҳадафи он – ҷустуҷӯ ва коркарди механизмҳои иқтисодии дастёбӣ ба рушди босубот ва таъмини амнияти экологӣ, ба ин мақсадҳо мутобиқ қунонидани фаъолият ва ҳадафҳои соҳибкорӣ мебошад.

Ба ғайр аз ин, ташкилотҳои байналхалқии ғайридавлатӣ низ вуҷуд доранд, ки фаъолияти онҳо маҳсус ба ҳифзи муҳити зист нигаронида шудааст. Бонуфузтарини ин қабил ташкилотҳо – Иттиҳоди байналхалқии ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ мебошад, ки соли 1948 дар Фаронса таъсис дода шудааст. Ин ташкилот давлатҳои гуногун, ҳамчунин соҳторҳои алоҳида – муассисаҳо ва иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятиро дар худ муттаҳид кардааст. Ташкилоти мазкур – ношири

³⁵¹ Ниг.: Калиниченко П.А. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества // Экологическое право. – 2003. – №2. – С. 55-60.

«Китоби Сурх» мебошад, ки дар он дар бораи намудҳои нодири ҳайвоноту наботот маълумот дода мешавад. Яке аз шуъбаҳои Иттиҳоди байналхалқии ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ – Комиссияи ҳуқуқи экологӣ мебошад, ки он ба мақсади коркарди асосҳои ҳуқуқи байналхалқии экологӣ ташкил карда шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки масъалаи ҳифзи муҳити зист дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон ҳамчун масъалаи мубрам ва таъхирнопазир пазируфта шудааст. Дар ҳар як кишвари мутамаддини ҷаҳон ташкилотҳо ва ниҳодҳои гуногуни давлатӣ (вазоратҳо, департаментҳо, кумитаҳо) таъсис дода шудаанд, ки онҳо тибқи қонунгузории миллӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқии экологӣ ба ҳаллу фасли масоили ҳифзи муҳити зист машғул мебошанд.

Масалан, дар Форуми байналхалқии ташкилотҳо ва ҳаракатҳои гайридавлатӣ, ки зимни таъсис дода шудани Комиссияи СММ оид ба рушди босубот дар Рио-де-Жанейро баргузор гардид, намояндагони 7000 ташкилоту ҳаракатҳо аз 166 кишвари ҷаҳон ширкат намуданд. Дар ин анҷумани бузург вакилони натанҳо ташкилоту ҳаракатҳои экологӣ, балки созмонҳо ва ҳаракатҳои муҳталифи ҷамъиятӣ, динӣ, миллӣ ва илмӣ низ иштирок карданд. Форуми Рио-де-Жанейро собит намуд, ки масоили экологӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳеч як ҷомеа ва кишварро бетараф гузошта наметавонад.

Ҳамин тавр, дар замони ҷорӣ масоили экологӣ ва ҳифзи муҳити зист ба як масъалаи глобалӣ табдил ёфта, дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон ташкилотҳо ва иттиҳодияҳое таъсис дода шудаанд, ки фаъолияти онҳо барои ҳаллу фасли масоили мазкур равона карда шудааст.

Дар байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақоми хоссаро санадҳои ҳуқуқии байналмилаӣ ишғол мекунанд. Аввалан, онҳо танҳо дар сурати эътироф намудани ҶТ ва пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор мегиранд. Дуюм, ин санадҳо қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҶТ буда, амали бевосита доранд. Сеюм, дар сурати муҳолифат бо қонунҳои чумхурӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи ҶТ амал мекунанд.

Тартиби бастан, қабул, тасдиқ, бақайдгирӣ, нашр, ичро кардан, бекор кардан ва боздоштани шартномаҳои байналхалқӣ дар соҳаи кишоварзири Қонуни ҶТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҶТ» аз 27 июля соли 2016, №1326³⁵² ва Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414³⁵³ муайян мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки ҳамоҳангии байналмилалиро ба воситаи Конвенсияҳо барқарор кардан муфид мебошад, ба гайр аз муносибатҳои дутарафа ва бисёртарафаи давлатӣ ва байни ташкилотӣ. Умуман Конвенсияҳо ҳамчун шартномаҳои байналмилалий яке аз механизмҳои боэътиими барқарор намудани муносибатҳои байналмилалий дар сатҳи СММ ба ҳисоб мераванд.

Дар ҳукуқи байналхалқии экологӣ³⁵⁴ ду шакли ҳамкориҳои давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити табиии атроф ҷудо карда мешавад:

- 1) шакли шартномавӣ – дар коркард ва қабули шартномаҳо оид ба ҷабҳаҳои гуногуни масоили муҳити табиии атроф инъикос меёбад;
- 2) шакли ташкилий – дар баргузоркунии конфронсҳои байналхалқӣ дар сатҳи байнидавлатӣ ва инчунин дар ташкил ва фаъолияти ташкилотҳои байналхалқӣ оид ба ҳифзи муҳити табиии атроф амалий мегардад.

Ҳамкориҳои байналхалқии ҶТ дар соҳаи экология дар ду самт ба роҳ монда шудааст: яке бо давлатҳои алоҳида (созишинаҳои дутарафа) ва дигаре бо ташкилотҳои байналхалқӣ (шартномаҳои байналхалқӣ). Ҳамкориҳои байналхалқии ҶТ дар соҳаи экология аз ҷумла бо Федератсия Россия, Ҷумҳуриҳои Белорус, Украина, Қазоқистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, ИМА, Норвегия, Германия, Туркия, Швейцария ва дигар давлатҳо ба роҳ монда шудааст. ҶТ дар соҳаи экология, аз ҷумла бо СММ, ИДМ ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ

³⁵² Қонуни ҶТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҶТ» аз 27 июля соли 2016, №1326 // АМО ҶТ. – 2016. – №1326.

³⁵³ Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 // АМО ҶТ. – 2017. – №5. – қ. 1, мод. 271; 2019. – №1632; 2021. – №1820.

³⁵⁴ Ниг.: Марочкин С.Ю. Международное право окружающей среды // Международное право: учебник для вузов. / Отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. – М.: «Норма», 2005. – С. 575-585.; Тоҳиров Н.Ф. Ҳукуқи байналхалқии муҳити атроф // Ҳукуқи байналхалқӣ: китоби дарсӣ / Мухаррири масъул проф. Менглиев Ш.М. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – С. 497-506.

ҳамкориҳои мутақобилан судманд дорад. ҶТ то ҳол бо бисёр давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология ҳамкориҳои қавӣ барқарор кардааст³⁵⁵.

Барои фаъолияти босамар ва мувофиқгардонидашудаи давлатҳо дар соҳаи муҳофизати муҳити атроф пеш аз ҳама батанзимдарории ҳуқуқӣ зарур мебошад. Ҳоло оид ба масъалаҳои гуногуни муҳофизати муҳити атроф қариб 500 созишномаҳои байналмилаӣ қабул гардидааст. Дар байни онҳо созишномаҳои хусусияти гуногундошта, мавҷуданд: универсалий ва минтақавӣ; созишномаҳое, ки масъалаҳои умумӣ ё ин ки алоҳидаи Уқёнуси Ҷаҳонӣ, атмосфераи замин ва фазои назди заминии кайҳониро дар бар мегиранд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии экологӣ гуфта – маҷмӯи меъёрҳои байналмилалиеро меноманд, ки муносибатҳо оид ба таъмин ва самарабахш истифодабарии боигарии табиӣ, аз ҷумла замин ва ҳифзи муҳити зистро аз таъсири заарноке, ки баҳри наслҳои оянда ва имрӯза равона шудааст, фаҳмида мешавад.

Дар ҷаҳони муосир сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии экологӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ тақсим мешавад.

Гурӯҳи якумро сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии экологии мустаҳкамкардашуда ташкил менамоянд.

Гурӯҳи дуюмро сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии экологии хусусияти тавсиявидошта, ташкил менамоянд. Масалан, Декларатсияи конференсияи СММ Стокголм оид ба ҳифзи муҳити зисти инсон аз соли 1972.

Ба гурӯҳи якум дохил мешаванд: Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳифзи қабати озон» (соли 1996); Протоколи Монреал оид ба моддаҳои вайронкунандай қабати озон ва таҳрири Лондон (соли 1997); Конвенсия «Дар бораи гуногуни биологӣ» (соли 1997) ва ғ.

³⁵⁵ Ниг.: Ҳуқуқи байналхалқӣ: васоити таълимӣ / Муҳаррири масъул проф. Ш.М. Менглиев – Душанбе: «Андеши», 1999. – С. 137-138.

Дар доираи ин Конвенсияҳо феълан лоиҳаҳои зиёде дар ҳудуди ҶТ амалӣ гашта истодаанд. Аз ҷумла, Лоиҳаи «Омӯзиши экологӣ ва иштироки тарафҳои тааллукдор ҳамчун усули таъсиррасонии глобалии экологӣ ва паст кардани камбизоатӣ»; Лоиҳаи «Заминистифодабарии устувор дар баландкӯҳҳои Помир ва Помиру Олой – ташаббуси байнисарҳадӣ дар Осиёи Марказӣ»; Лоиҳаи «Ба ҳудудҳои табиии маҳсусан муҳофизатшаванда ва идоракуни гуногуни биологӣ, кӯҳҳои Ҳисор ҳамчун навъи беҳдошти системаи миллии ҳудудҳои табиии маҳсус муҳофизатшавандай Тоҷикистон».

Муайян намудани сиёсати экологии чумхурӣ, равнақи ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи байнидавлатӣ, шомил шудан ба Конвенсияҳои СММ оиди муҳити зист ва роҳҳои амалӣ гардидан онҳо яке аз самтҳои асосии фаъолияти Ҳукумати ҶТ ба шумор рафта, барои ҳалли бисёр масъалаҳои ҳалталаб ва беҳбудӣ бахшидан ба вазъи муҳити зисти кишвар мусоидат менамояд, ки исботи баръалои бетараф набудани ҶТ дар ҳалли масъалаҳои экологии ҷаҳонӣ мебошад.

Дар шакли дигар, сарчашмаҳои муҳимми ҳуқуқи байналмилалии экологиро Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948; Декларатсияи Стокголм оид ба ҳифзи муҳити зисти инсон аз соли 1972; Хартияи умуничаҳонии муҳофизати табиат аз соли 1982; Декларатсияи принципҳои Рио-де-Жанейро аз соли 1992 баромад мекунанд. Онҳо дорои принципҳои муҳимми аз тарафи башарият эътирофшуда иборат мебошанд. Аммо онҳо на ҳама вақт бевосита истифода бурда мешаванд. Дар ин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ бештар вазифаҳои асосии давлатҳо муайян гардидаанд ва дар баъзе мавридҳо дорои тавсияҳои барои расидан ба мақсадҳо мавҷуд аст.

Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалии экологӣ одатҳои байналмилалӣ баромад мекунанд. Ҳоло ҳам одатҳои байналмилалӣ дар муҳофизати муҳити атроф саҳми калон доранд, чунки истифодабарии

бисёре аз захираҳои табиӣ бо меъёрҳои шартномавӣ ба танзим дароварда мешаванд³⁵⁶.

Мақомоти давлатӣ дар соҳаи экология қариб дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар ҶТ баъд аз мақомоти ҳифзи ҳукуқ, мақомоти қудратӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумхурии Туркия нисбат ба дигар мақомоти давлатӣ мақомоти давлатӣ дар соҳаи экология нуфузу мартабаи зиёдтарро соҳиб гаштааст. Дар ҶТ барои барқарор намудан ва инкишоф додани ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ ва дигар мақомоти давлатӣ масъул мебошанд.

Дар натиҷаи ҳамкориҳо дар соҳаи экология бисёр шартномаҳои байналхалқӣ ба имзо расидаанд, ки онҳоро сарчашмаҳои ҳукуқи байналхалқии экологӣ низ номидан мумкин аст. Онҳоро метавон чунин пешниҳод кард: Конвенсияи Базелӣ «Дар бораи назорат аз болои қашонидани транссарҳадии партовҳои хатарнок ва бартараф кардани онҳо» (аз соли 1989); Конвенсияи Венагӣ «Дар бораи ҳифзи қабати аzon» (аз соли 1985); Конвенсия «Дар бораи гуногунрангии биологӣ» (аз соли 1992); Конвенсияи Ромсарӣ «Дар бораи обу ботлоқзорҳое, ки асосан ба сифати ҷои зисти мурғҳои обӣ ҳалал ворид мекунанд ва аҳамияти байналхалқӣ доранд» (аз соли 1971) ва ғ.

ҶТ ба ин шартномаҳои байналхалқӣ дар соҳаи экология ҳамроҳ гаштааст: Конвенсияи Венагӣ «Дар бораи ҳифзи қабати аzon», Конвенсия «Дар бораи гуногунрангии биологӣ», Конвенсия доиравии СММ «Дар бораи тағиیرёбии иқлими», Конвенсия «Оид ба мубориза бар зидди биёбоншавӣ» ва ғ.

Конвенсияи Венагӣ «Дар бораи ҳифзи қабати озон» дар шаҳри Венаи Австрия соли 1985 қабул шуда, зиёда аз 120 давлат, аз ҷумла ҶТ аз соли 1996 иштирокчии он шудааст. Иттиҳоди иқтисодии Аврупо низ

³⁵⁶ Ниг.: Ҳукуқи байналхалқӣ: китоби дарсӣ // Мухаррири масъул профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С. 488-489.

иштирокчии он аст. Мақсади асосии он мухофизати саломатии инсон ва муҳити атроф, тағийирёбӣ дар қабати озон мебошад.

Конвенсия «Дар бораи гуногунрангии биологӣ» соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейрои Бразилия қабул шуда, иштирокчиёни он зиёда аз 167 давлат ва Иттиҳоди иқтисодии Аврупо буда, ҶТ ба он соли 1997 ҳамроҳ гардидааст. Мақсадҳои асосии Конвенсияи мазкур нигаҳдории гуногунрангии биологӣ, истифодабарии устуворонаи қисматҳои гуногунрангии биологӣ, тақсимоти адолатноки фоида аз манбаъҳои генетикий мебошад.

Конвенсияи доиравии СММ «Дар бораи тағийирёбии иқлими» соли 1992 дар шаҳри Ню-Йорки ИМА қабул шуда, ба он зиёда аз 59 давлат, аз ҷумла ҶТ аз соли 1997, шомил гардидаанд. Мақсади асосии он устувор кардани ҷамъоварии газҳои гармнок дар атмосфера дар сатҳе, ки ҳамроҳшавии антропогениро дар низоми ташкилии иқлими пешгирий менамояд, ба ҳисоб меравад.

Конвенсияи Парижӣ «Дар бораи мубориза бо биёбоншавӣ» соли 1994 дар шаҳри Парижи Фаронса қабул шуда, ҶТ ба он соли 1998 дохил шудааст. Мақсади асосии он мубориза бар зидди биёбоншавӣ ва бартараф намудани оқибатҳои хушкӣ дар кишварҳое, ки ба биёбоншавӣ дучор гаштаанд, мебошад.

Ҳамин тарик, ҳамкориҳои байналхалқии ҶТ дар соҳаи экология баҳри самаранок истифода намудани сарватҳои табиӣ ба роҳ монда шудааст. ҶТ кӯшиш карда истодааст, ки ҳамкориҳои байналхалқиро дар соҳаи экология, хусусан оид ба захираҳои обӣ низ ба роҳ монад³⁵⁷.

Конвенсияи СММ оид ба тағийирёбии иқлими. ҶТ Конвенсияи СММ оид ба тағийирёбии иқлимиро соли 1998 ратификатсия кард. Барномаи амали миллӣ оид ба пешгирии оқибатҳои тағийирёбии иқлими аз ҷониби Ҳукумати кишвар тасдиқ карда шуд.

³⁵⁷ Ниг.: Асосҳои давлат ва ҳуқуқ: ҳуқуқшиносӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайриҳуқуқшиносӣ // Дар зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор А.Ф. Ҳоликов. – Душанбе, 2010. – 426 с.

Дар доираи талаботи ичрои Конвенсия ва мустаҳкам намудани базаи моддӣ-техникии Муассисаи давлатии «Агентии обуҳавошиносӣ» ва сохторҳои он бо кумаки молиявии Бунёди Умуничаҳонии Экологӣ, Иттиҳоди Аврупо, Созмони Умуничаҳонии Обуҳавошиносӣ, Агентии Америка оид ба тараққиёти ҳамкориҳои байналхалқӣ ва Агентии Швейтсария оид ба ҳамкорҳои байналхалқӣ лоиҳаи грантӣ ва кумакҳои техникӣ ба маблағи умумии 4 млн доллари ИМА ичро гардиданд.

Конвенсияи СММ доир ба мавзеъҳои обио ботлоқӣ. Дар чорчубаи ичрои талаботи Конвенсияи мазкур, ки ҶТ соли 2001 ба он ҳамроҳ гардид, аз ҷониби Котиботи Конвенсия Нақшай Стратегии Ромсар барои солҳои 2003-2008 таҳия гардид. Аз ҷониби коршиносони миллӣ 5 минтақаи заминҳои обио ботлоқии ҷумҳурӣ, кӯлҳои Қарокӯл, Шӯркӯл, Рангӯл, Зоркӯл, Обанбори Қайроққум ва водии дарёи Панҷ муаяйн гардиданд.

Ҳоло инвентаризатсияи заминҳои обио ботлоқии ҷумҳурӣ гузаронида шуда истодааст, ки ҳолат ва проблемаҳои захираҳои обиро муаяйн менамояд. Барои ҳалли масъалаҳои вучуддошта лоиҳаҳо барои дастгирии молиявӣ ба созмонҳои байналхалқӣ ва Котиботи Конвенсия пешниҳод карда мешаванд.

Конвенсияи Комисияи иқтисодии Аврупо оид ба дастрас намудани иттилоот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ доир ба масъалаи муҳити зист. (Конвенсияи Орхус). ҶТ моҳи июни соли 2001 ба Конвенсияи мазкур ҳамроҳ гардид. Барнома – ҷорабиниҳо оид ба ичрои Конвенсияи мазкур барои солҳои 2004-2007 таҳия карда шуд. Дар ин давра бо дастгирии Котиботи Конвенсия оид ба амалий шудани талаботҳои Конвенсия дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ як қатор ҷорабиниҳо гузаронида шуданд, ки дар онҳо дикқати асосӣ ба имконияти амалий гардидани Конвенсия дар ҷумҳурӣ ва минтақаи Осиёи Марказӣ дода шуд.

Бо мақсади ичрои талаботи Конвенсия байни САҲА ва Кумитаи давлатии ҳифзи муҳити зист, инчунин Агентии хочагии ҷангули назди

Хукумати ЧТ Созишнома оид ба ҳамкорӣ ба имзо расида, дар назди Кумитай марказии захиравии Орхус ташкил карда шудааст. Мақсади асоси он таъмин намудани иттилоот оид ба ҳифзи муҳити зист ба ҷомеа ва равнақи ҳамкориҳо дар амалий гаштани Конвенсия мебошад.

Дар таҷрибаи фаъолияти ҷамъиятӣ ҳолатҳое, ки боиси ба миён омадани баҳсҳои экологӣ мегарданд, аз ҷониби мақомотҳои даҳлдор мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Бо мақсади ҳалли масъалаҳои ба миён омада, моҳи июли соли 1993 дар ҳайати судҳои байналмилалии СММ (Гаага) як мақоми маҳсуси назоратӣ оид ба ҳалли масъалаҳои экологӣ бунёд карда шуд.

Ҳамзамон вобаста ба ин аз ҷониби ҳуқуқшиносон дар конференсияи Мехико дар моҳи ноябрри соли 1994 суди байналмилалӣ оид ба ҳалли масъалаҳои экологӣ созмон дода шуд, ки он ҳамчун ташкилоти ғайриҳукуматӣ фаъолият менамояд. Дар ҳайати он 29 нафар ҳуқуқшиносони соҳаи экология аз 24 давлати ҷаҳон ҷамъ омада буданд. Фаъолияти Суди байналмилалӣ дар асоси Оинномаи он ба амал бароварда мешавад ва тибқи талаботи он суд ҳалли баҳсҳое, ки вобаста ба ҳифзи муҳити зист ба миён меояд дар се шакл мавриди баррасӣ қарор медиҳад:

- 1) бо роҳи додани машварат ба тарафҳои баҳскунанда дар асоси таҳлилҳои ҳуқуқӣ оид ба масъалаи бамиённомада;
- 2) бо роҳи татбиқи созиши тарафҳои баҳскунанда, ки ҳарду тараф оид ба ҳалли чунин масъала розӣ ҳастанд;
- 3) бо роҳи ҷараён гирифтани мурофиаи судӣ, ки бо ҳоҳиши тарафҳо оғоз мегардад.

Суди байналмилалии экологӣ дар асоси принципҳои судҳои ҳакамӣ баҳсҳои ба миён омадаро ҳаллу фасл менамояд. Тарафҳои иштироккунандаи суд мустақилона се ва ё зиёда аз он судяро оид ба ҳалли масъалаи ба миён омада, интихоб менамоянд. Шахсони воқеъӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти давлатӣ озодона метавонанд ба суди байналмилалии экологӣ муроҷиат намоянд.

Тибқи назарияи ҳукуқ ва давлат «механизми баамалбарории функцияи беруни давлат дар ҶТ» бояд фарогири чунин унсурҳо бошад:

- субъектҳо ва иштирокчиёни механизми баамалбарорандай функцияҳои беруни давлат ва мақоми ҳуқуқии онҳо;
- усулҳо ва воситаҳои бонизоми ин механизм;
- заминаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрии баамалбарории он;
- низоми принципҳои ҳуқуқии ташкили он.

Принципҳои ғоявӣ оид ба баамалбарории функцияи беруни давлат, ки метавонад ба самаранокии татбиқи он кафолатдиҳанда бошад.

Таҳлили чуқур ва амиқи функцияи беруни давлат дар марҳилаҳои гуногуни рушди он, таҳлили сохтори функцияҳои беруна дар партави парадигмаи тамаддуниӣ ва таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ метавонад ба заминаи ояндабинонаи тавлиди ғояҳои нав асос гардад.

Самаранокии функцияи экологии беруни ҶТ на танҳо аз омилҳое, ки дар қаламрави Тоҷикистон ба амал меоянд, балки дар маҷмӯъ аз системаи ҷаҳонӣ низ вобаста аст. Дар ин замина, шартҳои зерини баамалбарории функцияи экологии беруна нақши маҳсус пайдо мекунанд:

- эътироф ва риояи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби ҳамаи аъзоёни ҷомеаи байналмилалӣ. Мо чунин мешуморем, ки барои ноил шудан ба ин мақсад заманаи ҳуқуқии байналмилалиро тавре сохтан лозим аст, ки ҳар як субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ масъулият ва муқарраротҳои онро риоя кунанд.
- таҳияи заманаи ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист. Ин шарт бояд роҳи эҷоди қонунгузории ягонаи байналмилалии экологиро инъикос намояд, ки барои ҳама кишварҳо ҳатмӣ бошад, ҳамчунин метавонад асоси тартиботи нави байналмилалӣ гардад.

Дар ин замина, ворид шудани давлатҳо ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ беаҳамият нест, зоро иҷрои шартҳои умумии системаи амнияти экологӣ танҳо дар баъзе кишварҳо самаранокии онро нишон медиҳад. Инчунин, ҳуқуқи байналмилалӣ бояд аз меъёрҳои машваратии

байналмилалии ҳуқуқӣ ба меъёрҳои дастурӣ гузариши муназзам дошта бошад. Мазмуни функсияи экологии беруни давлатро тавсиф карда, бояд қайд кард, ки он нисбат ба фаъолияти миллии давлат дар соҳаи экологӣ чандирттар аст.

Дар ин замина, ба андешаи олим Р.Х. Гиззатуллин рӯ овардан ба маврид аст, ки чунин менависад: «Ҳамкориҳои байналмилалии Федератсияи Россия аз бисёр ҷиҳатҳо, хусусияти созишномаро дорад, зоро муносибатҳо бо дигар давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар асоси баробарӣ амалӣ мешавад»³⁵⁸.

Файр аз ин, ба мундариҷаи функсияи экологии беруни давлат равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки дар ҷаҳони муосир ба амал омада истодаанд, таъсир мерасонанд. Дар ин замина, М.Н. Марченко зикр менамояд, ки «ҷаҳонишавӣ ба давлат на танҳо аз ҷиҳати функционалии худ (тавассути системаи омилҳои хусусияти интегратсионӣ), балки аз ҷиҳати институтионалии он низ (тавассути системаи институтҳо, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ тавлид ва таъмин карда мешавад)»³⁵⁹ таъсир мерасонад. Мо итмион дорем, ки ин изҳорот метавонад ба функсияи экологии беруни давлат пурра татбиқ карда шавад.

Ҳамзамон тибқи андешаи олим Н.Г. Рогожена, кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки дар иҷтимиоӣт ва иқтисодииёти худ ва параметрҳои сиёсӣ барои дарк ва татбиқи арзишҳои рушди муҳити зист ҳанӯз пурра омода нестанд, алалхусус барои гузаштан ба модели нави рушд таконе аз берун зарур аст³⁶⁰.

Ба андешаи А.В. Захарова «ҳангоми эҷоди манфиатҳои бебаҳо барои одамон, инқилоби илмию техникӣ дар айни замон, ногузир бо иштироки афзояндаи муҳити табиӣ ба истеҳсолоти ҷамъияти алоқаманд аст, ки ин дар навбати худ ҳар гуна оқибатҳои манфири дар системаҳои экологӣ, боиси ифлосшавии ҳаво ва об, афзоиши радиатсия мегардад, ба олами наботот ва ҳайвонот, саломатӣ ва ҳаёти одамон таҳдид

³⁵⁸ Гиззатуллин Р.Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации: монография / Под ред. М.М. Бринчука. – М., 2014. – 232 с.

³⁵⁹ Марченко М.Н. Государство и правовых условиях глобализации. – М., 2015. – 448 с.

³⁶⁰ Ниг.: Рогожина Н.Г. Экологическая политика развивающихся стран. – М., 2015. – 336 с.

мекунад»³⁶¹ фаҳмида мешавад. Албатта дар ин шароит вазифаи экологии давлат на танҳо дар дохили давлат балки дар сатҳи байналхалқӣ рушд карда, дар як маврид дар сатҳи ҳамкориҳои байнидавлатӣ ба мадди аввал гузошта мешавад.

Мо чунин мешуморем, ки дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ таъмини механизмҳои самарабахши татбиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар сатҳи давлатӣ аҳамияти аввалиндарача дорад. Ҳамин тавр, агар давлате, ки созишномаи байналмилалиро имзо кардааст, механизми қобили истифода барои татбиқи он, сохторҳои даҳлдор ё заминаи ҳуқуқии самарабахши давлатиро дар ин соҳа надошта бошад, натиҷаи созишномаи мазкур бесамар хоҳад буд.

Бо мақсади пурра амалишавии функцияи экологии давлат ва нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар рушди функцияи мазкур ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” моддаи нав дар таҳрири зерин пешниҳод карда мешавад.

Моддаи 82¹. Афзалиятҳои ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи экологӣ

1. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалинамоии ҳамкориҳои байналмилалии экологӣ ба чунин афзалиятҳо асос меёбад:

- 1) муҳимияти ҳифзи муҳити зист барои устувории ҳаёт ва саломатии инсон;
- 2) афзалияти манфиатҳои давлатӣ дар соҳаи экологӣ;
- 3) коҳишидҳии ҳарчи бештари ифлосшавии фаромарзӣ;
- 4) ташаккул додани муносибатҳои сармоягузориву иҷтисодӣ бо назардошти манфиатҳои экологӣ;
- 5) дар ҳолатҳои фавқулоддаи экологӣ амалинамоии ёрии башардустона;
- 6) мавриди истифода қарор додани меърҳои байналмилалӣ барои ҳалли мушкилоти минтақавию байналмилалӣ;

³⁶¹ Захаров А.В. Экологическая функция российского государства // Экологизация современного российского государства и права: монография // Под ред. А.В Захарова. – М., 2015. – С. 177-180.

7) қобили таваҷҷуҳ нигоҳдории ташаббусҳои байналмилалӣ дар самти ҳифзи муҳити зист.

2. Вазифаҳои афзалиятноки ҳамкориҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи экологӣ дар заминаи ҷаҳонӣ (глобали), фаромарзӣ, минтақавӣ ва дучониба ҳал карда мешаванд.

2. Пешниҳод мегардад, ки дар моддаи алоҳидаи Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» принсипҳои амалӣ намудани экспертизаи экологӣ бо тартиби зерин муқаррар карда шаванд:

- усули афзалият доштани шароити мусоиди зисти инсон;
- таъмини бехатарии мутахассисони экспертиза ҳангоми ичрои ваколатҳояшон;
- баҳисобигирии вобастакунии манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии инсон, ҷамъият ва давлат ба мақсади таъмини рушди устувору муносиби муҳити зист;
- бартарӣ доштани ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ;
- афзалият дар ҳифзи гуногунии биологӣ, аз он чумла агробиогуногунӣ ҳангоми гузаронидани экспертизаи биологӣ;
- инкишоф додани маърифати экологиии аҳолӣ оид ба экспертизаи экологӣ;
- тақвияд додани ҳамкории байналмилалӣ вобаста ба ташкил ва амалинамоии экспертизаи экологӣ;
- ҳусусияти ҳатмӣ доштани маблағгузории экспертизаи экологӣ аз ҷониби субъектони фаъолияти хочагидорие, ки ба муҳити зист таъсиргузоранд;
- ба талаботҳои мавҷудаи рушди самтҳои қобили таваҷҷуҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат.

ХУЛОСА

Дар натицаи таҳқиқоти диссертационӣ хулосаҳои зерин пешниҳод мешавад:

1. Бо дарназардошти ҳолатҳои дар боло зикргардида, барои ба таври равшану возех мавриди омӯзиш қарор додани марҳилаҳои рушди функцияи экологии давлат, ба мо зарурият пеш меояд, ки ин марҳилаҳоро ба таври шартӣ ба се давраи асосӣ ҷудо намоем:

- давраи то шӯравии инкишофи функцияи экологии давлат;
- давраи шӯравии инкишофи функцияи экологии давлат;
- давраи муосири инкишофи функцияи экологии давлат. [19–М]

2. Функцияи экологии давлат - яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат (мақомоти салоҳияти умумидошта ва соҳавӣ) мебошад, ки ҷиҳати ҳифз, истифода, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардида, дар асоси меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории дохиридавлатӣ муайян ва бо мақсади таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон амалӣ карда мешавад. [18–М]

Хусусиятҳои функцияи экологии давлат аз инҳо иборат аст:

- функцияи экологии давлат яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат мебошад;
- функцияи экологии давлат аз ҷониби мақомоти салоҳияти умумидошта ва соҳавӣ амалӣ карда мешавад;
- функцияи экологии давлат дар асоси меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ, минтақавӣ, инчунин қонунгузории дохиридавлатӣ муайян ва амалӣ карда мешавад;
- функцияи экологии давлат ҷиҳати ҳифз, истифодаи мақсаднок, самараноку оқилона ва азnavбарқарорсозии захираҳои табиӣ равона гардидааст;
- функцияи экологии давлат бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист, кафолати хукуқи инсон ба муҳити зисти мусоид, пешгирии таъсири номатлуби фаъолияти

хочагидорӣ ва таъсири дигар шаклҳои фаъолият ба муҳити зист, идоракуни давлатӣ, ҳуқуқу уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаи экологӣ танзими ҳуқуқии давлатии соҳаи экологиро муайян намуда, ба таъмини сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои экологӣ, асосҳои экологии рушди устувор, таъмини амнияти экологӣ барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсон равона карда шудааст. [1–М]

3. Таснифоти функцияи экологии давлат ин раванди низомноки фаъолияти илмӣ-назариявӣ вобаста ба ҳадаф, мақсад ва дурнамои сиёсати давлатии экологӣ бо дарназардошти самтҳои асосии фаъолияти дохилӣ, минтақавӣ, берунӣ ва байналхалқӣ оид ба таъмини муҳити солиму мусоиди экологӣ ба наслҳои имрӯзаю ояндаи инсоният, роҳандозӣ намудани механизми созгори муносибати одамон ба табиат, амалисозии ҳадафҳои созанд ба ҷонибии инсонӣ, нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ ва таъмини рушди низомноки қонунгузории соҳаи экологӣ мебошад. [13–М]

4. Рафти таҳқиқи масоили таснифоти функцияи экологӣ собит намуд, ки функцияи экологӣ ба дохилӣ, берунӣ ва минтақавӣ таснифбандӣ карда мешавад.

Функцияи берунии экологӣ ин маҷмӯи тадбирҳои сатҳи байналхалқии татбиқшаванде, ки барои беҳтарсозии вазъи экологии сайёра, минтақа ва кишвари алоҳида равонагардида, фаҳмида мешавад. Барои он ки ҳолати экологии минтақаи муайян сарҳадбандӣ карда намешавад ва ба ҳамдигар пайвандии бевоситаро доро мебошанд, ҳолати мазкурро дар обшавии пиряҳҳо, олудашавии ҳавои атмосферӣ, норасогии сартосарии захираҳои оби нӯшокӣ ва ғайраҳо мушоҳида намуданамон имконпазир мебошад.

Дар баробари ин, таҳлилҳо ва таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳолати масоили экологӣ на фақат таваҷҷуҳи ташкилотҳои умуничаҳонӣ, балки давлатҳои минтақаи муайянро барои масъалагузорӣ ба ҳам овардааст. Ҳолати мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вобаста ба амалияи ҳолати

функционалии ҳифзи мұхити зист ва ҳолати захираои табиӣ он хислати минтақавиро пайдо намудааст.

Аз ин хотир функцияи минтақавии экологии давлатҳо рӯи кор омадааст, ки мақсади асосии он ҷорӣ намудани тадбирҳои созишномавӣ ва амалӣ бо ҳамбастагии ташкилотҳои байналмилаливу ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста ба кам кардани ҳатари ногувор ба вазъи мұхити зист ва истифодаю барқарорсозии сарватҳои табиӣ мебошад.

Механизми минтақавии амалисозии функцияи экологии давлат барои ҳаллу фасл намудани масоили мұхимми экологӣ ба монанди гармшавии иқлим, норасоии ҳавои барои инсоният мусоиди беолоиш, обшавии пиряҳҳо аз меъёри пешгӯишаванда барзиёд, сӯзиши пайдарҳами ҷангалзор ва чакалакзорҳо, фурӯравии қитъаҳои замин, ботлоқшавии заминҳо, бодлесшавии заминҳо ва монанди инҳо аз ҷониби иттиҳоди давлатҳои минтақаи муайян роҳандозӣ карда мешаванд. [13–M]

Ҳамин тариқ маълум мегардад, ки ба функцияи минтақавии экологии давлат он корҳои амалишавандае дохил мешавад, ки барои нигоҳдорӣ, истифодаи самаранок ва барқарорсозии неъматҳои табиӣ ва фароҳамоварии шароити арзандай экологӣ ба мұхити зисти инсонҳо ва наслҳои оянда нигаронида шудаанд.

Функцияи дохилии экологии давлат фарогири тамоми тадбирҳои дохили давлатӣ дар асоси қонунгузории амалкунанда ва уҳдадориҳои байналхалқии ҶТ оид ба эҳтиром ва риояи арзишҳои ҳуқуқии экологӣ вобаста ба истифодаи оқилона, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ мебошад. Аз андешаву натиҷаи таҳқиқотҳои болозикр маълум мегардад, ки функцияи дохилии экологӣ метавонад ба сифати таснифоти нави умуминазарияйӣ баромад намояд, ки ғояву андешаҳои манзургардидаи назарияи мавчудаи илми ҳуқуқшиносӣ низ ин ҳолатро собит намудаанд. [13–M]

5. Дар такя ба ғояҳои илмии соҳавӣ оид ба экологикунонии қонунгузорӣ метавон чунин мағҳуми онро пешкаш намуд: «экологикунонии қонунгузорӣ гуфта, раванди ифодабии мақсади

қонунгузории экологӣ, моҳияти аслии ҳадафҳои хӯҷатҳои банақшагирии стратегии ба ҳифзи муҳити зист вобастабуда, доктринаҳои мавҷуда дар қонуну дигар санадҳои ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки мақсади асосии он мукаммал намудани низоми қонунгузории мавҷуда вобаста ба талаботҳои экологӣ бо ҳадафи таъмини расмии ҳолати муътадили ҳифзи муҳити зист барои наслҳои имрӯза ва ояндаи инсоният мебошад».

Ба андешаи унвонҷӯ ҳусусиятҳои экологиунонии қонунгузорӣ аз инҳо иборат аст:

- экологиунонии қонунгузорӣ - раванди мураккаби илмӣ мебошад, ки барои дар амал татбиқ намудани он ҳамоҳангии соҳаҳои экология ва ҳуқуқи экологӣ, ҳамчунин дар самти амалигардонии он ҳамоҳангии соҳторҳои ҳуқуқэҷодкунанда ва мақомоти ваколатдор зарур мебошад;
- экологиунонии қонунгузорӣ - ягона воситае мебошад, ки имконияти васеъро барои аз байн бурдани заарҳои дар оянда расонидашаванда ба табиат бинобар сабаби ноқисии қонунгузории амалкунанда, пешгирий менамояд;
- экологиунонии қонунгузорӣ - метавонад боиси рушди низоми қонунгузории амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гардида, барои мукаммал гардонидани онҳо ва аз байн бурдани муҳолифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (байни қонунгузории соҳаи экологӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба мақсад ва таъинот) мусоидат намояд.

[12–М]

6. Таҳияи танзими давлатии ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ бо назардошти шаклҳои гуногуни рушди онҳо ва дақиқ муайян кардани ваколатҳо ва масъулиятаҳо байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар соҳаи назорати истифодаи захираҳо ва ҳолати муҳити зист вобаста мебошад. [11–М]

7. Дар марҳилаи кунунии рушди чомеа, дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ ва болоравии босуръати саноат, якбора бад шудани сифати муҳити табиӣ ба амал омад, ки аксар давлатҳо, аз ҷумла ҶТ-ро водор

кард, ки дар бораи мушкилоти экологӣ ва ҳалли фаврии онҳо тадбирҳои заруриро амалӣ намояд. [13–М]

8. Дар айни замон асоси мавҷудияти функцияи экологии давлатро дар байни дигар функцияҳои давлат ин таъмин намудани ҳифзи захираҳои табиӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, таъмини амнияти экологӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои экологии шаҳрвандон ташкил медихад. Дар робита ба ин, мо гуфта метавонем, ки дар системаи функцияҳои давлат функцияи экологӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол мекунад ва сиёсати экологӣ бояд самти афзалиятноки фаъолияти давлат бошад. [11–М]

9. Ба андешаи мо бо дарназардошти ғояҳои бештари ҳуқуқӣ ва бо такя ба муқарраротҳои қонунгузорӣ метавон чунин мағҳуми функцияи экологии давлатро муносиб донист: «Фаъолияти ҳокимиюти давлатӣ ва дигар субъектони ваколатдор, салоҳиятдор, уҳдадор ва масъулиятдоштаро оид ба истифодаи оқилона, ҳифз, нигаҳдорӣ ва азnavбарқарорномаии сарватҳои табиӣ, ки баҳри беҳбудии зиндагии одамон ва наслҳои оянда равона гардидаанд». [13–М]

10. Барои ба таври мақсаднок амалишавии функцияи экологии давлат бояд механизми ягонагии қонунгузории кодификатсионии экологиро таъмин намуда, инчунин тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии ба талаботи муосир ҷавобгӯйро вобаста ба он таҳия ва қабул намуд. Ҳамчунин, дар ҷодаи ба вучуд овардани фазои мусоид барои татбиқи яксони қонунгузории экологӣ зарур аст, ки дар баробари назорати умумӣ ба таври алтернативӣ назорати маҳсуси экологиқунонидашудаи давлатӣ амалӣ гардонида шавад (ба истиснои милитсияи экологӣ). [11–М]

11. Барои ба таври даҳлдор мавриди иҷро қарор гирифтани ҳадафҳои пешгузоштаи давлат дар ҷодаи истифодаи самаранок ва ҳифзи сарватҳои табиӣ зарур аст, ки аввалан эътибори ҷиддӣ барои ба вучуд овардани мафкураи солими экологии аҳолӣ аз овони хурдсолӣ, ҷавонӣ ва миёнасолӣ дода шавад. Албатта, масъалаи мазкур дар байни

чорабинихои дигари амалишавандай сатҳи давлатӣ ба таври умумӣ вучуд дошта бошад ҳам, барои расидан ба ҳадафи асосии пешгузошташудаи милливу байналмилалӣ басандагӣ намекунад.

Аз ҳамин нуқтаи назар, барои раҳо шудан аз мафкураи носолим ва характеристи иқтисодидоштаи одамон нисбат ба сарватҳои табиӣ ва муҳити зист мо метавонем бо истифода аз воситаҳои ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ (интернетӣ), овезаҳо, китобҳо, маводҳои чопии дикқатҷалбқунанда ва озмунҳо бо дарназардошти ҳавасмандии моддиву маънавӣ дар ин ҷода ба натиҷаи муайян ноил гардем. [11–М]

12. Дар сатҳи зарурӣ барои амалишавии функсияи экологии давлат ва дар ин васила таъмин гардидани амнияти экологӣ зарур аст, ки тамоми субъектони баамалбарорандай сиёсати давлатӣ дар ин ҷода ба таври ҳамоҳангӣ фаъолияти густурдаро роҳандозӣ намоянд. Барои он ки ягона роҳи самарабахш дар татбиқи ҳадафҳои ояндабинонаи санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар самти ҳифзи муҳити зист, ин ба таври ягонагӣ ва ҳамоҳангӣ ба роҳ мондани татбиқи онҳо мебошад. [11–М].

ТАВСИЯХО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертационӣ таклифҳо ва тавсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии зерин пешниҳод мешаванд:

1. Бо мақсади пурра амалишавии функсияи экологии давлат ва нақши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар рушди функсияи мазкур ба Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” моддаи нав дар таҳрири зерин пешниҳод карда мешавад.

Моддаи 82¹. Афзалиятҳои ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи экологӣ

1. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалинамоии ҳамкориҳои байналмилалии экологӣ ба чунин афзалиятҳо асос меёбад:

- 1) муҳимияти ҳифзи муҳити зист барои устувории ҳаёт ва саломатии инсон;
- 2) афзалияти манфиатҳои давлатӣ дар соҳаи экологӣ;
- 3) коҳишдиҳии ҳарчи бештари ифлосшавии фаромарзӣ;
- 4) ташаккул додани муносибатҳои сармоягузориву иҷтисодӣ бо назардошти манфиатҳои экологӣ;
- 5) дар ҳолатҳои фавқулоддаи экологӣ амалинамоии ёрии башардустона;
- 6) мавриди истифода қарор додани меъёрҳои байналмилалӣ барои ҳалли мушкилоти минтақавию байналмилалӣ;
- 7) қобили таваҷҷӯҳ нигоҳдории ташаббусҳои байналмилалӣ дар самти ҳифзи муҳити зист.

2. Вазифаҳои афзалиятноки ҳамкориҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи экологӣ дар заминаи ҷаҳонӣ (глобалӣ), фаромарзӣ, минтақавӣ ва дучониба ҳал карда мешаванд.

[13–М]

2. Пешниҳод мегардад, ки дар моддаи алоҳидаи Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» принсипҳои амалӣ намудани экспертизаи экологӣ бо тартиби зерин муқаррар карда шаванд:

- усули афзалият доштани шароити мусоиди зисти инсон;
- таъмини бехатарии мутахассисони экспертиза ҳангоми ичрои ваколатҳояшон;
- баҳисобигирии вобастакунии манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии инсон, ҷамъият ва давлат ба мақсади таъмини рушди устувору муносиби муҳити зист;
- бартарӣ доштани ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ;
- афзалият дар ҳифзи гуногуни биологӣ, аз он ҷумла агробиогуногунӣ ҳангоми гузаронидани экспертизаи биологӣ;
- инкишоф додани маърифати экологии аҳолӣ оид ба экспертизаи экологӣ;
- тақвияд додани ҳамкории байналмилалӣ вобаста ба ташкил ва амалинамоии экспертизаи экологӣ;
- ҳусусияти ҳатмӣ доштани маблаггузории экспертизаи экологӣ аз ҷониби субъектони фаъолияти хоҷагидорие, ки ба муҳити зист таъсиргузоранд;
- ба талаботҳои мавҷудаи рушди самтҳои қобили таваҷҷуҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат. [13–М]

3. Амалияи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва механизмҳои татбиқи он ишора ба он менамояд, ки барои самтҳои муҳими фаъолияти давлатиро танзим ва идора намудан дар баробари қабули қонунгузории алоҳида, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои барномавӣ низ нақши меҳвариро дорост. Аз ин хотир амалишавии функцияи экологии давлат низ дар баробари доштани хислати илмӣ-назариявӣ ҷабҳаҳои амалиро низ ба худ қасб намудааст. Аз ин рӯ, зарур шуморида мешавад, ки барои дақиқ, ҳадафмандона бо дарназардошти муайян намудани ҳолати кунунӣ, муаммо ва

дурнамои самти амалишавии функцияи экологии давлат вақти он расидааст, ки «Стратегияи рушди функцияи экологии давлат» таҳия ва қабул карда шавад. Албатта ҳолати мазкур имкон медиҳад, ки роҳҳои нави такон додани амалинамоии қонунгузории амалкунанда, ҳадафҳои пешгузоштаи Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон ва дурнамои сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист муайян ва ба амал бароварда шаванд. [13–М]

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ
ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Санадҳои меъёрии хуқуқӣ ва ҳучҷатҳои давлатӣ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. –Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.
2. Қонуни ҶТ «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16 апрели соли 2012. – №818 // АМО ҶТ. – 2012. –№818.
3. Қонуни ҶТ «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», аз 22 июля соли 2013. – №993 // АМО ҶТ. – 2013. – №7. – мод. 521; 2014. – №7. –қ. 2. мод. 411; 2018. – №1 – мод. 33; 2014. – №1114; 2018. – №1503; 2021. – №1797.
4. Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити экологӣ» аз 26 декабря соли 2011. – №785 // АМО ҶТ. – 2011. –№818.
5. Қонуни ҶТ «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» аз 21 июля соли 2010. – №631 // АМО ҶТ. – 2010. – №7. – мод. 563; 2016. – №1354; 2020. – №1747; 2022. – №1886.
6. Қонуни ҶТ «Дар бораи мониторинги экологӣ» аз 25 марта соли 2011. – №707 // АМО ҶТ. – 2011. – №3. – мод. 174; 2014. – №1120.
7. Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011. – №760 // АМО ҶТ. – 2011. – №7-8. – мод. 614; 2014. – №11. – мод. 669; 2014. – №1160; 2017. – №1449; 2022. – №1879; 2022. – №1880.
8. Қонуни ҶТ «Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилий» аз 8 августи соли 2015. – №1214 // АМО ҶТ. – 2015. –№1214.
9. Қонуни ҶТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 июля соли 2016. – №1326 // АМО ҶТ. – 2016. –№1326.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии хуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017. – №1414 // АМО ҶТ. – 2017. – №5. –қ. 1, мод. 271; 2019. – №1632; 2021. – №1820.

11. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тартиби гузаронидаи экспертизаи давлатии экологӣ» аз 3 декабри соли 2012. – №697 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 17.02.2022).

12. Қарори Ҳукумати ҶТ «Тартиби таъини аудити экологии ҳатмӣ» аз 31 декабри соли 2014. – №789 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 17.02.2022).

13. Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1 декабри соли 2016. – № 636 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.08.2022).

14. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феврали соли 2018, №100 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 28.12.2022).

15. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми сентябри соли 2022, №482 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 27.12.2022).

16. Паёми Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 22 декабря соли 2017 // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/69> (санаи муроҷиат: 11.10.2022).

17. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 декабря соли 2018 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/19088> (санаи муроҷиат: 13.08.2022).

18. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 декабря соли 2019 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).

19. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 23 декабря соли 2012 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 24.12.2022).

20. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 03.03.2021 сол дар мулоқоти якуми «Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар сиғаи видеоконференсия» // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/25170> (санаи муроҷиат: 20.06.2022).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:

21. Азизкулова, Г.С., Камолов, И.И. Теория государства и права: схемы определения и вопросы тестов [Текст] / Г.С. Азизкулова, И.И. Камолов. – Душанбе, 2013. – 135 с.

22. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография [Текст] / У.А. Азизов – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 368 с.

23. Алексеев, С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

24. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. Ҳуқуқшиносӣ. китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайриҳуқуқшиносӣ [Матн] / Дар зери таҳрири

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор А.Ф. Холиқов. – Душанбе, 2010. – 426 с.

25. Атаманчук, Г.В. Теория государственного управления: курс лекций [Текст] / Г.В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с.
26. Баймаханов, М.Т. К разработке современной концепции функций государства // Избранные труды по теории государства и права. [Текст] / М.Т. Баймаханов. – Алматы: АЮ-ВШП, 2003. – 336 с.
27. Бережнов, А.Г., Воротилин, Е.А., Кененов, А.А. и др., Теория государства и права: учебник для вузов. [Текст] / А.Г. Бережнов, Е.А. Воротилин, А.А. Кененов и др. – М.: «Зерцало», 2004 – 720 с.
28. Бринчук, М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для вузов [Текст] / М.М. Бринчук. – М.: Юристъ, 1998. – 688 с.
29. Бринчук, М.М. Экологическое право: учебник [Текст] / М.М. Бринчук. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 670 с.
30. Венгеров, А.Б. Теория государства и права [Текст] / А.Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 624 с.
31. Винокурова, Ю.Е. Экологическое право Российской Федерации: курс лекций [Текст] / Ю.Е. Винокурова. – М.: МНЭПУ, 1997. – 388 с.
32. Власенко, А.И., Максимов, М.В., Чистяков, Н.М. Теория государства и права [Текст] / А.И. Власенко, М.В. Максимов, Н.М. Чистяков. – М.: Книжный мир, 2007. – 552 с.
33. Власенко, Н.А. Теория государства и права: учебное пособие (2-е издание, переработанное, дополненное и исправленное) [Текст] / Н.А. Власенко. – М.: Проспект, 2011. – 555 с.
34. Ганцинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). // Муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон қисми 1. Авасто; қисми 2. Вандидот [Матн] / А. Холиқзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 602 с.
35. Ғафуров, А.Д., Боев, М.Ф. Тағсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои

таъиноти кишоварзӣ» [Матн] / А.Д. Фафуров, М.Ф. Боев. – Душанбе: «Бухоро», 2013. – 70 с.

36. Данилова, Н.В. Экологическое право: учебное пособие [Текст] / Н.В. Данилова. – 2-е изд., испр. и доп. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2007. – 379 с.

37. Данилов-Данильян, В.И., Залиханов, М.Ч., Лосев, К.С. Экологическая безопасность. Общие принципы и российский аспект [Текст] / В.И. Данилов-Данильян., М.Ч. Залиханов., К.С. Лосев. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2001. – 329 с.

38. Дмитрук, В.Н. Теория государства и права [Текст] / В.Н. Дмитрук. – Минск.: Амалфея, 1999. – 223 с.

39. Дубовик, О.В. Экологическое право [Текст] / О.В. Дубовик. – М.: Издательство Проспект, 2009. – 720 с.

40. Дубовик, О.В. Экологическое право: элементарный курс [Текст] / О.В. Дубовик. – М.: Юристъ, 2002. – 304 с.

41. Евсеев, А.В., Лядов, А.О., Петров, И.В. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] / А.В. Евсеев, А.О. Лядов., И.В. Петров. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. – 200 с.

42. Егорова, Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка [Текст] / Т.В. Егорова. – М.: Аделант, 2012. – 800 с.

43. Ерофеев, Б.В. Экологическое право России: учебник [Текст] / Б.В. Ерофеев. – М.: МЦУПЛ, 1999. – 647 с.

44. Забиров, Р.Ф. Экология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ [Матн] / Р.Ф. Забиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 472 с.

45. Захаров, А.В. Экологическая функция российского государства. // Экологизация современного российского государства и права: монография [Текст] / под ред. А.В. Захарова. – М., 2015. – 207 с.

46. Ибраева, А.С., Ибраев, Н.С. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] / А.С. Ибраева, Н.С. Ибраев. – Алматы, 2002. – 128 с.
47. Исмоилов, Ш.М., Шонасридинов, Н.Ш., Нодиров, Ф.М., Faфуров, А.Д. Xуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ [Матн] / Ш.М. Исмоилов, Н.Ш. Шонасридинов, Ф.М. Нодиров, А.Д. Faфуров. – Душанбе: «Бухоро», 2013. – 400 с.
48. Кичатова, О.А. Природоохранительная функция социалистического государства. В кн. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР [Текст] // Под ред. Н.Т. Осипова. Изд-во ЛГУ / О.А. Кичатова. – М., 1979. – 199 с.
49. Колбасов, О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды [Текст] / О.С. Колбасов. – М., 1982. – 240 с.
50. Комаров, С.А., Малько, А.В. Теория государства и права: учебно-методическое пособие [Текст] / С.А. Комаров, А.В. Малько. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 245 с.
51. Корельский, В.М. Общая теория социалистического государства [Текст] / В.М. Корельский. – Свердловск.: Свердловский юридический институт, 1970. – 384 с.
52. Корельский, В.М., Перевалов, В.Д. Теория государства и права [Текст] / В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. – М.: Инфра-М, 1998. – 341 с.
53. Корнеева, Т.В. Толковый словарь по метрологии, измерительной технике и управлению качеством. Основные термины: около 7000 терминов [Текст] / Т.В. Корнеева. – М.: Рус. яз., 1990. – 463 с.
54. Кузнецова, Н.В. Экологическое право: учебное пособие [Текст] / Н.В. Кузнецова. – М.: Юриспруденция, 2000. – 168 с.
55. Лазарев, В.В. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] / В.В. Лазарев. – М.: Новый юрист, 1997. – 472 с.
56. Лившиц, Р.З. Современная теория права: краткий очерк [Текст] / Р.З. Лившиц. – М.: Прогресс, 2012. – 94 с.

57. Любашац, В.Я., Мордовцев, А.Ю., Мамычев, А.Ю. Теория государства и права [Текст] / В.Я. Любашац, А.Ю. Мордовцев, А.Ю. Мамычев. – М.: РИОР, 2014. – 704 с.
58. Ҷабборов, Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Ҷ. Ҷабборов. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – 198 с.
59. Макаревич, Н.С. Социалистическое государство и охрана окружающей среды [Текст] / Н.С. Макаревич. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1982. – 109 с.
60. Марочкин, С.Ю. Международное право окружающей среды // Международное право: учебник для вузов [Текст] / Отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. / С.Ю. Марочкин. – М.: Норма, 2005. – 654 с.
61. Марченко, М.Н. Государство и правов условиях глобализации [Текст] / М.Н. Марченко. – М., 2015. – 448 с.
62. Матузов, Н.И., Малько, А.В. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1999. – 245 с.
63. Международное публичное право. учебник [Текст] / Под ред. К. А. Бекяшева. – М.: ПРОСПЕКТ, 1998. – 608 с.
64. Мониторинг // Гражданская защита: Энциклопедия в 4-х томах [Текст]. Т. II. (К-О) – М.: ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2015. – 666 с.
65. Муртазозода, Ҷ.С., Санавваров, Ф.Б., Амонов, А.Ҷ. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳқимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон (маҷмӯаи паёмҳо) [Матн] / Ҷ.С. Муртазозода, Ф.Б. Санавваров, А.Ҷ. Амонов. – Ҳуҷанд: «Хуросон», 2019. – 752 с.
66. Набиева, Р.А., Зикриёев, Ф. Таърихи ҳалқи тоҷик: китоби дарсӣ [Матн] / Р.А. Набиева, Ф. Зикриёев. – Душанбе: Маориф, 2016. – 288 с.
67. Насриддинзода, Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълими) [Матн] / Э.С. Насриддинзода. – Душанбе: «Мехрон-2017», 2019. – 204 с.

68. Общая теория государства и права [Текст]. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 1. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 484 с.
69. Общая теория права и государства [Текст] // Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
70. Петров, В.В. Конституционные основы охраны природы в СССР и проблемы совершенствования советского природоохранительного законодательства в условиях научно-технического прогресса // Научно-технический прогресс и правовая охрана природы [Текст] // Под. ред. В.В. Петрова. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1978. – 501 с.
71. Петров, В.В. Проблемы эколого-правовой терминологии // Правовые проблемы экологии [Текст] / В.В. Петров. – М.: 1980. – 335 с.
72. Петров, В.В. Экологическое право России: учебник для юридических вузов [Текст] / В.В. Петров. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 335 с.
73. Петрова, Г.В. Международные конференции по охране окружающей природной среды // Правовые проблемы экологии [Текст] / Г.В. Петрова. – М., 1980. – 335 с.
74. Правовая охрана природы в СССР: учебное пособие [Текст] / Под ред. В.В. Петрова. – М., 1976. – 176 с.
75. Працко, Г.С. Теория государства и права: учебник [Текст] / Г.С. Працко. – Москва: РИОР : ИНФРА-М, 2022. – 540 с.
76. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов. [Текст]. / Под общ. ред. Академика РАН, доктора юрид. наук, проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 832 с.
77. Проблемы теории государства и права [Текст] / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юр. лит., 1987. – 448 с.
78. Протасов, В.Ф., Молчанов, А.В. Экология, здоровье и природопользование в России [Текст] / Под ред. В.Ф. Протасова / В.Ф. Протасов, А.В. Молчанов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 448 с.

79. Ракитская, И.Ф. Теория государства [Текст] / И.Ф. Ракитская. – СПб.: Альфа, 1999. – 148 с.
80. Рассказов, Л.П. Теория государства и права: углубленный курс: учебник [Текст] / Л.П. Рассказов. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2015. – 559 с.
81. Раҳмонов, Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёй [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 372 с.
82. Раянов, Ф.М. Государственно-правовые «болезни»: исторический диагноз [Текст] / Ф.М. Раянов. – Уфа: НИИПП, 2005. – 180 с.
83. Рогожина, Н.Г. Экологическая политика развивающихся стран [Текст] / Н.Г. Рогожина. – М., 2015. – 336 с.
84. Салимов, Т.О., Сафаров, Н.М. Тоҷикистон дар масири муҳити зист (20 соли истиқлолият) [Матн] / Т.О. Салимов, Н.М. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 295 с.
85. Соҳибзода, М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: китоби дарсӣ: қисми умумӣ: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 584 с.
86. Соҳибзода, М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: китоби дарсӣ: қисми маҳсус: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло. – Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 400 с.
87. Соҳибов, М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи гражданий иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография: нашри аввал / Зери таҳририFaюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. / М.М. Соҳибов. – Душанбе: «Графика-83», 2020. – 288 с.

88. Соҳибов, М.М., Қодиров, М.А. Фарҳанги муҳтасари истилоҳоти ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.М. Соҳибов, М.А. Қодиров. – Душанбе: Промэкспо, 2015. – 200 с.
89. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии қасбии ҶТ: нашри 2. / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Матбааи ДМТ: «Сино», 2018. – 786 с.
90. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат [Матн]: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултети ҳуқуқшиносӣ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2008. – 566 с.
91. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Ҷ. 1 / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Империал-Групп», 2010. – 484 с.
92. Сулаймонов, Ф.С. Ҳуқуқи ашёй [Матн]: монография / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе, 2015. – 248 с.
93. Сырых, В.М. Теория государства и права [Текст]: учебное пособие / В.М. Сырых. – М.: Былина, 1998. – 512 с.
94. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» [Матн] / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимзода М.З. – Душанбе: «Империал-Групп», 2015. – 292 с.
95. Теория государства и права [Текст] / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М.: Закон и право, 2000. – 463 с.
96. Теория государства и права [Текст] / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.
97. Теория государства и права [Текст]: учебник / Под ред. А.М. Васильева. – 2-изд. – М.: Юрид.лит., 1983. – 453 с.
98. Теория государства и права [Текст]: учебник / Отв. ред. В.Д. Перевалов. 3-е изд., перераб. и. доп. – М.: Норма, 2009. – 428 с.
99. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] // Под ред. А.В. Юрковского. – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2016. – 620 с.

100. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқук [Матн] / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои ҶТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор М.А. Маҳмудов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2009. – 620 с.
101. Хотамов, Н.Б. История банков и предпринимательства в Средней Азии (60-е гг. 20 в. – 1917 г.) [Текст] / Н.Б. Хотамов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – 321 с.
102. Ҳасанов, С., Ҳасанов, М. Назарияи давлат ва ҳуқук [Матн]: китоби дарсӣ / С. Ҳасанов, М. Ҳасанов. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.
103. Ҳуқуқи байналхалқӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Муҳаррири масъул профессор Ш.М. Менглиев. –Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 356 с.
104. Чесноков, Д.И. Что такое государство? [Текст] / Д.И. Чесноков. – М.: Госполитиздат, 1955. – 96 с.
105. Чиркин, В.Е. Система государственного и муниципального управления [Текст]: учебник. 3-е изд., перераб. / В.Е. Чиркин. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
106. Шарифзода, С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсиояҳои давлати Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ-амалӣ [Матн]: монография / Зери таҳрири Р.Ш. Сотиволдиев. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: «МДМТ», 2020. – 240 с.
107. Шарофзода, Р.Ш., Шарифзода, С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз [Текст]: монография / Под ред. профессора Р.Ш. Шарофзода. – Душанбе, 2021. – 290 с.
108. Экологическое право [Текст]: учебник // Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Юрайт, 2005. – 482 с.
109. Экологическое право России [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов // Под ред. Н.В. Румянцева. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. – 431 с.
110. Экология. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Норма, 2000. – 448 с.

111. Эмомалий Раҳмон. Уфуқҳои Истиқлол [Матн] / Раҳмон Эмомалий.
– Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 609 с.

III. Мақолаҳо ва маърӯзаҳо:

112. Алтыншин, А.Г., Муртазина, Р.Р. Правовое регулирование отношений в области экологического аудита в Российской Федерации. [Текст] / А.Г. Алтыншин, Р.Р. Муртазина // Вопросы российского и международного права. – 2018. – Т. 8. – №10а. – С. 76–83.

113. Архипкин, С.В. Понятие экологической функции государства [Текст] / С.В. Архипкин // Правовое регулирование общественных отношений. Сборник научных трудов. – Оренбург, 1998. – С. 60–65.

114. Байтин, М.И. Сущность и основные функции социалистического государства [Текст] / М.И. Байтин. // Изд-во Саратовского университета. – 1979. – С. 278–286.

115. Бажайкин, А.Л. Нормы-принципы в законодательстве б хране кружющей среды и земельном законодательстве. [Текст] / А.Л. Бажайкин // Экологическое право. – 2013. – №1. – С. 6–10.

116. Бринчук, М.М. О понятийном аппарате экологического права [Текст] / М.М. Бринчук // Государство и право. – 1998. – №9. – С. 20–28.

117. Бринчук, М.М. Экологическое право в правовой системе [Текст] / М.М. Бринчук // Труды Института государства и права РАН. Актуальные проблемы государства и права. – 2009. – №3. – С. 135–140.

118. Бринчук, М.М. Благоприятная окружающая среда как правовая категория [Текст] / М.М. Бринчук // Труды Института государства и права. Актуальные проблемы развития экологического права в XXI веке. – №5. – 2007. – С. 60–63.

119. Вершило, Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития [Текст] / Н.Д. Вершило // Экологическое право. – 2005. – №4.– С. 11–14.

120. Волков, Г.А. Принципы земельного права как важнейший элемент эколого-правового механизма (в развитие идей В.В. Петрова) [Текст] / Г.А. Волков // Экологическое право. – 2009. – №2/3. – С. 40–47.
121. Гиззатуллин, Р.Х. Теоретические аспекты экологической функции современного Российского государства [Текст] / Р.Х. Гиззатуллин // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – №1. – С. 65–81.
122. Гиззатуллин, Р.Х. О параметрах экологической функции государства [Текст] / Р.Х. Гиззатулин // Экологическое право. – 2008 – №2. – С. 66–71.
123. Галазова, З.В., Шаропатова, А.В. Проблемы реализации политики государства в области экологической безопасности и организации ответственного производства и потребления [Текст] / З.В. Галазова, А.В. Шаропатова // Вестник Владикавказского научного центра. – 2021. – №4. – С. 80–83.
124. Гумерова, А.Р. Экологизация отраслей российского законодательства [Текст] / А.Р. Гумерова // Журнал российского права. – 2004. – №12. – С. 149–154.
125. Faafurzoda, A.D., Raشidov, Ч.К. Ташаккулёбӣ ва инкишофтanzими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таъриҳӣ [Матн] / A.D. Faafurzoda, Ч.К. Raشidov // Идоракуни давлатӣ. – 2021. – №2(51). – С. 129–136.
126. Faafurzoda, A.D., Қодирзода, М.А. Таҳқиқоти назариявӣ-ҳуқуқии амалишавии функсиюи экологии давлат [Матн] / A.D. Faafurzoda, M.A. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – №2(43). – С. 13–18.
127. Faafurzoda, A.D. Ташаббусҳои Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон [Матн] / A.D. Faafurzoda // Нашрияи марказии ҳизби ҳалқии демократии Тоҷикистон «Минбари ҳалқ». – 2023. – №23(1400). – С. 1.
128. Дюсенов, Е.А. Актуальные вопросы экологизации законодательства [Текст] / Е.А. Дюсенов // Вестник Института

законодательства и правовой информации РК. – 2020. – № 3(61). – С. 58–66.

129. Ежов, Ю.А. Теоретические проблемы формирования законодательства об окружающей среде [Текст] / Ю.А. Ежов // Экологическое право. – 2001. – №1. – С. 24–29.

130. Иванова, Т.С., Дезидери, Ж.П. Экологизация законодательства о недрах: вызовы времени [Текст] / Т.С. Иванова, Ж.П. Дезидери // Вестник Сургутского государственного университета. – 2021. – №3. – С. 93–99.

131. Калиниченко, П.А. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества [Текст] / П.А. Калиниченко // Экологическое право. – 2003. – №2. – С. 55–60.

132. Колбасов, О.С. Экология: политика и право [Текст] / О.С. Колбасов. – М.: Изд-во Наука, 1976. – С. 174–181.

133. Колбасов, О.С. Терминологические блуждания в экологии [Текст] / О.С. Колбасов // Государство и право. – 1999. – №10. – С. 27–37.

134. Кузнецов, Л.А. Проблемы экологизации экологического законодательства в переходный период. [Текст] / Л.А. Кузнецов // Материалы Межреспубликанской научной конференции «Проблемы совершенствования экологического законодательства и эффективность его реализации» (Москва, 19 - 20 ноября 1991 г.). – М., 1993. – С. 37–40.

135. Куликова, О.В., Попкова, В.А. Основные направления природоресурсной политики россии в условиях перехода к устойчивому развитию. [Текст] / О.В. Куликова, В.А. Попкова // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2016. – № 5(112). – С. 181–187.

136. Молодцова, Е.С. Особенности регулирования безопасного для окружающей среды использования ядерной энергии [Текст] / Е.С. Молодцова // Московский журнал международного права. – 2000. – №4. – С. 89–93.

137. Морозова, Л.А. Функции российского государства на современном этапе [Текст] / Л.А. Морозова // Государство и право. – 1993. – №6. – С. 98–108.
138. Насриддинзода, Э.С. Мушкилоти обии сайёра ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли онҳо [Матн] / Э.С. Насриддинзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 13-20.
139. Нерсесянц, В.С. Различие и соотношение права и закона как междисциплинарная проблема. [Текст] / В.С. Нерсесянц // Вопросы философии права. – М., 1973. – С. 39–44.
140. Осавелюк, А.М., Марьин, Е.В. Связь финансово-правового и экологического аудита (исторические аспекты) [Текст] / А.М. Осавелюк, Е.В. Марьин // Вестник Московского университета МВД России. – 2012. – №7. – С. 19–24.
141. Петрова, Т.В. Правовые проблемы экологического аудита. [Текст] / Т.В. Петрова // Аграрное и земельное право. – 2007. – №2. – С. 122–125.
142. Петрова, Т.В. Финансирование в сфере охраны окружающей среды: новые и традиционные подходы [Текст] / Т.В. Петрова // Экологическое право. – 2010. – №6. – С. 27–30.
143. Пискотин, М.И. К вопросу о функциях Советского государства [Текст] / М.И. Пискотин // Советское государство и право. – 1958. – №1. С. 90–97.
144. Русин, С.Н. Экологическая функция государства. Детерминанта развития [Текст] / С.Н. Русин // Экологическое право. – 2012. – №6. – С. 9–13.
145. Снытко, В.А., Собисевич, А.В. Система экологического мониторинга в научном наследии академиков И.П. Герасимова и Ю.А. Израэля [Текст] / В.А. Снытко, А.В. Собисевич // Труды пятой международной научно практической конференции «Индикация состояния окружающей среды: теория, практика, образование», 30 ноября - 3 декабря 2017 года: сборник статей. – М., 2017. – С. 393–398.

146. Сативалдыев, Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – №2/7. – С. 213–223.
147. Сативалдыев, Р.Ш. Функция государства – актуальная проблема юридической науки [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Правовая жизнь. – 2016. – №4(16). – С. 6–24.
148. Сативалдыев, Р.Ш. Актуальные направления функциональной деятельности современного государства на фоне глобальных вызовов и угроз [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – №7. – С. 88–96.
149. Сативалдыев, Р.Ш. Противодействие информационной войне как предметное содержание информационной функции государства. [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Правовая жизнь. – 2017. – №1(17). – С. 5–29.
150. Сативалдыев, Р.Ш. Динамика функциональной деятельности государства в условиях новых информационных вызовов и угроз [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Правовая жизнь. – 2017. – №2. – С. 6–14.
151. Сативалдыев, Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Правовая жизнь. – 2017. – №4(20). – С. 6–25.
152. Сохибов, М.М. Баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои экологии инсон ва ҳифзи муҳити зист дар Эъломияни умумии ҳуқуқи башар / Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умунибашарӣ [Матн] / М.М. Сохибов // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносабати 65-умин солгарди қабули Эъломияни умумии ҳуқуқи башар / Зери таҳрири н.и.ҳ., Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 112–117.
153. Супрунова, Е.А. Экологический аудит: сущность и современное состояние [Текст] / Е.А. Супрунова // Наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей Международной научно-практической конференции. В 2 ч. Ч. 2. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020. – С. 39–42.

154. Фисун, В.В. Экологический аудит в Российской Федерации: состояние правового регулирования и перспективы применения [Текст] / В.В. Фисун // Вопросы российского и международного права. – 2019. – Т. 9. – № 1-1. – С. 113–118.

155. Шарофзода, Р.Ш. Асосҳои ҳукуқии таъмини амнияти санитарию эпидемиологӣ ва биологӣ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода // Ҳаёти ҳукуқӣ. – 2020. – №2. – С. 6–12.

IV. Диссертация ва авторефератҳо:

156. Архипов, А.М. Экологическая функция российского государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Архипов Анатолий Мартынович. – Н. Новгород, 1997. – 185 с.

157. Велиева, Д.С. Конституционно-правовые основы экологической безопасности в Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Велиева Джамила Сейфаддин. – Саратов., 2011. – 50 с.

158. Гиззатулин, Р.Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Гиззатулин Равиль Хасанович. – М.: РГБ, 2014. – 442 с.

159. Ибрагимов, Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ибрагимов Далер Каюмович. – Душанбе, 2018. – 228 с.

160. Карпович, Н.А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Карпович Наталья Александровна. – Минск, 2012. – 48 с.

161. Кадомцева, А.Е. Развитие экологической функции Российского государства и правовые формы ее осуществления [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кадомцева Анжелика Евгеньевна. – Саратов, 1999. – 174 с.

162. Кощеев, С.А. Проблемы экологизации законодательства о плате при пользовании недрами и за негативное воздействие на окружающую среду [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Кощеев Сергей Александрович. – Москва, 2010. – 29 с.
163. Королева, В.В. Экологическая функция Российского государства и роль органов внутренних дел в ее реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Королева Вера Владиславовна. – М., 1996. – 211 с.
164. Кравченко, Ю.Б. Охрана окружающей природной среды как функция Советского государства [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кравченко Юрий Борисович. – Ленинград, 1978. – 24 с.
165. Кузьмин, В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Кузьмин Валерий Николаевич – Москва, 2001. – 44 с.
166. Мелихова, А.В. Функции советского и современного Российского государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. / Мелихова Анна Владимировна. – Самара, 2006. – 246 с.
167. Медяник, Н.В. Управление экологизацией развития природохозяйственной системы: императивы, концепция, инструменты, модели, оценки [Текст]: дис. ... д-ра эконом. наук: 08.00.05 / Медяник Наталья Витальевна. – Санкт-Петербург, 2020. – 449 с.
168. Меркулов, М.М. Проблемы экологической функции современного государства: теоретико-правовой аспект [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Меркулов Михаил Михайлович. – М.: РГБ, 2003. – 232 с.
169. Миронов, В.С. Экологическая функция государства: понятие, содержание, формы и методы осуществления (сравнительный анализ на примере России и Германии) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Миронов Владимир Сергеевич. – Ростов-на-Дону, 2007. – 169 с.

170. Мухамеджанов, Б.А. Экологическая функция советского государства [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мухамеджанов Бауржан Алимович. – Алма-Ата, 1990. – 24 с.
171. Савон, Д.Ю. Экологизация производственной сферы: концепция, факторы, механизм [Текст]: автореф. дис. ... докт. эконом. наук. / Савон Диана Юрьевна. – Ростов-на-Дону., 2007. – 45 с.
172. Сизов, В.Е. Экологическое функция государства и механизм ее реализации: теоретико-правовой аспект [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / Сизов Виталий Евгеньевич. – М.: РГБ, 2005. – 367 с.
173. Терехин, Д.В. Охрана международного правопорядка как функция современного Российского государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Терехин Дмитрий Валерьевич. – Н. Новгород, 2006. – 266 с.
174. Тахватулина, Н.К. Экологизация правового регулирования: теоретико-правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Тахватулина Наиля Кималевна. – Волгоград, 2006. – 23 с.
175. Тютюник, А.С. Охрана земли в системе принципов земельного права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Тютюник Аэлита Сергеевна. – Москва, 2017. – 211 с.
176. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Халиков Абдурахим Гафорович. – Душанбе, 2004. – 37 с.
177. Ҳафizzода, Ш.Х. Функция ҳифзи ҳукуқии давлати соҳибистиқоли Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалиӣ [Матн]: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Ҳафizzода Шодӣ Ҳуршед. – Душанбе, 2018. – 215 с.
178. Шамсутдинов, Э.Р. Теоретико-методологические проблемы экологизации российского законодательства [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Шамсутдинов Эдуард Разалилович. – Мытищи, 2009. – 23 с.

179. Шарифзода, С.Ш. Шаклҳои амалишавии функцияҳои давлати Тоҷикистон дар марҳилаи мусир [Матн]: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Шарифзода Саъдӣ Шариф. – Душанбе, 2018. – 233 с.

180. Шестерюк, А.С. Экологическое право: проблемы методологии [Текст]: афтореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.06 / Шестерюк Анатолий Степанович. – СПб., 2000. – 38 с.

V. Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

181. Абанина, Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития / Е.Н. Абанина [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://naukarus.com/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva-v-respublik Belarus-sostoyanie-i-problemy-sovershenstvovaniya> (санаси муроҷиат: 15.04.2022).

182. Актуальные теоретические проблемы правовой системы общества // Материалы Всероссийской научной конференции 16-17 декабря 2003. – Уфа, – 2004. – С. 151-158 [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://all-sci.net/zemelnoe-pravo_732/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva.html (санаси муроҷиат: 15.04.2022).

183. Вершило, Н.Д. Эколого-правовые основы устойчивого развития / Н.Д. Вершило // Под ред. М.М.Бринчука. – М.: Формула права, 2008. – С. 130–131. Электронный ресурс: Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/ekologo-pravovye-osnovy-ustoichivogo-razvitiya-0> (санаси муроҷиат: 22.06.2022).

184. Макарова, Т.И. Экологизация земельного законодательства в Республике Беларусь: состояние и проблемы совершенствования / Т.И. Макарова [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://naukarus.com/ekologizatsiya-zemelnogo-zakonodatelstva-v-respublike-Belarus-sostoyanie-i-problemy-sovershenstvovaniya> (санаси муроҷиат: 15.04.2022).

185. Насриддинзода Э.С., Ҳифзи пиряҳҳо – пазирои ташаббуси Пешвои миллат аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ / Э.С. Насриддинзода [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47950 (санаи муроҷиат: 21.12.2022).

186. Титарева, М.Н. Регулирование процесса экологизации использования земельных ресурсов / М.Н. Титарева // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://kadastr.org/conf/2012/pub/prirresurs/regul-ekologiz-zu.htm> (санаи муроҷиат: 15.04.2022).

187. Холиков, А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права [Текст] / А.Г. Холиков Электронный ресурс: Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschaya-harakteristika-avesty-kak-istochnika-zoroastriyskogo-prava> (дата обращения: 12.04.2021).

ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ:

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандай

**Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
чоп шудаанд:**

[1-М]. Кодиров, М.А. Правовая природа экологической функции государства: вопросы теории [Текст] / М.А. Кодиров // Вестник ТГУПБП (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. – Худжанд, 2019. – № 2(79). – С. 92-98. ISSN 2411-1945.

[2-М]. Қодирзода, М.А. Баъзе масъалаҳои назариявии моҳияти функсиюи экологии давлат [Матн] / М.А. Қодирзода, Ҷ.А. Акбарализода // Қонунгузорӣ. – 2020. – № 4(40). – С. 96-101. ISSN 2410-2903.

[3-М]. Қодирзода, М.А. Взаимодействие развития понятия “экологическая функция государства” и науки экологического права [Текст] / М.А. Қодирзода // Вестник ТГУПБП (научно–теоретический журнал). Серия общественных наук. – Худжанд, 2021. – № 1(86). – С. 96-103. ISSN 2411-1945.

[4-М]. Қодирзода, М.А. Защита окружающей среды как основа реализации экологической функции Республики Таджикистан [Текст] / М.А. Қодирзода, Дж. А. Акбарализода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан (научный журнал). – Душанбе, 2021. – №1(49). – С. 84-89. ISSN 2412-141X.

[5-М]. Қодирзода, М.А. Ҳамкории байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист [Матн] / М.А. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – № 1(41). – С. 90-96. ISSN 2410-2903.

[6-М]. Қодирзода, М.А. Муқовимат бо коррупсия дар амалишавии функсиюи экологии давлат: ҷанбаҳои экологӣ-хуқуқии он [Матн] / М.А. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – № 2(42). – С. 8-13. ISSN 2410-2903.

[7-М]. Қодирзода, М.А. Тахқиқоти назариявӣ-хуқуқии амалишавии функсиюи экологии давлат [Матн] / А.Д.Faфурзода, М.А. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – № 3(43). – С. 13-18. ISSN 2410-2903.

[8–M]. Қодирзода, М.А. Дастрасӣ ба иттилооти экологӣ: асосҳои назариявӣ-хуқуқӣ [Матн] / М.А. Қодирзода, Ч.А. Акбарамизода // Идоракуни давлатӣ. – 2021. – № 3(52). – С. 162-172. ISSN 2664-0651.

[9–M]. Қодирзода, М.А. Нақши функсияи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти экологӣ [Матн] / М.А. Қодирзода // Осори Академияи ВКД. – 2021. – № 3(51). – С. 115-123. ISSN 2412-141X.

[10–M]. Қодирзода, М.А. Некоторые проблемы экологической функции государства [Текст] / М.А. Қодирзода // Вестник ТГУПБП (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. – Худжанд, 2021. – № 4 (89). – С. 114-121. ISSN 2411-1945.

[11–M]. Қодирзода, М.А. Баъзе масъалаҳои доктриналии функсияи экологии давлат [Матн] / М.А. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2022. – № 1(45). – С. 15-19. ISSN 2410-2903.

[12–M]. Қодирзода М.А. Нақши экологикуонии қонунгузорӣ дар амалишавии функсияи экологии давлат [Матн] / А.Д. Ғафурзода, М.А. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2022. – № 2(46). – С. 7-11. ISSN 2410-2903.

[13–M]. Қодирзода М.А. Масоили амалишавии функсияи экологии давлат: назария ва қонунгузорӣ [Матн] / М.А. Қодирзода // Давлатшиносӣ ва хуқуқи инсон. – 2022. – № 4(28). – С. 31-37. ISSN 2414-9217.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[14–M]. Қодиров, М.А. Асосҳои хуқуқии функсияи экологии давлат [Матн] / М.А. Қодиров // Маводи Форуми II-юми хуқуқшиносони ҷавон / зери таҳрири номзади илмҳои хуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2018. – С. 12-15.

[15–M]. Қодиров, М.А. Моҳияти хуқуқии функсияи экологии давлат [Матн] / М.А. Қодиров // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-

методӣ «Масоили мубрами илми ҳуқуқшиносии муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо: назария ва амалия» – Ҳуҷанд: «Ношир», 2019. – С. 329-331.

[16-М]. Қодиров, М.А. Нақши ҳуқуқи байналмилалии экологӣ дар замони муосир [Матн] / М.А. Қодиров // Маводи конференсияи илмӣ-амалии чумхуриявии олимони ҷавони вилояти Суғд, 24.12.2018 сол, «Механизмҳои муосири ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд: масъалаҳо ва дурнамои он» – Ҳуҷанд: «Дабир», 2019. – С. 26-30.

[17-М]. Қодирзода, М.А. Таъмини ташкилий-ҳуқуқӣ амалишавии функсияи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ [Матн] / М.А. Қодирзода // Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Мушкилоти ҳимояи ҳуқуқи инсон дар шароити мураккабшавии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва дигар ҷолишҳои асри XXI». – Душанбе: Чопхонаи АИДНПЧТ, 2020. – С. 198-207.

[18-М]. Қодирзода, М.А. Баъзе масъалаҳо оид ба инкишофи функсияи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Қодирзода, Ҷ.А. Акбаризода // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии онлайнӣ таҳти унвони «Ислоҳоти низоми идоракуни давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муосири самараноки он» – Душанбе: Чопхонаи АИДНПЧТ, 2021. – С. 69-76.

[19-М]. Қодирзода, М.А. Функсияи экологӣ дар давраи Зардуштӣ ва давлатдории Сомониён: ҷанбаҳои таъриҳӣ-ҳуқуқии он [Матн] / М.А. Қодирзода // «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития»: IX Международная научно-практическая конференция, посвященная 30-летию независимости Республики Таджикистан и 25-летию Российско-Таджикского (Славянского) университета (Душанбе, 15-16 октября 2021 г.). – С. 22-26.

[20-М]. Қодирзода, М.А. Роль посланий Президента Республики Таджикистан в реализации функциональных целей государства в области охраны окружающей среды [Текст] / М.А. Қодирзода // IV Международная научно-практическая конференция «НАУКА и ТЕХНОЛОГИИ» – г. Алматы, Казахстан, 2022. – С. 22-27.